

دارای رتبه علمی تخصصی
از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
شاپا الکترونیکی: 2980-891X

فصلنامه علمی تخصصی

رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

دوره ۳، شماره ۳ (پیاپی ۱۰)، مهر ۱۴۰۳، صفحه ۱-۱۰۰

مدیر مسئول و صاحب امتیاز:

دکتر رضا فراشبندی

سر دبیر:

دکتر رضا غلامیان

نشانی دفتر فصلنامه:

بوشهر، خیابان شهید نواب صفوی، کوچه نواب صفوی ۲۰، پلاک ۱۴

www.esbam.ir

esbam.journal@gmail.com

Tell: 09337935915

فصلنامه علمی تخصصی رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

دوره ۳، شماره ۳ - شماره پیاپی ۱۰، مهر ۱۴۰۳

۱) بازشناسی مفهوم و تبیین تاب آوری با بهره گیری از دعای عرفه امام حسین (ع) ..... ۱ تا ۲۱

زهرا امینی تهرانی؛ ایرج علی اکبری

۲) بررسی کتب فارسی دوره ابتدایی بر اساس مولفه های تفکر انتقادی ..... ۲۲ تا ۳۳

نگین سهرابی؛ حسن شامرادی

۳) بررسی تاثیر تحمل ابهام بر میزان خودآگاهی و راهبردهای خود تنظیمی در دانش آموزان دوم ابتدایی
شهرستان رفسنجان ..... ۳۴ تا ۴۸

صدیقه هاشمی رنجبر

۴) فلسفه جهاد تبیین در مدارس؛ عرصه ها و مصادیق ..... ۴۹ تا ۵۹

صبا رضا زاده

۵) روش ها و فنون تدریس (با تاکید بر روش های تدریس علوم اجتماعی) ..... ۶۰ تا ۷۸

اسداله بابایی فرد؛ غلام عباس رحمانی

۶) شناسایی و رتبه بندی چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی استان آذربایجان غربی
..... ۷۹ تا ۹۷

تورج سلیمان زاده؛ جواد کیهان؛ مرتضی رستمی بوراچالو

Quarterly Philosophy Approach in Schools and Organizations

Volume 3, Number 3 - (Consecutive 10), Jul 1403

1) Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafa prayer of Imam Hossein (AS) ..... 1 to 21

Zahra Amini Tehrani; Iraj Ali Akbari

2) Examining Persian books of elementary school based on the components of critical thinking ..... 22 to 33

Nagin Sohrabi; Hasan Shamradi

3) Investigating the effect of ambiguity tolerance on the level of self-awareness and self-regulation strategies in the second elementary school students of Rafsanjan city ..... 34 to 48

Sadiqa Hashemi Ranjbar

4) The philosophy of jihad explanation in schools; Areas and examples ..... 49 to 59

Saba Rezazadeh

5) Teaching methods and techniques (with emphasis on social science teaching methods) ..... 60 to 78

Asdalah Babaei Fard; Ghulam Abbas Rahmani

6) Identification and ranking of challenges and obstacles in the selection and appointment of principals of public schools in West Azarbaijan province ..... 79 to 97

Toraj Suleimanzadeh; Javad Kihan; Morteza Rostami Burachalo

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 1 to 21

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره دوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafah prayer of Imam Hossein (AS)

Zahra Amini Tehrani: Bachelor of Secretarial in English language.

Iraj Ali Akbari*: Phd in philosophy of education, Lecturer at Isfahan Islamic Azad University (Khorasgan).

Abstract

Introduction: The aim of the Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafah prayer of Imam Hossein (AS). Resilience is the capacity and capital and personal response to stressful events that are influenced by the ways a person understands his situation and with the relative knowledge of himself and his conditions and the stressful events he faces in life; has been found, the person tries with the power of his thinking and reasoning and asks for forgiveness and return from the mistake and sin that has put himself and his life in danger and tries to know himself, his abilities and characteristics by thinking about the phenomena of existence. able to overcome the adverse conditions and difficulties that he encounters along the way, and then using the power of his thinking and thought, find a way to overcome the adversities of life and communicate with others through self-knowledge by using the journey And thinking in the horizons of existence and asking for forgiveness and return, which is a prelude to knowing the creator of existence.

Method: The method of this qualitative research was carried out with the library method and content analysis and it was tried after extracting the components and factors that create resilience based on psychological research by referring to the noble and virtuous prayer of Imam Hossein (AS) in This direction was explained.

Findings: Based on the results of this research, the factors that create resilience include God knowledge, self-knowledge, ontology, man's relationship with God, and seeking forgiveness and return, all of which have corresponding concepts in the divine tradition and verses and traditions and have been emphasized.

Conclusion: The general conclusion of the research showed that based on the findings, reflection on the recommendations of Imam Hossein's Arafah prayer and their application, in improving resilience skills and actualizing this inner capacity to face obstacles and Hardships are influential.

Keywords: Resilience, Arafah prayer of Imam Hossein (AS), self-knowledge, ontology.

*Corresponding author: Phd in philosophy of education, Lecturer at Isfahan Islamic Azad University (Khorasgan).

Email: Aliakbari250@yahoo.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.454502.1051](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.454502.1051)

Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafah prayer of Imam Hossein (AS)

Detailed Abstract

Introduction: The aim of the Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafah prayer of Imam Hossein (AS). Resilience is the capacity and capital and personal response to stressful events that are influenced by the ways a person understands his situation and with the relative knowledge of himself and his conditions and the stressful events he faces in life; has been found, the person tries with the power of his thinking and reasoning and asks for forgiveness and return from the mistake and sin that has put himself and his life in danger and tries to know himself, his abilities and characteristics by thinking about the phenomena of existence. able to overcome the adverse conditions and difficulties that he encounters along the way, and then using the power of his thinking and thought, find a way to overcome the adversities of life and communicate with others through self-knowledge by using the journey And thinking in the horizons of existence and asking for forgiveness and return, which is a prelude to knowing the creator of existence.

Materials and methods: This research was conducted in the category of qualitative research using the qualitative content analysis method. The scope of the research includes Islamic sources, especially the honorable and virtuous prayer of Imam Hossein (AS) and the tool of collection includes a survey related to resilience by using the Arafah prayer of Imam Hussein (AS). In conducting this research, the library method has been used to collect information. In this research, according to this approach, firstly the factors that create resilience according to Imam Hossein's Arafah prayer and based on scientific articles were compiled and then it was presented as a question about the noble and virtuous Arafah prayer in order to determine the components of resilience based on that. Using the opinion of Imam Hammam, each of these factors was determined. In order to clarify the dimensions of the subject, referring to the interpretations of Imam Hossein's Arafah prayer, the final statement and conclusion is presented.

Results and discussion: Familiarizing people more with these components and trying to acquire these skills led us to answer this question: "How the components raised in the noble and virtuous prayer of Imam Hossein (AS) can affect people's lifestyles." Be a transition." From the library method and qualitative content analysis by referring to the articles related to these components, the noble prayer of Arafah Imam Hossein peace be upon him has been extracted from these sources from the point of view of psychology; So that the noble and virtuous prayer of Arafah Imam Hossein (AS) was chosen as the community and sample of the research. The results of this research showed that if the people of the society want to be influential people in their lives, they should be familiar with these components and then try to acquire these skills. The necessity of this discussion is raised that by identifying the

components of resilience and having a deep understanding of these concepts, we can try to improve people's resilience and their impact on people's lifestyles. In Islamic culture, prayer is one of the best forms of worship. Communication with God through prayer and supplications causes a feeling of dependence on an infinite and unnecessary source, which makes God never leave his servant alone and helps him in the face of problems. Such a feeling will create peace in the praying person and will strengthen his resilience in dealing with problems. We have received the prayers of many infallible people (pbuh) on various subjects, which meeting with them will create a high level of resilience for a person.

According to the themes in this article, it can be concluded that the subject of theology has always been the focus of Imam Hussain (AS). Imam Hussain (AS) has expressed the attributes of God in the form of prayer with an eloquent and pleasant language. The axis of self-knowledge is after the axis of God-knowledge. Self-knowledge is necessary for God-knowledge, and in order to achieve true knowledge of God, man must start from himself and go through the stages of self-knowledge. One of the stages of self-knowledge is that a person realizes the power of his creator through thinking about how he created himself. Imam Hussain (AS) describes his creation with melodious and mysterious phrases and reminds us of God's grace. By mentioning his needs and requests, he enumerates human needs, including spiritual, physical and emotional. In Arafa prayer, it is also related to the issue of human relationship with God in various dimensions such as appeal and attention to Ahl al-Bayt (AS) and knowing God through thinking and walking in thinking about the phenomena of existence and asking for forgiveness and returning from the sin and error that led his life to It is risky and referring to the Qur'an is mentioned as one of the ways of self-knowledge that a person can know himself well by referring to it. Humanity today lives in a world that suffers from social tensions, failures, etc. Since God created man as a free being and made him responsible for his behavior, this causes people to have more control over their situations and solve their problems and problems with the resilience they gain. season Therefore, we conclude that Hazrat Imam Hussain (a.s.) based on the issue of resilience in today's world, which we have mentioned in the Arafa prayer, and considering that the people of human societies need resilience, especially in the world Today, we must know these characteristics well, and then by observing these characteristics, we can promote resilience in the young generation.

Conclusion: The general conclusion of the research showed that based on the findings, reflection on the recommendations of Imam Hossein's Arafa prayer and their application, in improving resilience skills and actualizing this inner capacity to face obstacles and Hardships are influential.

Keywords: Resilience, Arafah prayer of Imam Hossein (AS), self-knowledge, ontology.

بازشناسی مفهوم و تبیین تاب آوری با بهره گیری از دعای عرفه امام حسین (ع)

زهرا امینی تهرانی: کارشناسی دبیری زبان انگلیسی.

ایرج علی اکبری*: دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).

چکیده

هدف: پژوهش حاضر بازشناسی مفهوم و تبیین تاب آوری با بهره گیری از دعای عرفه امام حسین (ع) است. تاب آوری عبارت است از ظرفیت و سرمایه و پاسخ شخصی به رویدادهای استرس زایی که تحت تاثیر روش هایی فرد، موقعیت خود را درک کرده و با شناخت نسبی که از خود و شرایط خویش و رویدادهای استرس زایی که در زندگی با آن مواجه می شود؛ پیدا کرده است، فرد تلاش می نماید با نیروی تفکر و استدلال خود و طلب مغفرت و بازگشت از خطا و گناهی که خود و زندگیش را به مخاطره انداخته است و با سیر و اندیشه در پدیده های هستی سعی در شناخت خود، توانایی ها و ویژگی های خویش بتواند به شرایط ناملایم و دشواری هایی که او در طی مسیر با آنها مواجه می شود غلبه کرده و سپس با استفاده از نیروی تفکر و اندیشه ی خویش راهی جهت برطرف کردن ناملایمات زندگی و ارتباط با دیگران از طریق شناخت خود با استفاده از سیر و اندیشه در آفاق هستی و طلب مغفرت و بازگشت که مقدمه ای برای شناخت خالق هستی می باشد، پیدا کند. **روش کار:** روش این تحقیق کیفی و با روش کتابخانه ای و تحلیل محتوا صورت پذیرفت. **نتایج:** بر اساس نتایج این تحقیق عوامل ایجاد کننده تاب آوری شامل خداشناسی، خودشناسی، هستی شناسی، ارتباط انسان با خداوند و طلب مغفرت و بازگشت است که همگی اینها در سنت الهی و آیات و روایات دارای مفاهیم متناظر هستند و بر آنها تاکید شده است. **نتیجه گیری:** نتیجه گیری کلی پژوهش نشان داد که بر اساس یافته های به دست آمده، تأمل در توصیه های دعای عرفه امام حسین (ع) و به کارگیری آن ها، در بهبود مهارت های تاب آوری و به فعلیت رساندن این ظرفیت درونی جهت رویارویی با موانع و سختی ها تأثیر گذار است. **واژگان کلیدی:** تاب آوری، دعای عرفه امام حسین (ع)، خودشناسی، هستی شناسی.

*نویسنده مسؤل: دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).

Email: Aliakbari250@yahoo.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.454502.1051](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.454502.1051)

ارتباط با خدا از طریق دعا و مناجات سبب احساس وابستگی به منبعی نامتناهی و بی نیاز می شود که این ارتباط باعث می شود خداوند هرگز بنده اش را به حال خود رها نکند و او را در صحنه مقابله با مشکلات حتما یاری کند. چنین احساسی سبب ایجاد آرامش در شخص مناجات کننده شده و تاب آوری او را در مقابله با مشکلات تقویت خواهد کرد. دعاهای بسیاری از حضرات معصومین (ع) در موضوعات مختلفی به ما رسیده است که مصاحبت با آنها تاب آوری بالایی برای شخص ایجاد خواهد کرد. در نگاه دینی تنها چیزی که انسان را از این رنج ها به آرامش و سلامت روانی می رساند یاد خدا است که ناراحتی ها و تشویش را از قلب آدمی می زداید و از هجوم هیجان و اضطراب به دل جلوگیری می کند. در نهایت آرامش را از آن کسانی می داند که قلبی سرشار از ایمان داشته باشند. از همین رو است که در منابع دینی مانند آیات قرآنی و روایات حضرات معصومین علیهم السلام برمساله دعا کردن و راز و نیاز و مناجات با خداوند متعال و همچنین حضور در اماکن مقدسه مانند حرم اولیای الهی و توسل به اهل بیت (ع) و پیامبر (ص) تاکید شده است. از جمله این دعا ها، دعای شریف و پر فضیلت عرفه امام حسین (ع) است. تاب آوری ظرفیتی است که برای مقاومت در برابر استرس و فاجعه است. تاب آوری به معنای مقابله با شرایط دشوار و پاسخ انعطاف پذیر به فشارهای زندگی روزانه است. تاب آوری استرس را محدود نمی کند. مشکلات زندگی را پاک نمی کند، بلکه به افراد قدرت می دهد تا با مشکلات پیش رو مقابله سالم داشته باشند، برسختی ها فائق آیند و با جریان زندگی حرکت کنند (برهانی، ۱۳۹۲). تاب آوری روند تدریجی از رشد و گسترش ظرفیت های زیستی است که در مواجهه با چالشهای هیجانی، اجتماعی و زیستی زندگی شکل می گیرد. تاب آوری جبران ترمیم صدماتی است که به فرد کمک می کند تا در مقابل مشکلات و دشواری های آینده با قدرت و توان بیشتری رو به رو شود. وقتی فرد با مشکلات زندگی مواجه می شود تاب آوری را به اشکال مختلف مانند انعطاف پذیری در برابر سختی ها، دوباره از جا برخاستن و با مقاومت به راه خود ادامه دادن نشان می دهد. تاب آوری این امکان را برای فرد ایجاد می کند که در آینده سختی ها را زودتر شناسایی کند و دیدگاه و نگرشی متفاوت تر از قبل و انعطاف پذیری بیشتری نسبت به آن شرایط داشته باشد. توان تاب آوری هر فرد به مجموعه ی باورها، مهارت هایش و حمایت هایی که دریافت می کند، بستگی دارد. این توانایی در نتیجه ی تجربیات زندگی و شناخت ظرفیت های حمایتی فرد گسترش می یابد و به شکل گیری هر چه بیشتر پاسخ های تاب آورانه در او منجر می شود (بیرشک، ۱۳۹۶). «تاب آوری در واقع ظرفیت و سرمایه ای است که به وسیله آن، فرد می تواند سکان زندگی را علی رغم وجود شرایط ناملایم و دشواری هایی که در طی مسیر با آنها مواجه می شود، به خوبی هدایت کند» (آلوردو گرادوس به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵). راتر تاب آوری را با شش مرحله توصیف کرده است: ۱- پاسخ شخص به رویداد استرس زا تحت تاثیر روش ادراک موقعیت، ظرفیت پردازش تجارب و معنی دادن به آنها و جای دادن آنها در سیستم اعتقادی اش قرار می گیرد. ۲- این مساله به میزان زیادی اهمیت دارد که افراد با شرایط ناگوار و رویدادهای استرس زای زندگی چگونه مواجه می شوند. ۳- توانایی افراد برای مثبت عمل کردن بستگی به اعتماد به نفس و خودکارآمدی آنها دارد. ۴- روابط عاطفی ایمن و استوار، موفقیت و پیشرفت و تجارب مثبت، علاوه بر ویژگی های خلقی اهمیت دارد. ۵- تاثیر محیط های غیر مشترک بیشتر از محیط های اشتراکی است. ۶- توانایی کنار آمدن موفقیت آمیز با موقعیت های استرس زا می تواند در سراسر زندگی افزایش یابد؛ طبیعی است که در زندگی چالشهایی داشته باشیم و بر آنها غلبه یابیم. به طور خلاصه، منظور از تاب آوری، مجموعه ای از ویژگی هاست که آسیب پذیری فرد را در مقابل مخاطره ها کم می کند (راتر به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵). ویژگی های افراد تاب آور : مطالعات و پژوهش های مختلف ویژگی های متفاوتی را برای افراد تاب آور ذکر کرده اند. برخی از این ویژگی ها عبارتند از : عزت نفس، اطمینان، خوش بینی، امید، استقلال، تمایل برای رشد و خود ارتقایی، توانایی کنار آمدن با استرس، اجتماعی بودن افراد، نگرش مثبت درمواجهه با مشکلات و حل آنها، بینش مندی، توانایی برقراری روابط بین فردی، ابتکار عمل، خلاقیت، شوخ طبعی

و طنز، اخلاقی بودن، استفاده از سازوکارهای دفاعی پریش یافته (فانیوف به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵). امام حسین (ع) به عنوان الگوی کامل عبودیت در آیین کلام وحی و به عنوان مفسر علمی زلال وحی، بهره مند از علم الهی، هدایتگر و منادی تربیت ربانی می باشد. کلام و اشارات، سخنان و جملات حکیمانه و دعا و مناجات حضرت سیدالشهدا (ع) سرشار از روح پیام قرآن و نقل کمال وحی و الهام بخش سیره و سنت رسول الله (ص) و امیرالمومنین علی (ع) و در بردارنده رمز و راز هستی و زندگی جاوید و حقیقت بندگی و خداپرستی است. حضرت امام حسین (ع) را باید به حق نماد از خودگذشتگی و قبله ی کمال و سعادت دانست. آن حضرت تجسم کامل مکتب ایثار و از خود گذشتگی، شهامت و وارث پیامبران بزرگی بودند که به انسان چگونه زیستن را آموخت. آن حضرت به جهت راز و نیاز با خالق هستی با گسترده شدن سفره رحمت و مغفرت از سوی خالق هستی با آتش شوق و اشتیاق وصال دست به دعا و نیایش گشودند تا به فرزندان آدم راه فراگیری تعلیم و تربیت و تقاضای بهتر من معنوی را که با دعا و نیایش برما ارزانی داشته است را بیاموزند. دعا همچون باران بهاری است که سرزمین دلها را سیراب می کند و آرامش را بر شاخسار روح و جان آدمی ظاهر می سازد. انسان در دعا با خدای خود مناجات می کند و از مشکلاتی که در زندگی او را نگران کرده، به او پناه می برد. بی تردید با بازگو کردن مشکلات، حالت آرامش روانی به انسان دست می دهد و از تشویش خاطر رهایی می یابد. دعا به درگاه الهی منشاء آرامش روح و روان می شود و درد و غم را از انسان زایل می سازد و انسان احساس می کند یک پناهگاه قوی و محکم دارد که حامی و پشتیبان اوست. امام حسین (ع) در روز عرفه با حضرت حق و شناخت صفات جمال و جلال پروردگار با قلبی مملو از عشق خداوند شروع به مناجات با خالق هستی با خواندن دعای شریف و پرفضیلت عرفه می کنند. دعای عرفه شامل مناجات ها و راز و نیازهای بسیار زیبای آن حضرت با خدای سبحان است. دعای زیبا و شریف عرفه یکی از نمونه های ارزشمندی می باشد که از سوی آن حضرت برای تمام عاشقان و دلدادگان و پیروان آن امام همام به یادگار مانده است. دعای عرفه از معجزات فکری امام حسین (ع) است که در آن مولفه های خداشناسی، خودشناسی، هستی شناسی، ارتباط انسان با خدا و طلب مغفرت و بازگشت را به زیبایی بیان کرده اند که ما در اینجا به گوشه ای از مفاهیم تاب آوری بر اساس دعای عرفه پرداخته شد.

پیشینه تاب آوری

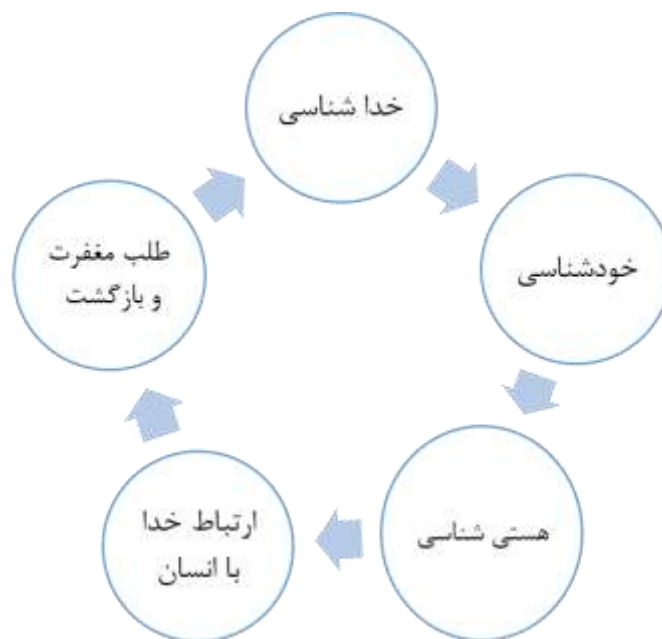
مفهوم تاب آوری ابتدا توسط فعالیت های عالمانه و اولیه افرادی چون گامزی، راتر و ورنر موجب پیشبرد مطالعه در این حوزه شد. در رویکرد روانشناسی مثبت گرا، توجه به استعدادها و توانمندی های انسان در سالهای اخیر مورد توجه روانشناسان قرار گرفته است. تاب آوری به مجموعه عواملی که منجر به پیامدهای سازگاران در حضور شرایط ناگوار می گردند و دارای تاریخچه ای طولانی است گفته می شود که سبب سازگاری هرچه بیشتر افراد با نیازها در شرایط ناگوار می باشند که در ابتدا خاستگاه این پژوهش ها، نظریه های دانشگاهی نبوده، بلکه مطالعه در زمینه شناخت پدیدارشناختی ویژگی های نجات یافتگانی است که از شرایط ناگوار نجات یافته اند و افرادی که در محیط های خطرآفرین زندگی می کردند، منشاء این مطالعات بود (ریچاردسون به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵). تاب آوری ابزاری است که به وسیله آن افراد از طریق واکنش به رخدادهای زندگی فرصتی برای انتخاب هوشیارانه جهت نجات از شرایط ناگوار پیدا می کنند و به طور دقیق تری بیانگر ماهیت نسبی و نه ثابت است، به وجود آمدن تا کسانی که آسیب ناپذیر هستند را در بر بگیرد (لوتار، سی چتی و بکر به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵). از دیدگاه تاریخی در زمینه تاب آوری سه موج پژوهش مطرح گردیده است. موج اول، واکنشی به این پرسش بود که چه ویژگی هایی تفکیک کننده افرادی است که علی رغم عوامل خطرآفرین با شرایط ناگوار، نسبت به افرادی که رفتارهای مخرب نشان می دهند، پیشرفت می کنند. بیشتر ادبیات و منابع موجود تاب آوری جستجویی است جهت توصیف ویژگی های تاب آورانه

درونی و برونی که به افراد کمک می کند تا خود را تطبیق دهند و کارکرد قبلی خود را باز یابند. فهرستی از ویژگی های ارائه شده، پیامد موج اول پژوهش های تاب آوری بود. موج دوم، تلاشی جهت کشف فرآیندهای دستیابی به ویژگی های شناخته شده تاب آوری بود. بنابراین، تاب آوری به عنوان فرآیندهای تطابق با شرایط ناگوار، به صورتی مطرح بود که به شناسایی، تحکیم و تقویت ویژگی های تاب آوری با عوامل حفاظتی منجر می گردد. موج سوم، به مفهوم کنونی تاب آوری منجر گردید. آشکار شد که فرآیند انسجام مجدد بعد از هم گسیختگی نیاز به نوعی نیروی انگیزشی دارد. در این موج، تاب آوری به عنوان نیروی انگیزشی مطرح شد که فرد را برای جستجوی خرد، خود شکوفایی، نوع دوستی و هماهنگی با نیروی معنوی قدرت برمی انگیزد (ریچاردسون به نقل از علیزاده، ۱۳۹۵).

مولفه های تاب آوری

بر اساس تعریف هایی که برای تاب آوری بیان شده است، می توان مفاهیم روان شناختی زیر را جزء عناصر اصلی تاب آوری دانست.

خداشناسی: خداشناسی در لغت به معنای شناختن خداوند و ایمان به اوست. خداشناسی در اصطلاح به معنای اینست که انسان به حقیقتی برسد که درک کند خداوند علت و خالق اوست و او عین نیاز و متعلق به خداوند است. چنانکه در قرآن می فرماید: "يا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ". "ای مردم شما همگی نیازمند به خدایید، تنها خداست که بی نیاز و شایسته هرگونه حمد و ستایش است." خداشناسی در روایات و احادیث: پیامبر اکرم (ص) در نهج الفصاحه در باب خداشناسی می فرمایند: "أَفْضَلُ الْعَمَالِ الْعِلْمُ بِاللَّهِ إِنَّ الْعِلْمَ يَنْفَعُكَ مَعَ قَلِيلِ الْعَمَلِ وَكَثِيرُهُ وَإِنَّ الْجَهْلَ لَا يَنْفَعُكَ مَعَ قَلِيلِ الْعَمَلِ وَلَا كَثِيرُهُ" "بهترین اعمال، خداشناسی است. کاری که با علم قرین است، کم و زیاد آن نافع است و کاری که با جهالت قرین باشد، نه کم آن سود می دهد و نه زیاد آن (شبانکاری، ۱۳۹۸). خداشناسی سنگ اول دین است. همچنین خداشناسی سنگ اول آدمیت است و انسانیت و آدمیت و اخلاق بدون شناخت خدا معنا ندارد؛ یعنی هیچ امر معنوی بدون اینکه آن سر سلسله معنویات پایش به میان آید معنا ندارد (مطهری، ۱۳۹۲).

شکل ۱ مولفه های تاب آوری

راه‌های شناخت خدا

برای شناختن خداوند راه‌های متعددی وجود دارد که ما در این جا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

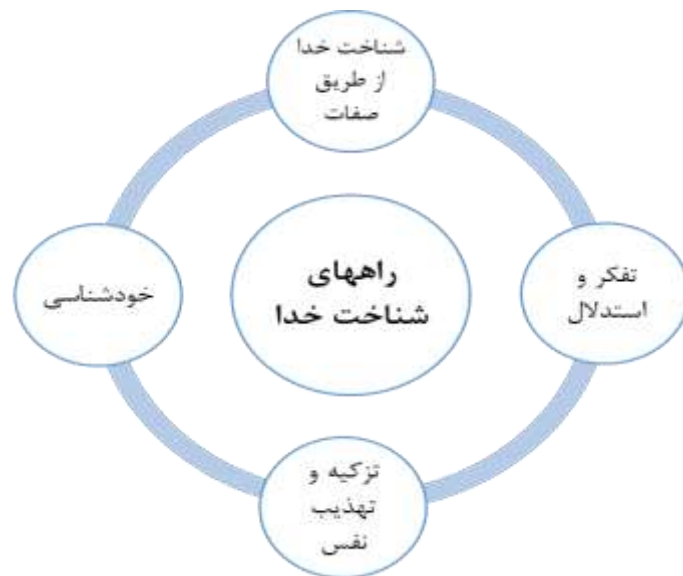
۱- **شناخت خدا از طریق صفات الهی:** شناخت حضوری انسان راهی است برای شناخت حضوری حق که راه عرفان و شهود است و هم شناخت حصولی آدمی راه شناخت حصولی پروردگار است که ارتباط می‌یابد با تامل در آثار و حکمت‌هایی که خداوند جل جلاله و عم نواله در وجود انسان نهاده است و شناخت آنها معرفت آدمی را نسبت به صفات خدا زیاد می‌گرداند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۸) امام حسین (ع) در دعای عرفه اینگونه خدای خویش را مورد خطاب قرار می‌دهد: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَيْسَ لِقَضَائِهِ دَافِعٌ، وَلَا لِعَطَائِهِ مَانِعٌ، وَلَا كَصُنْعِهِ صُنْعُ صَانِعٍ، وَهُوَ الْجَوَادُ الْوَاسِعُ، فَطَرَ أَجْنَاسَ الْبَدَائِعِ، وَأَثَقَنَ بِحِكْمَتِهِ الصَّنَائِعَ، لَا تَخْفَى عَلَيْهِ الطَّلَائِعُ، وَلَا تَضِيَعُ عِنْدَهُ الْوَدَائِعُ، جَازَى كُلَّ صَانِعٍ، وَرَإَيْشُ كُلِّ قَانِعٍ، وَرَاحِمٌ كُلِّ ضَارِعٍ" "ستایش ویژه خداست که برای تقدیر و سرنوشتش برگرداننده‌ای و برای بخششش بازدارنده‌ای و همانند ساخته‌اش ساخته هیچ سازنده‌ای نیست و او سخاوتمند و وسعت‌بخش است، انواع مخلوقات را پدید آورد و ساخته‌ها را با دانایی و فراستش استوار ساخت، پیش‌تازی‌ها بر او پوشیده نمی‌ماند و امانت‌ها نزد او ضایع نمی‌شود، پاداش‌دهنده هر سازنده و بی‌نیازکننده هر قناعت‌گر و رحم‌کننده بر هر نالان است.

۲- **تفکر و استدلال:** تفکر به معنای اندیشیدن و فعالیت عقل است. نیرویی است پویا که آدمی را از علم به معلوم می‌رساند و به آن می‌پردازد و تفکر عبارت است از کوشش و جولان آن نیرو به اقتضای عقل و خرد که این نیرو ویژه انسان بوده و در حیوان نیست (راغب اصفهانی، ۱۳۸۵) عنصر فکر و اندیشه از مهمترین عناصری است که در راس تعالیم عالیه دین مقدس اسلام قرار دارد. سر حلقه‌ی ایجاد و تقویت باورهای دینی، تفکر صحیح است. تفکر در عظمت هستی و آفریدگار آن، انسان را دارای شانی والا و باکرامت کرده، چنین انسانی تلاش می‌کند حقیقت را شناخته و به دنبال آن حرکت کند و در طی این مسیر به بشارت‌ها و اندرزها توجه نموده و درصدد تقویت و تعمیق باورهای دینی خویش برمی‌آید و بدین ترتیب به معرفت و بصیرت کامل می‌رسد (توانایی و کاظم خلیج، ۱۳۹۶). انسان وقتی به نفس خود به عنوان آیتی از آیات الهی نگاه کند از همه چیز بریده و به پروردگار خویش توجه خواهد کرد و در سایه مطالعه کتاب نفس است که معرفت خداوند نیز برای انسان حاصل می‌شود و از این طریق برای او کشف خواهد شد که او فقر و نیاز و عین ربط به خداوند است. به گونه‌ای که از خود چیزی ندارد و مملوک حق سبحانه است (طباطبایی، ۱۳۷۲). خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: "وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ" "خداوند شما را از شکم مادرانتان خارج نمود در حالی که هیچ چیز نمی‌دانستید و برای شما گوش و چشم و عقل قرار داد تا شکر نعمت او را به جای آورید". امام حسین (ع) در دعای عرفه می‌فرماید: "فَأَبْتَدَعْتَ خَلْقِي مِنْ مَنِيَّ يُمْنِي، وَأَسْكَنْتَنِي فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ بَيْنَ لَحْمٍ وَدَمٍ وَجِلْدٍ؛" "در نتیجه وجودم را پدید آوردی از نطفه ریخته شده و در تاریکی‌های سه‌گانه میان گوشت و خون و پوست جایم دادی.

۳- **تزکیه و تهذیب نفس:** هر کس نفس خود را بشناسد، با آن مجاهده می‌کند و خدای خود را عبادت می‌کند و هر کس خدا را عبادت کند، خدا را آنگونه که شایسته اوست، شناخته است و ثمره آن معرفتی است که اگر می‌داشت برایش حاصل شده است (شبر، ۱۴۰۷ق). هر کس نفس خود را شناخت و به آن توجه داشت، خواهد یافت که نفس اماره به سوء است و او را به گناه می‌خواند. در این صورت، برای دوری از گناه به مجاهده با نفس خود خواهد پرداخت و به عبادت پروردگار روی خواهد آورد و کسی که خدا را عبادت و اطاعت کند، درحقیقت خدا را آن گونه که حقیقتش می‌باشد شناخته است و کسی که معصیت خدا کند، نه تنها گویا خدا را نشناخته است، بلکه حال او از کسی که در حقیقت خدا را نشناخته بدتر است؛ چون از معرفت

خود منتفع نمی شود (افشارپور، ۱۳۹۴) تزکیه زمانی اتفاق می افتد که نفس ما از آلودگی ها پاک شود. این کار با توبه از گناهان آغاز می شود؛ اما برای تداوم پاک ماندن جان و دل انسان، می بایست علاوه بر توبه به سایر دستوراتی که خداوند فرمان داده است، عمل نمود (اعتصامی و خدایی، ۱۴۰۲). امام حسین در دعای عرفه می فرماید: "مَتَى غِبْتَ حَتَّى تَحْتَاجَ إِلَى يَدِّ دَلِيلٍ عَلَيْكَ؟! ... عَمِيَّتْ عَيْنٌ لَا تَرَكَ عَلَيْهَا رَقِيْبًا" " الهی کی و کجا غایب بودی؟ تا محتاج دلیلی باشی که بر تو دلالت کند؟! ... کور است چشم [دلی] که تو را [همراه] و مراقب خود نمی بیند».

۴- **خود شناسی** : خدا شناسی را که مقدمه خودشناسی است را می توان از جهت دیگر موردتامل قرار داد، از آنجایی که فطرت آدمی با معرفت خدا عجین است، دعوت به خودشناسی در واقع دعوت به خداشناسی و ارتباط با خداست. امیرالمومنین علی (ع) می فرماید: خدایا تو قلب ها را با محبت به خود و عقل ها را با معرفت خود سرشته ای (مجلسی، ۱۴۰۳) بنابراین خودشناسی مقدمه محبت و معرفت به خداست.

شکل ۲ راه های شناخت خدا

آثار خداشناسی

۱- **ایمان و آرامش در زندگی**: ایمان به خدا و راز و نیاز با او به انسان امید و توان می دهد و انسان احساس می کند به پناهگاه مطمئن و با قدرتی متکی است و از این رو، احساس نشاط و توانمندی می کند و اگر این ارتباط با آن منبع عظمت و رحمت قطع باشد، احساس دل تنگی و نگرانی در او ایجاد می شود و به بیماری های روانی گرفتار می آید (پروا، ۱۳۸۰). انسان هر چه به خدا ایمان بالاتری پیدا کند، عطش و نیاز درونی اش کم می شود و وقتی قدم در راه ایمان به خدا می گذارد احساس بی نیازی کرده و به آرامش مطلق می رسد و هرگاه به خدای کاذب (هوای نفس) نزدیک شود، اضطرابش زیاد می گردد (محمدی ری شهری، ۱۳۶۱). قرآن کریم در این باره می فرماید: "تنها آنها کسانی هستند که ایمان آورده اند و دل هایشان به یاد خدا مطمئن (و آرام) است، آگاه باشید تنها با یاد خدا دل ها آرامش می یابد. " امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "یا مَنْ عَارَضَنِي بِالْخَيْرِ وَالْإِحْسَانِ وَعَارَضْتُهُ بِالْإِسَاءَةِ وَالْعِصْيَانِ، يَا مَنْ هَدَانِي لِلْإِيمَانِ مِنْ قَبْلِ أَنْ أُعْرِفَ شُكْرَ الْإِمْتِنَانِ" "ای که با من به خیر و احسان روبرو شد و من با بدی و نافرمانی با او روبرو گشتم، ای که به ایمان هدایتیم نمود، پیش از آنکه سپاس نعمت هایش را بشناسم".

۲- **اجابت دعا**: نخستین شرط استجاب دعا، معرفت و شناخت کسی است که او را می خوانیم، اگر ندانیم چه کسی را می خوانیم و چگونه قدرتش بر ما احاطه دارد؛ چطور برآورده شدن حاجاتمان را از او توقع داشته باشیم؟ دعا کننده باید خدا را

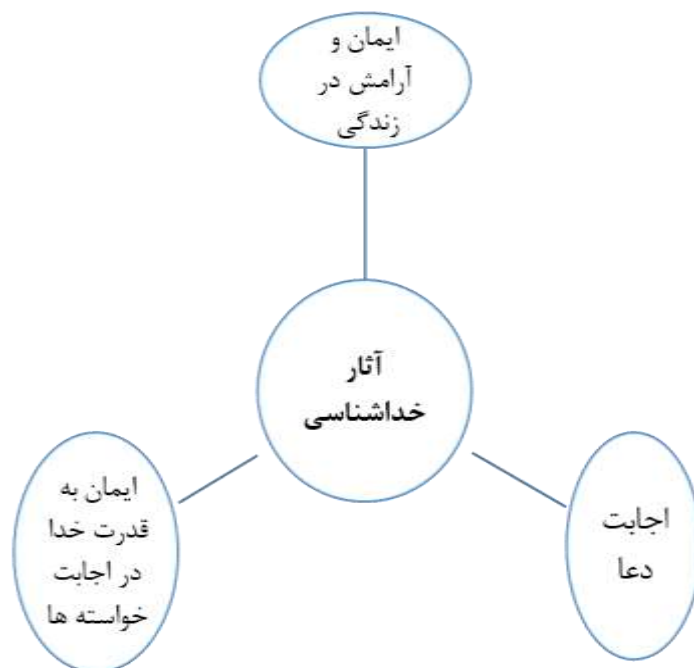
به مالکیت، قدرت، عظمت، توانایی، علم، آگاهی و لطف و کرم یافته و شناخته باشد؛ خالق خود را موثرترین موجود در عالم یافته و به او ایمان داشته باشد، سپس با این معرفت خواسته اش را مطرح کند (آخوند علی و مرادی، ۱۳۹۸). از دیگر آثار خداشناسی اجابت دعا است. شناختی که ملازم با اجابت است. شناخت قلبی پس از رفع کلیه موانع شناخت و گذر از مرحله تقوا و رسیدن به مرتبه یقین و طی کردن مراحل ذکر و انس و عشق و انقطاع است. در این مرحله بنده به مرحله ای می رسد که قادر به دخل و تصرف در عالم کائنات است. چرا که از غیر منقطع شده، به حق متصل گشته و اراده اش در اراده خداوند فانی می شود. (محمدی ری شهری، ۱۳۶۱). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "يَا اللَّهُ يَا اللَّهُ يَا بَدِيءُ، يَا بَدِيْعُ لَائِدًا لَكَ، يَا دَائِمًا لَأَنفَادَ لَكَ، يَا مَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ، يَا مَنْ قَلَّ لَهُ شُكْرِي فَلَمْ يَحْرَمْنِي، يَا مَنْ أَيَّدَنِي عِنْدِي لِأَتْخَصِي، وَ نِعْمَةٌ لِأَتَجَازِي، فَلَكَ الْحَمْدُ وَالشُّكْرُ يَا مَنْ أَقَالَ عَثْرَتِي، وَنَفَسَ كُرْبَتِي، وَأَجَابَ دَعْوَتِي، وَ إِنُّ أَعْدَدُ نِعْمَكَ وَمِنَّكَ وَكَرَائِمَ مَنَحِكَ لِأُحْصِيهَا " " خداوندا؛ خدایا؛ ای آغازگر؛ ای پدیدآور؛ برای تو همتایی نیست، ای جاودانی که نیستی نداری؛ ای مراقب بر هرکس به آنچه که انجام داده؛ ای که شکرم برای او اندک است ولی محرومم نساخت؛ ای که عطاهایش نزد من شماره نشود و نعمت‌هایش تلافی نگردد؛ ستایش و سپاس تو راست، ای که لغزشم را نادیده گرفت و اندوهم را زدود و دعایم را اجابت کرد و عیبم را پوشاند و گناهم را آمرزید و مرا به خواسته‌ام رساند و بر دشمنم پیروز گرداند، اگر نعمت‌ها و عطاها و بخشش‌های با ارزشت را برشمارم هرگز نمی‌توانم به شماره آرم .

۳- ایمان به قدرت و توانمندی خدا در اجابت خواسته‌ها : ایمان به اینکه همه چیز در ید قدرت آفریدگار قادر متعال است و او توانایی برآورده کردن حاجات ما را دارد از شرط‌های اساسی در استجاب دعاست. دعا، عالی‌ترین درجه‌ی باور و ایمان به «بداء» است. خداوند آنجا که به بندگان وعده‌ی اجابت می‌دهد. بلافاصله می‌فرماید: «فَلْيُسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي» پس دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند. پیامبر اکرم می فرماید: "ادْعُوا اللَّهَ وَ أَنْتُمْ مَوْقِنُونَ بِالْأَجَابَةِ". " خدا را بخوانید (در درگاهش دعا کنید) در حالی که به اجابت کردن او یقین دارید " (مجلسی، ۱۴۰۳). امام حسین در دعای عرفه می فرماید: "هُوَ لِلدَّعَوَاتِ سَامِعٌ وَلِلْكَرْبَاتِ دَافِعٌ وَلِلدَّرَجَاتِ رَافِعٌ، ... فَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ وَلَا شَيْءٌ يَغْدِلُهُ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" " او شنونده‌ی دعاها، و دورکننده‌ی بلاها، و بالا برنده‌ی درجات است ... پس معبودی جز او نیست، و چیزی با او برابری نمی‌کند، و چیزی همانندش نیست، اوست شنوای بینای لطیف آگاه، اوست که بر هر کاری قادر است."

محورهای خودشناسی

خودشناسی: خودشناسی در لغت به معنای خویشتن و خود است. خود شناسی به معنای اطلاع بر خود، شناختن خود و عارف به نفس خودشان می باشد. (دهخدا، ۱۳۶۱) خودشناسی در اصطلاح یعنی شناختن از آن نظر که دارای استعدادها و نیروهایی برای تکامل انسانی می باشد. برای موجودی که فطرتا دارای حب ذات است کاملاً طبیعی است که به خود بپردازد و درصدد شناختن کمالات خویش و رسیدن به آنها باشد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۸). تعریف خود شناسی در روانشناسی: خودشناسی یعنی انسان وقتی می تواند درک درستی از جایگاه خود در جهان داشته باشد و تصمیم های درستی در ابعاد مختلف زندگی بگیرد (دوباتن، آلن ترجمه حاجی بیگلو، محمد هادی، ۱۳۹۸). خود شناسی به معنای این است که انسان مقام واقعی خویش را در عالم وجود درک کند، بدانند خاکی محض نیست، پرتویی از روح الهی در او هست، بدانند که در معرفت می تواند بر فرشتگان پیشی بگیرد؛ بدانند که او آزاد و مختار و مسئول خویشتن و مسئول افراد دیگر و مسئول آباد کردن جهان و بهتر کردن جهان است؛ بدانند که او امانت دار الهی است، بدانند که بر حسب تصادف برتری نیافته است تا استبداد بورزد و همه چیز را برای شخص

خود تصاحب کند و مسئولیت و تکلیفی برای خویشتن قائل نباشد (مطهری، ۱۳۹۲). خود شناسی در روایات و احادیث : شناخت نفس راهی برای شناخت خداوند معرفی شده است. پیامبر اکرم (ص) در باب خودشناسی می فرماید: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ» «هر کس خود را بشناسد قطعاً پروردگار خویش را خواهد شناخت.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴). قرآن می فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ» «انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است.» «أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكْ شَيْئًا» «آیا انسان به یاد نمی آورد که ما او را آفریدیم و حال آنکه چیزی نبوده است.» امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: «ثُمَّ أُخْرِجْتِنِي لِلَّذِي سَبَقَ لِي مِنَ الْهُدَى إِلَى الدُّنْيَا تَامًا سَوِيًّا، وَحَفِظْتَنِي فِي الْمَهْدِ طِفْلًا صَبِيًّا، وَرَزَقْتَنِي مِنَ الْعِذَاءِ لَبَنًا مَرِيًّا، وَعَطَفْتَ عَلَيَّ قُلُوبَ الْخَوَاصِّ، وَكَفَلْتَنِي الْأُمَّهَاتِ الرَّوَاحِمَ.» «سپس برای آنچه در دانش و آگاهی ات از هدایتیم گذشته بود مرا کامل و آراسته به دنیا آوردی و در حال کودکی و خردسالی در میان گهواره نگهداری نمودی و از بین غذاها شیر گوارا نصیبم کردی و دل دایه‌ها را بر من مهربان نمودی و مادران پرمهر را به پرستاری ام گماشتی.» خود شناسی مقدمه خداشناسی است. اولین گام برای داشتن رابطه با خالق هستی است. زمانی که آدمی خالق و جایگاه خود را در مقابل او نشناسد، نمی تواند با شیوه ای صحیح با آفریدگارش ارتباط برقرار کند و عبودیت او را آنچنان که شایسته و مورد رضایش است، به جای آورد. در مکتب اهل بیت علیهم السلام مقدمه ی خداشناسی، شناخت خود است. انسان با تامل در ذات، صفات و افعال خویش درمی یابد که همه شئون او احتیاج و فقر است و هرگز نمی تواند به خود یا دیگران که مانند او هستند، تکیه کند. چون هیچ موجودی امکان استقلال ندارد بلکه از هر جهت مقهور علل و عوامل بیرونی است که آنها هر کدامشان محکوم علت دیگرند و تحت نظم و نفوذ عامل دیگری اداره می شوند که آن عامل خدای سبحان است. (جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۳) امام حسین علیه السلام در فرازهایی از دعای پرفیض عرفه در باب خودشناسی می فرماید: إلهي أَنَا الْفَقِيرُ فِي فَكَيْفَ لَأَكُونُ فَقِيرًا فِي فَقْرِي؟ «الهي من در غنای خود هم فقیرم تو هستم، پس چگونه در فقرم فقیر تو نباشم؟» إلهي أَنَا الْجَاهِلُ فِي عِلْمِي فَكَيْفَ لَأَكُونُ جَاهِلًا فِي جَهْلِي؟ «خدایا من حتی در زمان دانایی ام، نادانم. پس چگونه در زمان نادانی ام، نادان نباشم؟». «كَيْفَ يُسْتَدَلُّ عَلَيْكَ بِمَا هُوَ فِي وُجُودِهِ مُفْتَقِرٌ إِلَيْكَ؟» « چگونه ممکن است برای اثبات تو استدلال شود بوسیله چیزی که وجودش به تو نیازمند است.»

شکل ۳ آثار خداشناسی

محورهای خودشناسی

خودشناسی مقدمه‌ی خداشناسی است و برای رسیدن به این مرحله انسان باید با شناخت نیازهای خود و تلاشی برای برطرف کردن نیازهای خود کند. خودشناسی دارای محورهای مختلفی است از جمله روانشناختی، معنوی و مادی می باشد که به این صورت مطرح شده است:

سلامت جسم: از دیدگاه دین انسان موجودی کاملاً مادی و طبیعی نیست، بلکه وجود او از دو ساحت جسمانی بدن و غیر جسمانی (روح یا نفس) سامان می یابد. قرآن کریم در مقابل بیان نحوه خلقت آدمیان اعلام می دارد که پس از تکمیل مراحل از آفرینش ساحت طبیعی جنین، مرحله نوینی آغاز می شود که با ساحت غیر جسمانی او در ارتباط است. آنگاه نطفه را به استخوان هایی ساختیم (سعیدی مهر و دیوانی، ۱۳۸۹). در کتاب معراج السعاده این چنین آمده است. "اگر بخواهی خود را بشناسی بدان که هر کسی را از دو چیز آفریده اند: یکی تن که مرکب است از عناصر و امور ظاهری مانند گوشت، پوست، استخوان و رگ و پی. اینها مربوط به عالم جسمانی است و می توان آنها را با چشم دید و یکی دیگر نفس که آنرا روح و جان و عقل و دل گویند و آن جوهری است از عالم ملکوت و گوهرگرانیه ای است از عالم مجردات که نمی توان آنرا با چشم ظاهر دید (نراقی، ۱۳۷۳). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "فَابْتَدَعْتَ خَلْقِي مِنْ مَنِيَّ يُمْنِي، وَأَسْكَنْتَنِي فِي ظُلُمَاتِ ثَلَاثِ بَيْنِ لَحْمٍ وَدَمٍ وَجِلْدٍ" در نتیجه وجودم را پدید آوردی از نطفه ریخته شده و در تاریکی های سه گانه میان گوشت و خون پوست جایم دادی."

سلامت روان: بسیاری از مشکلات روحی و روانی فکری و اخلاقی انسان ناشی از ناخود شناختی است. اگر آدمی حقیقت واقعی خود، هدف خلقت، رابطه خود با خدا، موقعیت خود در نظام هستی، تاثیر زندگی دنیوی در آخرت، نقش اخلاق نیکو و برخورد مناسب با دیگران، سهم ثروت در زندگی و نقش مصیبت ها و خوشی ها را در زندگی بدانند، بسیاری از مشکلات او حل می گردد و زندگی سعادت آمیزی را برای خود رقم می زند (سبحانی، ۱۳۹۲). ابعاد روانشناختی شامل موارد زیر می باشد:

الف) نقش دعا در سلامت روان یکی از مباحث مهم در روانشناسی اسلامی نقش دعا است. در قرآن کریم و روایات معصومان علیه السلام آموزه های بسیاری وجود دارد که بر شناخت و اصلاح نفس دلالت دارد. قرآن کریم در زمینه شناخت نفس می فرماید: "وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ" (مرتضوی زاده، ۱۳۹۹). امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: "وَمَتَّعَنِي بِجَوَارِحِي، وَاجْعَلْ سَمْعِي وَبَصِيرِي الْوَارِثَيْنِ مِنِّي، وَأَنْصُرْنِي عَلَى مَنْ ظَلَمَنِي، وَأُرِنِي فِيهِ ثَارِي وَمَأْرِبِي، وَأَقِرَّ بِذَلِكَ عَيْنِي" و مرا به اعضايم بهره مند کن و گوش و چشمم را دو وارث من گردان و مرا بر آن که به من ستم روا داشته پیروز کن و در رابطه با او انتقام و هدفم را نشانم ده و چشمم را بدین سبب روشن گردان. "ارتباط دعا با روانشناس: فیلسوف و روانشناس آمریکایی ویلیام جیمز در این باره می گوید: "ایمان بدون شک، موثرترین درمان اضطراب است. ایمان نیرویی است که باید برای کمک به انسان در زندگی وجود داشته باشد. نبود ایمان موجب ناتوانی انسان در برابر سختی های زندگی می شود. رابطه میان ما با خدا ناگسستگی است. اگر ما خود را تحت حمایت خداوند متعال قراردهیم و تسلیم او شویم، تمام آرزوهایمان به تحقق خواهد پیوست. دعا و تاثیر آن بر درمان بیماری ها: از نظر قرآن کریم منشاء و علت اصلی تمام بیماری ها دوری از خداوند است، حال با توجه به اینکه این مساله باعث داشتن نوعی اضطراب دائمی در افراد می شود؛ اینگونه افراد فاقد آرامش بوده و در مقابل افرادی که به خدای سبحان ایمان آورده از پریشانی و اضطراب به دور هستند و یاد خدا مایه آرامش است. خدای سبحان در قرآن می فرماید: "الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ". امام حسین در دعای عرفه می فرماید: "

فَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ، وَلَا شَيْءَ يَغْدِلُهُ، وَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ، وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْلَطِيفُ الْخَبِيرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” “اللَّهُمَّ إِنِّي أَرْغَبُ إِلَيْكَ وَأَشْهَدُ بِالرُّبُوبِيَّةِ لَكَ مُقِرًّا بِأَنَّكَ رَبِّي، وَأَنَّ إِلَيْكَ مَرَدِّي.”

ابعاد عاطفی: منظور از بعد عاطفی که برای مقابله با استرس ها و فشارهای زندگی بیان می شود اینست که فرد نوعی ارتباط با خدا و اولیای دین برقرار کند. این ارتباط انسان را در مواجهه با مشکلات و حل آنها مساعدت می کند. عواطف و احساسات انسان ریشه در قلب آدمی دارد که باید در کنار قوه تعقل و تفکر در انسان رشد و پرورش یابد تا انسان بتواند به تعادل روحی و روانی برسد. یکی از کارکردهای دعا، همین پرورش بعد عاطفی در انسان است که هر کدام از فرازهای دعای عرفه به گونه ای تنظیم شده است که همراه با شناخت و بصیرتی است که به انسان می دهد، عاطفه و احساس او را تحریک می کند تا بتواند در کنار شناخت، احساسی حقیقی نیز پیدا کند (مرتضوی زاده، ۱۳۹۹) امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَيْسَ لِقَضَائِهِ دَافِعٌ، وَلَا لِعَطَائِهِ مَانِعٌ، وَلَا كَصُنْعِهِ صُنْعُ صَانِعٍ، وَهُوَ الْجَوَادُ الْوَاسِعُ، فَطَرَ أَجْنَاسَ الْبَدَائِعِ، وَأَتَقَنَ بِحِكْمَتِهِ الصَّنَائِعِ، لَا تَخْفَى عَلَيْهِ الطَّلَائِعُ، وَلَا تَضِيعُ عِنْدَهُ الْوَدَائِعُ، جَارِي كُلِّ صَانِعٍ، وَرَإِشُ كُلِّ قَانِعٍ، وَرَاحِمٌ كُلِّ ضَارِعٍ، وَ مُنْزِلُ الْمَنَافِعِ وَالْكِتَابِ الْجَامِعِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ، وَهُوَ لِلدَّعَوَاتِ سَامِعٌ، وَ لِلْكَرْبَاتِ دَافِعٌ، وَلِلدَّرَجَاتِ رَافِعٌ، وَ لِلْجَبَابِرَةِ قَامِعٌ.” “ستایش ویژه خداست که برای تقدیر و سرنوشتش برگرداننده ای و برای بخششش بازدارنده ای و همانند ساخته اش ساخته هیچ سازنده ای نیست و او سخاوتمند و وسعت بخش است، انواع مخلوقات را پدید آورد و ساخته ها را با دانایی و فراستش استوار ساخت، پیش تازی ها بر او پوشیده نمی ماند و امانت ها نزد او ضایع نمی شود، پاداش دهنده هر سازنده و بی نیاز کننده هر قناعت گر و رحم کننده بر هر نالان و فرستنده سودها و نازل کننده کتاب جامع با نور درخشان است، او شنونده دعاها و دورکننده نگرانی ها و بالا برنده درجات و کوبنده گردنکشانش است.” هستی شناسی: هستی شناسی در لغت به معنای شناخت جهان، گیتی و عالم است. (دهخدا، ۱۳۵۱). شناخت جهان عبارت است از تعامل انسان با جهان خارج از خود، انسان بعد از تعامل است که می گوید، می بینم، می شنوم و می شناسم (سبحانی و رضایی، ۱۳۹۲).

هستی شناسی در روانشناسی: هستی شناسی عبارت است از علم یا مطالعه بودن. مفهوم بودن دارای دو معنی است: ۱- چیزهایی که هستند یا وجود دارند. ۲- آن چیزی که تمام موجودات در آن اشتراک دارند، یعنی بودن یا وجود. اگر این معنی را بپذیریم آنگاه می توان گفت هستی شناسی عبارت است از مطالعه آنچه که هست یا آنچه وجود دارد؛ مطالعه آن چیزی که تمام پدیده ها و موجودات در مورد آن اشتراک دارند، یعنی بودن یا وجود. هستی شناسی مطالعه هر چیزی است از نظر بودن (بیاتی، ۱۴۰۰).

هستی شناسی در روایات و احادیث: امام حسین (ع) در باب هستی شناسی می فرماید: “ای فرزند آدم، تو همان روزهایی هستی که سپری می کنی، هرروز که می گذرد بخشی از وجود تو از دست می رود (دیلمی، ۱۳۷۱). محورهای هستی شناسی: شناخت هستی و جهان دارای ابعاد مختلفی می باشد که انسان با سیر در آنها به عظمت و بزرگی خالق هستی پی می برد. ابعاد و محورهای شناخت هستی به شرح ذیل می باشد:

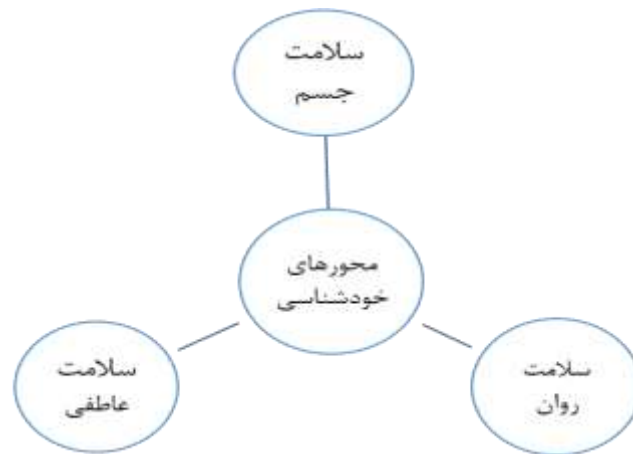
۱- پدیده شناسی: جهان هستی، نشانه و آئینه اسماء و صفات الهی در نگرش ائمه اطهار علیهم السلام است که در رابطه خداوند با مخلوقات یعنی جهان آفرینش و انسان با دو واقعیت تبیین می شود. الف) عالم هستی، آیات و نشانه های خداوند است. ب) عالم هستی ظهوراتی از اسماوصفات جلوه حضرت حق تعالی است؛ امام علی (ع) در سخنانی می فرماید: استواری آفرینش، نشانه ای کافی بر اوست و ترکیب طبیعت در دلالت بر او بس است و حدوث پدیده ها بر قدمت او دلیل است و محکم داشتن خلقت عبرتی بسنده برای پی بردن به او است (صدوق، ۱۳۹۰ق). در سراسر قرآن آیات فراوانی درباره زمین، آسمان، ستارگان، خورشید، ماه، ابر، باران، حرکت کشتی ها، دریاها، گیاهان، حیوانات و بالاخره هر امر محسوسی وجود دارد که بشر در اطراف خود می بیند و از آنها به عنوان موضوع هایی یاد کرده است که درباره آنها دقیقاً باید اندیشید و نتیجه گیری کرد. در

قرآن کریم می فرماید: "بگو به مردم دقت و مطالعه کنید، ببینید در آسمان ها و زمین چه چیزهایی است (قاسم پور دهقانی و بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۸). در قرآن کریم آیات متعددی دربارهٔ ایجاد پدیده ها آمده است. خداوند در قرآن کریم می فرماید: "إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ" "مسلم در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز برای خردمندان نشانه هایی است." حضرت امام حسین (ع) در دعای عرفه دربارهٔ خلقت آفریدگان می فرماید: "يَا مَنْ كَبَسَ الْأَرْضَ عَلَى الْمَاءِ وَسَدَّ الْهَوَاءَ بِالسَّمَاءِ" "ای آن که زمین را بر آب انباشت، و هوا را به آسمان بست" "يَا مَنْ أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ" "ای که بادها را مژده دهندگانی پیشاپیش باران رحمتش فرستاد" ۲- اسامی فرشتگان: یکی از اصول مسلم جهان شناسی اسلامی وجود موجوداتی است که آنها را "ملک یا فرشته" میخوانیم. در آیات و روایات فراوانی از فرشتگان و ویژگی های، اوصاف و افعال آنان سخن گفته شده است. از پاره ای آیات روشن می شود که گروهی از فرشتگان، کارگزاران فرشته وحی (جبرائیل) و فرمانبردار اویند و فرشته ی قبض روح (عزرائیل) نیز مامورانی از میان دیگر فرشتگان دارد. برخی روایات نیز گویای آن هستند که در میان فرشتگان جبرائیل، میکائیل، اسرافیل و عزرائیل از جایگاه ویژه و بلندی برخوردارند (سعیدی مهر و دیوانی، ۱۳۸۹). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "وَرَبَّ جَبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ" "پروردگار جبرائیل و میکائیل و اسرافیل".

ارتباط انسان با خدا

خدا، جهان و انسان باهم رابطه ای متقابل و بسیار نزدیک دارند. انسان خداجو آفریده شده است. او به دلیل مسئولیتش پاسخگوی رفتار خود و نیز اعمال ناشایست خود است. گناهان او رابطه اش را با خدا تیره می سازند؛ مهربانی، لطف و بخشندگی خدا، به واسطهٔ پشیمانی انسان نه به واسطهٔ رفتار خود آن رابطهٔ تیره شده را اصلاح می کند. در اسلام، همواره با یک ارتباط انسان، خدا سروکار داریم. این ارتباط شخصی با خدا، از جانب انسان به واسطهٔ اعتماد وی به خدا و از طرف خدا، به واسطهٔ رحمت وی تعیین می شود (ایرانی و صادقی، ۱۳۹۰). ابتدای ارتباط خدا و انسان، ابتدای آفرینش انسان است اما آفرینش انسان مقارن با زندگی او در عالم ماده نیست و حیات دنیوی، حیات متاخر او محسوب نمی شود. آدمی قبل از ورود به جهان ماده، مقیم عالم ملکوت و بهشت اعلی بود و آن عالم؛ چنان شرافت و علوی داشت که به هیچ رو قابل سنجش با دنیای خاکی نبود (رحیم پور، ۱۳۸۴). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "الحمد لله الذی لیس لقصائه دافع ولا لعطائه مانع و لا لصنعه صانع" "قدرت خداوند بالای همه قدرت هاست، نه کسی می تواند آن چه را خداوند خواسته از خودت دفع کند و نه آن که اعطا و بخششی را که او برای بنده ای خواسته از رسیدنش ممانعت و جلوگیری نماید و همه قدرت ها در جهان از قدرت پروردگار سرچشمه می گیرد، حتی سوزندگی آتش و برندگی شمشیری اذن او نمی باشد. ستایش خداوندی را که کسی از فرمان قضایش نمی تواند سرپیچی کند و مانعی نمی تواند او را از اعطای عطایا، باز دارد و صنعت هیچ صنعتگری به پای صنعت او نرسد." و در فراز دیگری می فرماید: "فطر اجناس البدائع و اتقن بحکمه الصنائع" "اوست که بدایع خلقت را به سرشت و صنایع گوناگون وجود را با حکمت خویش استوار ساخت." "تمام نوآوری ها و پیدایش صنایع تا مرز نهایی تکامل از قدرت مطلقه خداوند است." و در ادامه می فرماید: "فسبحانک سبحانک من مبدی معید" منزه است خدایی که آغازگر و برگرداننده است. "ارتباط انسان با خدا در روانشناسی: اینسورث چهار ملاک برای تکیه گاه دل بستگی برمی شمارد که از این میان دو ملاک در مورد خداوند صدق می کند. اول اینکه خدا به عنوان منبع و مبنای امنیت برای افراد است هنگامی که دچار استرس و آشفتگی روانی می شوند و دیگر آنکه خدا به عنوان منبع حمایت کننده و مطمئن برای کشف و جست و جو در محیط اطراف می باشد. بنابراین می توان

خداوند را به عنوان تکیه گاه دل بستگی به حساب آورد و پذیرفت؛ زیرا همان ویژگی هایی را که سایر تکیه گاههای دل بستگی دارند، او نیز دارد (زاهد بابلان و رضایی، ۱۳۹۱). دل بستگی به خدا به خوش بینی، رضایت از زندگی، کاهش اضطراب، افسردگی و بیماری های جسمی منجر می شود (رنجبر، نصرتی، بناب غفاری و حسنی، ۱۴۰۰).

شکل ۴ محورهای خودشناسی

راههای ارتباط انسان با خدا

راههای متعددی برای ارتباط انسان با خداوند وجود دارد که ما در این جا به برخی از آنها اشاره می کنیم:

۱- **تفکر و اندیشیدن:** اندیشه مانند بذری است که در ذهن جوانه می زند، در دل و قلب ریشه می دواند و برگ و بار آن به صورت اعمال ظاهر می گردد. اندیشه، بهار زیبایی را پرتراوت و زیبا می سازد، استعدادها را شکوفا می کند و امید به آینده ای زیبا تر را نوید می بخشد. علاوه بر آن می تواند برترین عبادت ها باشد (اعتصامی و خدایی، ۱۴۰۲). انسان لااقل در هر شب و روز باید فکر کند در اینکه آیا مولایش که وی را در این دنیا آورده و تمام اسباب آسایش و راحتی را از برای او فراهم کرده و بدن سالم و قوای صحیحه که هریک دارای منافع است به او عنایت کرده و این همه بسط بساط نعمت و رحمت کرده و از طرفی این همه انبیاء فرستاده و کتاب ها نازل کرده و راهنمایی نموده، آیا وظیفه ی ما با این مولای مالک الملوک چیست؟ آیا تمام این بساط فقط برای همین حیات حیوانی و اداره کردن شهوت است یا مقصود دیگری در کار است؟ اگر انسان عاقل لحظه ای فکر کند، می فهمد که مقصود از این بساط چیز دیگری است (خمینی، ۱۳۸۱). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "الْهِيَ عَلِمْتُ بِاخْتِلَافِ الْآثَارِ وَ تَنَقُّلَاتِ الْأَطْوَارِ، أَنَّ مُرَادَكَ مِنِّي أَنْ تَتَّعَرَّفَ إِلَيَّ فِي كُلِّ شَيْءٍ، حَتَّى لَا أَجْهَلَكَ فِي شَيْءٍ" "معبودم از اختلاف آثار و تغییرات احوال دانستم که خواسته ات از من این است که خود را در هر چیز به من بشناسانی تا در هیچ چیز نسبت به تو جاهل نباشم".

۲- **سیر و اندیشه در آفاق:** راه دیگر شناخت اوصاف الهی، سیر در آفاق و انفس است. در پرتو این مطالعه، انسان می تواند به برخی اوصاف الهی راه یابد. از مطالعه و بررسی نظم جهان هستی، حیوانات، گیاهان و حتی خود انسان آشکار می گردد که ناظم و خالق هستی براساس سنخیت علت و معلول باید از صفت علم، حکمت و قدرت برخوردار باشد و همچنین از انسجام و وحدت حاکم بر جهان هستی می تواند به وحدت و توحید خالق و ناظم هستی پی ببرد (سبحانی و محمد رضایی، ۱۳۹۲). در سراسر قرآن آیات فراوانی درباره زمین، آسمان، ستارگان، خورشید، ماه، ابر، باران، حرکت کشتی ها، دریاها، گیاهان، حیوانات و بالاخره هر امر محسوسی وجود دارد که بشر در اطراف خود می بیند و از آنها به عنوان موضوع هایی یاد کرده است که درباره آنها دقیقاً باید اندیشید و نتیجه گیری کرد. در قرآن کریم می فرماید: "قَدْ خَلَقْتُ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنًا فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ" "پیش از شما، سنت هایی وجود داشت؛ و هر قوم، طبق اعمال و صفات خود سرنوشت هایی داشتند؛

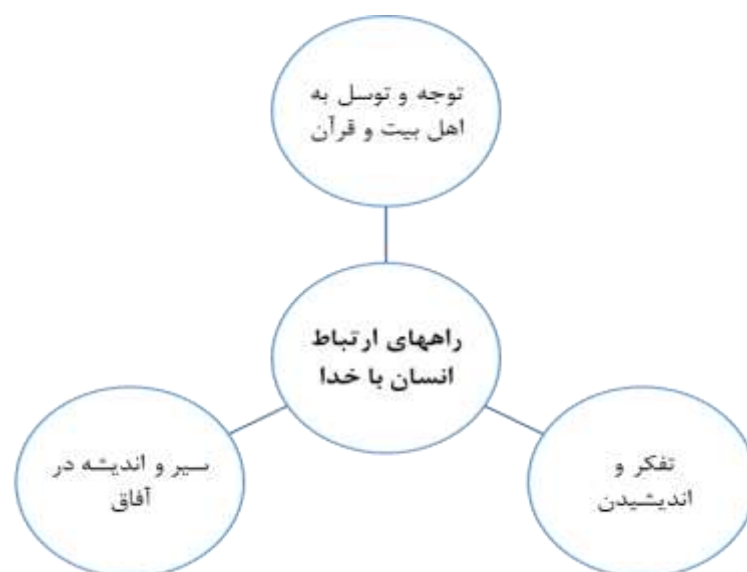
که شما نیز، همانند آن را دارید). پس در روی زمین، گردش کنید و ببینید سرانجام تکذیب کنندگان (آیات خدا) چگونه بود. برخی از آیات قرآن، انسانها را به مطالعه اقوام گذشته دعوت می کند و آن را همچون یک منبع برای کسب علم معرفی می نماید. از نظر قرآن، تاریخ بشر و تحول های آن براساس یک سلسله سنن صورت می گیرد. عزت ها و ذلت ها، موفقیت ها و شکست ها؛ خوشبختی ها و بدبختی های تاریخی، حسابهای دقیقی دارد، که با شناختن آن قوانین می توان تاریخ کنونی را تحت فرمان در آورد و از آن به سود سعادت مردم حاضر بهره گرفت (قاسم پور دهاقانی و بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۸) امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "إِلَهِي تَرَدَّدِي فِي الْأَثَارِ يُوجِبُ بُعْدَ الْمَزَارِ فَاجْمَعْنِي عَلَيْكَ بِخِدْمَتِهِ تُوَصِّلُنِي إِلَيْكَ، كَيْفَ يُسْتَدَلُّ عَلَيْكَ بِمَا هُوَ فِي وُجُودِهِ مُفْتَقِرٌ إِلَيْكَ؟ أَيْكُونُ لِعَيْرِكَ مِنَ الظُّهُورِ مَا لَيْسَ لَكَ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الْمُظْهِرَ لَكَ؟ مَتَى غَبَّتَ حَتَّى تَحْتَاجَ إِلَى دَلِيلٍ يَدُلُّ عَلَيْكَ؟ وَمَتَى بَعُدْتَ حَتَّى تَكُونَ الْأَثَارُ هِيَ الَّتِي تُوَصِّلُ إِلَيْكَ؟"

۳- توجه و توسل به اهل بیت و رجوع به قرآن: یکی از بهترین راههای معرفت نفس رجوع به قرآن است. زیرا انسان با مراجعه به قرآن خود را به خوبی می شناسد و در نتیجه خدای خویش و آغاز و انجامش را می شناسد؛ زیرا در سایه آیات قرآن انسان خوب می فهمد که چه پدیده ای است، از کجا آمده و به کجا می رود و مسیر رفتن را چگونه باید طی کند. قرآن کریم، انسان را اینگونه معرفی کرده است: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ". این آیه انسان را سراپا فقر و عین نیاز به خداوند معرفی کرده است و گفته است هستی انسان به آفرینش حق وابسته است، بنابراین هر اندازه انسان در خود احساس نیاز و فقر و وابستگی به خداوند نماید، به همان اندازه خود را شناخته است (جوادآملی، ۱۳۷۹). امام حسین (ع) در دعای عرفه می فرماید: "وَمُنْزِلَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالزَّبُورِ وَالْفُرْقَانِ وَمُنْزَلَ كَهَيْعِصِ وَطِهٍ وَيَسَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ" "نازل کننده تورات و انجیل و زبور و قرآن و نازل کننده کهیعیص و طه و یس و قرآن حکیم"

طلب مغفرت و بازگشت: مغفرت در لغت به معنای آمرزش گناهان و غفران، طلب بخشایش کردن برای خود یا دیگری از درگاه خدا است (دهخدا، ۱۳۶۱) توبه از ریشه "ت و ب" در لغت به معنای بازگشت یا بازگشت از گناه است (ابن فارس، ۱۴۱۱) راغب در مفردات می نویسد: "توبه یعنی ترک گناه به بهترین وجه آن، آن رساترین و گویاترین شکل از صورت های پوزش است" (راغب اصفهانی، ۱۳۸۵). توبه در لغت به معنای بازگشت است و در اصطلاح دینی، به معنای بازگشت از گناه به سوی خداوند و قرار گرفتن در دامن عفو و غفران اوست. این حالت وقتی رخ می دهد که انسان از گناه پشیمان شده و قصد انجام آن را نداشته باشد. با بازگشت بنده بدهکار، خداوند نیز به سوی او بازمی گردد و درهای رحمتش را به رویش می گشاید و آرامش را به قلب او باز می گرداند (اعتصامی، ۱۴۰۱). طلب مغفرت و بازگشت به معنای "پشیمانی و برگشتن از گناه از آن جهت که گناه است نه از آن جهت که برای بدن مضر می باشد و عزم براینکه در صورت توانایی به آن بازنگردد". توبه را علم به عظمت گناه و پشیمانی و عزم بر ترک آن در حال و آینده و جبران گذشته می داند (غزالی، ۱۴۰۶ق). استغفار به معنای طلب مغفرت است که به واسطه دعا یا توبه به دست می آید و توبه، پشیمانی از گناه و اراده عدم بازگشت به گناه است (طوسی، ۱۴۰۹ق). توبه به سوی خدا یعنی بازگشت و رجوع به درگاه خداوند و تسلیم در پیشگاه او، تا انسان مدام با پروردگار خود باشد و به ریسمان او چنگ زند و از او گریزان نگردد (القرضاوی، ترجمه احمد نعمتی، ۱۳۸۰) امام حسین (ع) در دعای عرفه در باب بازگشت به درگاه خداوند و اقرار به گناهان می فرماید: "إِلَهِي أَمَرْتُ بِالرُّجُوعِ إِلَى الْأَثَارِ فَأَرْجِعْنِي إِلَيْكَ بِكِسْوَةِ الْأَنْوَارِ وَهِدَايَةِ الْأَسْتِصَارِ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ مِنْهَا كَمَا دَخَلْتُ إِلَيْكَ مِنْهَا مَصُونٌ السَّرِّ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهَا، وَمَرْفُوعَ الْهَيْمَةِ عَنِ الْإِعْتِمَادِ عَلَيْهَا، إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ". "معبودم مرا به رجوع به آثار فرمان دادی، پس مرا به پوششی از انوار و هدایتی بصیرت جو به سوی خود بازگردان تا از آنها به سوییت بازگردم همان طور که از آنها به بارگاہت بار یافتم، با نگاهداری نهادم از نگاه به آنها و برگرفتن

همتم از اعتماد بر آن‌ها، همانا تو بر هر کاری توانایی.“ امام حسین (ع) در دعای عرفه در باب توبه و تضرع و طلب عفو و بخشش می‌فرماید: “إِلَهِي تَرَدَّدِي فِي الْأَثَارِ يُوجِبُ بَعْدَ الْمَزَارِ فَاجْمَعْنِي عَلَيْكَ بِخِدْمَةٍ تُوصِلُنِي إِلَيْكَ” ای خدا چون به یکایک آثار که برای شناسائیت توجه کنم راه وصول و شهودت بر من دور گردد پس مرا خدمتی فرما که بوصول و شهود جمالت زود رساند.“ توبه همان بازگشت و کاری نیکوست که به قدرت و توفیق الهی نیاز دارد. قدرت مطلق از آن خداست و فراهم آمدن زمینه و فرصت توبه، توفیق الهی می‌خواهد تا آدمی از گناه توبه کند و به سوی خدای خویش بازگردد. پس آنگاه که انسان، توفیق توبه و بازگشت به سوی خدا را یافت، نیازمند پاک‌سازی از پلشتی‌های گناه و ورود و استقرار در آستانه قرب الهی و بازگشت دیگر باره خداست به سوی او، با رحمت و مهربانی و گذشت و بخشش. نخستین گام برای نجات، توبه از گناه است. حقیقت توبه، همان پشیمانی از گناه است که لازمه آن، تصمیم بر ترک گناه در آینده و جبران کردن اشتباه‌های گذشته است. گفتن استغفار نیز بیانگر همین معناست. بر همین اساس، ارکان توبه را می‌توان در پنج چیز خلاصه کرد: ترک گناه، پشیمانی، تصمیم بر ترک در آینده، جبران گذشته و استغفار. شرایط توبه: به عبارت دیگر گناهان را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد که توبه از آنها به حسب موارد، سه گونه خواهد بود که اندکی به شرح آن می‌پردازیم: ۱- ستم به خویشان: خداوند ستم به خویشان را در قرآن کریم با تعبیر “فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ؛ برخی از آنان بر خویش ستم می‌کنند” بیان کرده است. منظور از این دسته گناهان، گناهان و لغزش‌هایی هستند که پیامد‌های زیان‌بار آن متوجه خود انسان می‌شود. انسان از این ناحیه به جان و مال و آبروی خود آسیب می‌رساند و موجب شکست، تباهی، فقر، عقب‌افتادگی و گرفتاری‌های خویش می‌گردد. در این گونه موارد، گرچه گناه کار در حق خود ستم روا داشته است، ولی چون پای شخص دیگر و حق دیگری در میان نیست. با استغفار و جبران خطاها، آسانتر می‌توان از آنها توبه کرد و راه خیر و صلاح و سعادت دنیوی و اخروی را پیمود. امام حسین (ع) در فرازی از دعای عرفه می‌فرماید: “وَأَنْصُرُنِي عَلَى مَنْ ظَلَمَنِي، وَأُرِنِي فِيهِ ثَارِي وَمَأْرِبِي، وَأَقِرَّ بِذَلِكَ عَيْبِي” و مرا بر آن که به من ستم روا داشته پیروز کن و در رابطه با او انتقام و هدفم را نشانم ده و چشمم را بدین سبب روشن گردان “اللَّهُمَّ اكْشِفْ كُرْبَتِي، وَاسْتُرْ عَوْرَتِي، وَاعْفُ رَأْسِي خَطِيئَتِي” خدایا گرفتاری‌ام را برطرف کن و زشتی‌ام را بپوشان و خطایم را ببامرز “ يَا مَنْ عَفَا عَنْ عَظِيمِ الذُّنُوبِ بِحِلْمِهِ، يَا مَنْ أَسْتَعَى النَّعْمَاءَ بِفَضْلِهِ، يَا مَنْ أَعْطَى الْجَزِيلَ بِكَرَمِهِ، يَا عُدَّتِي فِي شِدَّتِي، يَا صَاحِبِي فِي وَحْدَتِي، يَا غِيَاثِي فِي كُرْبَتِي، يَا وَلِيَّيَ فِي نِعْمَتِي ” ای آن‌که با بردباری‌اش از گناهان بزرگ گذشت، ای آن‌که با احسانش نعمت‌ها را کامل ساخت، ای آن‌که با کرمش گسترده و فراوان عطا کرد، ای توشه‌ام در سختی‌ها، ای همراهم در تنهایی، ای فریادرسم در گرفتاری‌ها، ای سرپرستم در نعمت‌ها “ أَنْتَ كَهْفِي حِينَ تُعْيِينِي الْمَذَاهِبُ فِي سَعَتِهَا، وَتَضِيقُ بِي الْأَرْضُ بِرُحْبِهَا ، وَلَوْلَا رَحْمَتُكَ لَكُنْتُ مِنَ الْهَالِكِينَ، وَأَنْتَ مُقِيلٌ عَثْرَتِي، وَلَوْلَا سَتْرُكَ إِيَّايَ لَكُنْتُ مِنَ الْمُفْضُوحِينَ، وَأَنْتَ مُؤَيِّدِي بِالنَّصْرِ عَلَى أَعْدَائِي، وَلَوْلَا نَصْرُكَ إِيَّايَ لَكُنْتُ مِنَ الْمَغْلُوبِينَ، يَا مَنْ خَصَّ نَفْسَهُ بِالسَّمُوِّ وَالرَّفْعَةِ ” تو پناهگاه منی زمانی که راه‌ها با همه وسعتشان در مانده‌ام کنند و زمین با همه پهناوری‌اش بر من تنگ گیرد و اگر رحمت تو نبود، هر آینه من از هلاک شدگان بودم و نادیده گیرنده لغزشم تویی و اگر پرده‌پوشی‌ات بر من نبود، هر آینه من از رسواشدگان بودم و تویی که مرا با پیروزی بر دشمنانم حمایت می‌کنی و اگر یاری تو نبود هر آینه من از شکست‌خوردگان بودم، ای که وجودش را به بلندی و برتری اختصاص داده است “ ۲ - حق الله : فطرت پاک و سالمی که خداوند در نهاد انسان قرار داده، اعضا و جوارح و نعمت‌های مادی و معنوی که برای او فراهم آورده، قدرت اندیشه‌ای که به او بخشیده است و سرانجام “ارسال رسل و انزال کتب”، همه برای این است که انسان دچار غفلت نشود و به گرداب انحراف و انحطاط نلغزد و به “اخلاق الله” بگراید و راه تکامل بییماید. گاه انسان با اثرپذیری از عوامل درونی و بیرونی، این همه نعمت و هدایت را نادیده می‌گیرد و در برابر خدا و فرمان‌های پروردگار جهان، نافرمانی و سرکشی می‌کند و در حق خدا و احکام دین الهی ستم روا می‌دارد. برای توبه از این نوع گناهان، اگر شرک و کفری صورت گرفته است، باید “توحید” و “یکتا پرستی” را جایگزین آن کرد و اگر در انجام احکام و فروع دین خداوند، کوتاهی و نقصانی صورت گرفته، باید

آن را جبران کند. البته جبران برخی گناهان دشوار است، ولی چون خداوند کریم و رحیم است و خود، بندگان را به توبه فرا خوانده، گاهی با استغفار از گناهان به راحتی می توان توبه کرد. بنابراین، توبه از حق الله آسانتر است. حتی وقتی گناه جنبه ی "حق الناس" دارد. امام حسین (ع) در فرازی از دعای عرفه می فرماید: "يَا اللَّهُ يَا اللَّهُ يَا بَدِيءُ، يَا بَدِيْعٌ لَانِدًا لَكَ، يَا دَائِمًا لَانْفَادًا لَكَ، يَا حَيًّا حِينَ لَأَحْيَى، يَا مُحْيِيَ الْمَوْتَى، يَا مَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ، يَا مَنْ قَلَّ لَهُ شُكْرِي فَلَمْ يَحْرَمْنِي، وَعَظَمْتَ خَطِيئَتِي فَلَمْ يَفْضَحْنِي" "ای خدا، ای خدا، ای آغازگر، ای نوآور، برای تو همتایی نیست، ای جاودانی که پایانی برایت نمی باشد، ای زنده وقتی که زنده ای نبود، ای زنده کننده مردگان، ای مراقب بر هر کس به آنچه انجام داده، ای که شکرم برای او اندک است ولی محرومم نساخت و خطایم بزرگ شد، پس رسوایم نکرد و مرا بر نافرمانی ها دیده است" حق الناس: نوع دیگری از گناهان که توبه از آنها شرایط سنگین تری دارد. تجاوز به حقوق دیگران است که امام علی علیه السلام آن را "مظالم العباد" و امام زین العابدین علیه السلام آنرا «تضييع حقوق الاخوان» نامیده است. امام حسین (ع) در فرازهایی از دعای عرفه می فرماید: "وَ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يُوقُونَ بِالْعَهْودِ وَ الْمِيثَاقِ وَ يُحْسِنُونَ الْخِطَابَ وَ يُؤْتُونَ الْحَقَّ لِمَنْ لَهُ حَقٌّ وَ يُصَدِّقُونَ بِالصِّدْقِ وَ يُحْكُمُونَ بِالْعَدْلِ وَ يُصْلِحُونَ بِالصَّلَاحِ وَ يُؤْمِنُونَ بِالرَّحْمَانِ وَ يُخَافُونَ الرَّحِيمَ" "و مرا از کسانی قرار ده که به پیمانها و پیمانها وفا کنند، و سخن را اصلاح کنند، و صدق را به اهل تقوا و ایمان اورندگان به حق، و به عدالت داوری کنند، و به نیکی اصلاح کنند، و به خداوند رحمان ایمان آورند و از خداوند رحمان بترسند". "وَ أَمَّا حَقُّ الْمُؤْمِنِينَ فَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ أَغْظَمُ حُقُوفِكَ وَ أَشْرَفُهَا وَ أَجْلَهَا وَ أَوْلَاهَا بِالْوَفَاءِ وَ الْإِحْسَانِ وَ الصَّلَةِ وَ الرَّفْقِ وَ الرَّحْمَةِ وَ النَّصِيحِ وَ الْإِخْلَاصِ لَهُمْ فِي كُلِّ حَالٍ مِنْكَ" "در مورد حق مؤمنان، شما می دانید که این بزرگترین و شرافتمندانه ترین و شرافتمندانه ترین حق شماست و اولین ان وفاداری، صدقه، ارتباط، مهربانی، رحمت، مشاوره و فداکاری به آنها در هر مورد است". توبه به معنای بازگشت انسان به سوی خدا و پشیمانی از گناه و تصمیم بر ترک آن با توجه به رهنمودهای قرآن و حدیث چهار مرحله دارد: ۱- ترک کردن گناهان به دلیل زشتی آن ۲- پشیمانی بر آنچه از حدش تجاوز کرده است. ۳- تصمیم بر ترک آنچه خارج از حد به جا آورده است. ۴- جبران کردن آنچه برایش امکان دارد و به جا آوردن اعمالی که فوت شده است، وقتی انسان این مراحل چهارگونه را پشت سر گذاشت، شرایط توبه محقق شده است (حسینی نیا، اقبال، ۱۳۸۶).

شکل ۵ راه های ارتباط انسان با خدا

روش تحقیق

این پژوهش در زمره پژوهش‌های کیفی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی انجام پذیرفت. حوزه پژوهش شامل منابع اسلامی و خصوصاً دعای شریف و پرفضیلت عرفه امام حسین (ع) بوده و ابزار گردآوری شامل فیش برداری مرتبط با تاب آوری با بهره‌گیری از دعای عرفه امام حسین (ع) تدوین گردیده است. در انجام این تحقیق برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این پژوهش طبق این رویکرد، ابتدا عوامل ایجادکننده تاب آوری با توجه به دعای عرفه امام حسین (ع) و براساس مقالات علمی تدوین شده و سپس به منزله یک سوال بردعای شریف و پرفضیلت عرفه عرضه شده تا بر اساس آن مولفه‌های تاب آوری را با استفاده از دیدگاه آن امام همام درباره هر یک از این عوامل مشخص گردید. برای مشخص شدن ابعاد بیشتر موضوع با مراجعه به تفاسیر دعای عرفه امام حسین (ع) بیان و نتیجه‌گیری نهایی ارائه شده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به محورهای موجود در این مقاله می‌توان نتیجه گرفت که موضوع خدانشناسی همواره مورد توجه حضرت امام حسین (ع) قرار گرفته است. امام حسین (ع) اوصاف خداوند را در قالب دعا با زبانی شیوا و دلنشین بیان فرموده است. محور خدانشناسی پس از محور خدانشناسی می‌باشد. خودشناسی لازمه خدانشناسی است و انسان برای اینکه به شناخت واقعی خداوند دست یابد، باید از خویشتن شروع و مراحل خودشناسی را طی کند. یکی از مراحل خودشناسی اینست که انسان از طریق تفکر و اندیشیدن در چگونگی خلقت خود به قدرت خالق خویش پی ببرد. امام حسین (ع) با عباراتی آهنگین و پررمز و راز به توصیف خلقت خویش پرداخته و الطاف الهی را یادآور می‌شود. ایشان با ذکر نیازها و درخواست‌های خویش، نیازهای انسان را اعم از معنوی، جسمانی و عاطفی برمی‌شمارد. در دعای عرفه همچنین به موضوع ارتباط انسان با خدا در ابعاد گوناگون مانند توسل و توجه به اهل بیت (ع) و شناخت خداوند از طریق تفکر و سیر در اندیشیدن در پدیده‌های هستی و طلب مغفرت و بازگشت از گناه و خطائی که زندگی او را به مخاطره انداخته است و رجوع به قرآن به عنوان یکی از راههای معرفت نفس که انسان با مراجعه به آن خود را به خوبی می‌شناسد اشاره شده است. بشر امروز در دنیایی به سر می‌برد که از تنیدگی‌های اجتماعی، ناکامی‌ها و... رنج می‌برد. از آنجایی که خداوند انسان را موجودی آزاد آفریده و او را مسئول رفتار خویش قرار داده است، همین امر موجب می‌شود تا افراد کنترل بیشتری بر اوضاع و احوال خویش داشته باشند و با تاب آوری که بدست می‌آورند مسائل و مشکلات خویش را حل و فصل نمایند. بنابراین نتیجه می‌گیریم که حضرت امام حسین (ع) براساس موضوع تاب آوری که در دنیای امروز مطرح است که ما در دعای عرفه به این شاخص‌ها اشاره کرده ایم و با توجه به اینکه افراد جوامع بشری نیاز به تاب آوری دارند و خصوصاً در دنیای امروز ما باید این شاخص‌ها را به خوبی بشناسیم و سپس با رعایت کردن این شاخص‌ها است که می‌توانیم تاب آوری را در نسل جوان و نوجوان ارتقا دهیم.

References

Holy Quran

Arafa prayer of Imam Hossein.

Akhund Ali, Hossein and Moradi, Zahra. (2019). Textbook of simple speech lessons. Tehran:

Bahar Afshan Publications. Afsharpour, Mojtabi. (2014). Knowing God through self-knowledge. Research Journal of Islamic Wisdom and Philosophy No. 45, Tehran. [In Persian].

Al-Qaradawi, Youssef (2001). Repentance. Translated by Ahmed Nemati. Tehran: Ehsan Publications. [In Persian].

Alizadeh, Hamid. (2015). Psychological resilience. Tehran: Arsbaran Publishing House. [In Persian].

Borhani, Emad. (2012). Resilience. Tehran: Sabz Publications. [In Persian].

Birshak, Behrouz. (2016). self-knowledge Tehran: Academic Publications. [In Persian].

Bayati, Farhad. (2021). The fields of ontology and epistemology. Bushehr: Mahan Quarterly. [In Persian].

Dehkoda, Ali Akbar. (1982). dictionary Tehran: Publications of the Ministry of Islamic Guidance. [In Persian].

Daylami, Hassan bin Muhammad. (1992). Arshad al-Qulob. Qom: Sharif Razi Publications. [In Persian].

Etisami, Seyyed Mehdi. (2023). Religion and life. Tehran: Publications of Research and Planning Organization. [In Persian].

Fayeh, Mohammad Hossein. Kazem Khaleej, Fatima. (2016). Ways of strengthening and deepening religious beliefs in the Holy Quran. Koranic publication Kausar No. 60. Isfahan. [In Persian].

Ghazali, Mohammad. (1406 AH). Revival of religious sciences. Beirut: Beta Publications. [In Persian].

Hosseini, Iqbal. (2007). Repentance and return. Qom: Publications of Islamic Research Center of Radio and Television. [In Persian].

Irani, Mohammad Sadeghi, Hossein (2011). Man's relationship with God in Attar's works. Persian Literature and Language Quarterly No. 7. Tehran. [In Persian].

Ibn Faris, Ahmad (1411 AH). Al-Maqais al-Lagheh dictionary. Beirut: Dar al-Jabal. [In Persian].

James, William. (2007). religion and soul Translation (Mehdi Qaeni). Qom: Dar al-Fikr Publications. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2000). The face and character of man in the Qur'an. Qom: Esra Publications. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2004). Monotheism in the Qur'an. Qom: Esra Publications. [In Persian].

Majlisi, Mohammad Baqir. (1403 AH). Bihar al-Anwar. Beirut: Dar al-Hiya al-Tarath al-Arabi Publishing House. [In Persian].

Mohammadi Ray Shahri, Mohammad. (1982). The best way to know God. Tehran: Paiz Publications. [In Persian].

- Mohammadi Ray Shahri, Mohammad. (2005). The amount of wisdom. Qom: Dar al-Hadith Publishing House. [In Persian].
- Mortazavizadeh, Mohammad Taghi (2019). Anthropology in Arafa prayer. Miqat Hajj Quarterly No. 2, Tehran. [In Persian].
- Misbah Yazdi, Mohammad Taghi. (2009). Self-knowledge for self-improvement. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Motahari, Morteza (2012). Collection of works. Qom: Sadra Publications. [In Persian].
- Mousavi Khomeini, Rooh Elah. (2002). Forty hadiths. Qom: Publication of Imam Khomeini Works Institute. [In Persian].
- Naraghi, Ahmed. (1994). Meraj al-Saadah. Tehran: Dehghan Publications. [In Persian].
- Parva, Mehdi. (2001). The psychology of monotheism. Tehran: Publishing house. [In Persian].
- Qasimpour Dehaqani, Ali and Bakhtiar Nasrabadi, Hassan Ali. (2009). The place of thought and thinking in the Islamic educational system. Qom: Islamic Education Journal No. 9. [In Persian].
- Ragheb Esfahani, Hossein Bin Mohammad. (2006). Vocabulary in the words of the Qur'an. Damascus: Dar al-Qalam Publications. [In Persian].
- Rahimpour, Forough. (2005). The relationship between man and God from Imam Khomeini's point of view. Journal of Articles and Reviews No. 77. Tehran. [In Persian].
- Ranjbar, Soroush and Nosrati, Fatemeh and Bonab Ghaffari, Bagher and Hosni, Sarasadat (2021). Examining the relationship between attachment to God and resilience with patience in students. Journal of Research in Religion and Health, No. 2, Tehran. [In Persian].
- Sobhani, Jafar and Mohammad Rezaei, Mohammad. (2012). Islamic Thought. Qom: Ma'arif Publishing House. [In Persian].
- Saidi Mehr, Mohammad and Diwani, Amir. (2010). Islamic teachings. Qom: Education publishing office. [In Persian].
- Shabankari, Zainab. (2018). Nahj al-Fasaha Translated by Kazem Abedini Mutlaq. Qom: Fara Gahid Publications. [In Persian].
- Shabar, Seyyed Abdullah. (1407 AH). Masabih Al-Anwar in solving news problems. Beirut: Al-Noor Press Institute, Sadouq, Mohammad Bin Ali. (1390 AH). Al-Tawheed Qom: Islamic Publications Office. [In Persian].
- Tabatabai, Mohammad Hossein. (1993). Tafsir al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Translated by Seyyed Mohammad Bagher Mousavi Hamdani. Tehran: Darul Kitab al-Islamiya Publications. [In Persian].
- Tabatabai, Mohammad Hossein. (2017). Tafsir al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran: Darul Kitab al-Islamiya. [In Persian].
- Tusi, Muhammad bin Hassan. (1409 AH). Explanation of Al-Tafsir al-Qur'an. Translated by Ahmed Qaiser Ameli. Beirut: Dar al-Hiya al-Trath al-Arabi. [In Persian].
- Zahid Bablan, Adel and Rezaei, Hassan (2012). The relationship between attachment to God and resilience with meaning. Journal of knowledge and research in applied psychology, number 49. Isfahan. [In Persian].

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 22 to 33

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره دوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

A study of elementary Persian books based on critical thinking components

Negin Sohrabi*: Bachelor of Elementary Education, Department of Educational Sciences, Farhangian University of Arak.

Hassan Shamoradi: Bachelor of Arts in Elementary Education, Farhangian University of Arak.

Abstract

Introduction: Since textbooks in centralized educational systems, including Iran, play a fundamental role in the formation of various types of thinking, including critical thinking, the purpose of this study is to examine elementary Persian textbooks based on the components of critical thinking. Methods: Research Method The above research was a mixed method research and data were collected from three main sections of Persian textbooks for the fourth, fifth, and sixth grades using a researcher-made checklist.

Method: The results showed that the least attention was paid to the interpretation component, especially in the illustrations section of the textbooks. Therefore, it is expected that in the Persian textbooks of the second grade of elementary school, more attention will be paid to lessons that can engage students with interpretation skills, provided that the remaining components have been given sufficient attention in the textbooks.

Findings: Based on the results of this research, the factors that create resilience include God knowledge, self-knowledge, ontology, man's relationship with God, and seeking forgiveness and return, all of which have corresponding concepts in the divine tradition and verses and traditions and have been emphasized.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that paying attention to the issue of critical thinking skills is very necessary in improving critical and creative thinking skills and understanding educational issues. On the other hand, developing the intellectual and mental skills of learners is always considered as one of the most important educational goals in educational circles around the world.

Keywords: Content analysis, critical thinking, elementary school, textbooks.

***Corresponding author:** Bachelor of Elementary Education, Department of Educational Sciences, Farhangian University of Arak.

Email: negin.sohrani1382@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.460153.1054](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.460153.1054)

A study of elementary Persian books based on critical thinking components

Detailed Abstract

Introduction: Since textbooks in centralized educational systems, including Iran, play a fundamental role in the formation of various types of thinking, including critical thinking, the purpose of this study is to examine elementary Persian textbooks based on the components of critical thinking. Methods: Research Method The above research was a mixed method research and data were collected from three main sections of Persian textbooks for the fourth, fifth, and sixth grades using a researcher-made checklist.

Materials and methods: The results showed that the least attention was paid to the interpretation component, especially in the illustrations section of the textbooks. Therefore, it is expected that in the Persian textbooks of the second grade of elementary school, more attention will be paid to lessons that can engage students with interpretation skills, provided that the remaining components have been given sufficient attention in the textbooks.

Results and discussion: Based on the results of this research, the factors that create resilience include God knowledge, self-knowledge, ontology, man's relationship with God, and seeking forgiveness and return, all of which have corresponding concepts in the divine tradition and verses and traditions and have been emphasized. The results of the present study are consistent with the results of Kamalgar and Soleimani's (2023) study that many of Lippmann's critical thinking components are not correctly distributed in the reading and thinking of all three grades of the second elementary school. The results of the present study are also inconsistent with the results of Ajam and Qilichbeigi's (2016) study; Ajam and Qilichbeigi, in their article entitled "The Place of Developing Critical Thinking in Creativity in the New Book of Experimental Sciences for the Sixth Grade of Elementary School", have paid attention to the place of developing critical thinking and creativity, so that in the dimension of creativity, the sixth grade of elementary school science has paid the most attention to the text among (text, image, question), and in the next stage, the image and then the question. The results of the present study are consistent with the results of Naderloo's study; Naderloo (2014) conducted a study titled "Investigating the Position of Critical Thinking in the Contents of New Social Studies Textbooks for the Third and Sixth Grades of Elementary School." The findings of the study indicate that these books did not pay much attention to critical thinking skills, so that the components considered by Lippmann were analyzed and critical thinking skills in general did not have a proper position. Since when people are trained in the components of critical thinking, it is possible for them to put aside false, self-centered, personal, limited and tangible ideas and solutions in difficult and difficult life situations, and to reach intelligent and logical decisions by asking logical questions and constantly

reviewing possible solutions. In fact, such people, with the ability to think critically, are able to examine the small and large issues of their lives and ultimately achieve reliable and authoritative results. Such individuals, by having the ability to think critically, equip their cognitive structure with cognitive skills. This not only increases their resistance and persistence in solving academic problems, but also increases the self-esteem and self-efficacy of students (Naimi, 2016). Considering this, all components of critical thinking should be addressed to the extent necessary and sufficient, and excessive use of components in different parts of the textbook, especially the images in the textbook, should be avoided.

Of the total number of critical thinking components in the fourth grade with a total frequency of 100, the highest frequency is related to the questioning component with a frequency of 124.91% and the lowest frequency is related to the interpretation component with a frequency of 11.15%. In order to adjust this frequency, it is suggested that related activities be used to strengthen the interpretation skill. This component can be included in the textbook images because the gap in the existence of critical thinking components is observed in the textbook images section. Also, of the total number of critical thinking components in the fifth grade with a total frequency of 89, the highest frequency is related to the reasoning component with a frequency of 72.7% and the lowest frequency is related to the interpretation component with a frequency of 1.4%. In order to adjust this frequency, it is suggested that related activities be used to strengthen the interpretation skill. This component can be included in the textbook images because the gap in the existence of critical thinking components is more evident in the fifth grade textbook images section than in the questions and text sections. Finally, it can be said that since, of the total number of critical thinking components in the sixth grade with a total frequency of 112, the highest frequency is related to the component of reasoning and correct judgment with a frequency of 33, and the lowest frequency is related to the component of interpretation with a total frequency of 1, to compensate for this component difference, the component of interpretation can be paid more attention in the images section because this gap is more evident in the images of the textbook than in the text and questions.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that paying attention to the issue of critical thinking skills is very necessary in improving critical and creative thinking skills and understanding educational issues. On the other hand, developing the intellectual and mental skills of learners is always considered as one of the most important educational goals in educational circles around the world.

Keywords: Content analysis, critical thinking, elementary school, textbooks.

بررسی کتب فارسی دوره ابتدایی بر اساس مولفه های تفکر انتقادی

نگین سهرابی*: کارشناسی آموزش ابتدایی، گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان اراک.
حسن شامرادی: کارشناسی رشته آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان اراک.

چکیده

هدف: از آنجا که کتب درسی در سیستم های آموزشی متمرکز از جمله ایران نقش اساسی را در شکل گیری انواع تفکر از جمله تفکر انتقادی دارند از این رو هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی کتب فارسی دوره ابتدایی بر اساس مولفه های تفکر انتقادی می باشد. **روش کار:** روش پژوهش تحقیق فوق روش تحقیق آمیخته بود و با استفاده از چک لیست محقق ساخته داده ها از سه بخش اصلی کتب فارسی چهارم، پنجم، ششم گردآوری شدند. **نتایج:** نتایج نشان داد کمترین توجه به مولفه تفسیر بالاخص در بخش تصاویر کتب درسی مبدول داشته شده است لذا انتظار می رود در کتب فارسی دوره دوم ابتدایی بیش از پیش به دروسی که می توانند دانش آموز را با مهارت تفسیر درگیر نمایند پرداخته شود این در صورتی است که مابقی مولفه ها به قدر کافی در کتب درسی مورد توجه قرار گرفته اند. **نتیجه گیری:** نتیجه گیری کلی پژوهش نشان داد که توجه به مساله مهارت های تفکر انتقادی در بهبود مهارت تفکر نقاد و خلاق و درک مسائل آموزشی بسیار ضروری است و از طرفی پرورش مهارت های فکری و ذهنی فراگیران همواره به عنوان یکی از مهم ترین هدف های آموزشی در محافل آموزشی جهان مدنظر است.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، تفکر انتقادی، دوره ابتدایی، کتب درسی.

***نویسنده مسؤول:** کارشناسی آموزش ابتدایی، گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان اراک.

Email: negin.sohrani1382@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.460153.1054](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.460153.1054)

پرورش مهارت های فکری و ذهنی فراگیران همواره به عنوان یکی از مهم ترین هدف های آموزشی در محافل آموزشی جهان مدنظر است. نگرانی در مورد ضعف و نقص تفکر انتقادی در دانش آموزان، خاص یک کشور یا منطقه نیست بلکه تمام سیستم های آموزشی دنیا را در بر گرفته است. نظام آموزشی ما در دو دهه اخیر به علت رویارویی با چالش های محتوایی و اجرایی نتوانسته به طور مکفی به پرورش تفکر بپردازد به طوری که سولیمان در مطالعه خود به سطح پایین مهارت های تفکر انتقادی اشاره کرده و نتیجه گرفته است که این امر نشان دهنده نقص جدی دانش از طرفی، آسیب ها و تنیدگی های زندگی دانش آموزان در تفکر انتقادی است (سولیمان و هلیبی^۱، ۲۰۰۷). کنونی و آینده نیز تهدیدی جدی برای زندگی روانی و اجتماعی دانش آموزان می باشد، چاره اندیشی برای برون رفت از بحران های پیش رو امری ضروری است، اگر چه پرداختن به پرورش تفکر در نظام های مختلف از قدمت دیرینه ای برخوردار است، اما تحقق توانایی های مربوط به حوزه تفکر به دلایلی نتوانسته پاسخگوی نیازهای انسان حاضر باشد و در صورت ادامه این روند می توان آسیب های روانی و اجتماعی زیادی را به دلیل خلاء تفکر در زندگی نوع بشر پیشینی کرد (فتحی و همکاران، ۱۳۹۲). بنابر این تفکر انتقادی برای موفقیت در جهان معاصر ضروری به حساب می آید و باید برنامه درسی و آموزشی بر پارادایم تفکر انتقادی بنا شود (قاسمی، ۱۳۹۲).

اندیشمندان تعایف متعددی را در مورد تفکر انتقادی مطرح کرده اند و از امکان پرورش آن به شیوه های مختلف سخن گفته اند. از نظر انیس تفکر انتقادی تفکر منطقی و مستدلی است که تصمیم گیری و قضاوت صحیح در مورد اعمال و باور ها را امکانپذیر می کند. تفکر انتقادی به معنای تفکر منطقی و اندیشمندانه ای است که بر تصمیم گیری بر انجام چیزی یا باور آن متمرکز است. با باورهای مهارت های ارتباطی بهتر، دانش آموزان می توانند به عملکرد تحصیلی بالاتر دست یابند، فعال تر در فعالیت های اجتماعی و تحصیلی شرکت کنند، تصمیم های عاقلانه تری بگیرند و مشاغل بهتری به دست آورند (یانگ^۲ و همکاران، ۲۰۱۳). از طرفی برای این که فردی بتواند در زندگی تصمیم مهمی بگیرد، می بایست قدرت تجزیه و تحلیل، ارزیابی و قضاوت نسبت به شرایط زندگی خود را داشته باشد. داشتن مهارت های تفکر انتقادی به دانش آموزان اجازه می دهد تا بتوانند در زندگی، اطلاعات پیرامون خود را پردازش نمایند، به طور عینی به استدلال و استنتاج نتایج از انواع مختلف اطلاعات پرداخته و به طور عینی به استدلال و استنتاج نتایج از انواع مختلف اطلاعات پرداخته و به طور موثر، عینی و ملموس به ارزیابی مشکلات بپردازند و با وجود اطلاعات ناقص، تصمیم گیری معقول و مستدلی اتخاذ نمایند. در واقع خردمند هر کاری را به فرمان خرد و اندیشه می کند. پرورش تفکر انتقادی با موانعی روبرو است از جمله: پرورش تفکر انتقادی با موانعی روبرو است از جمله: کم توجهی به مهارت های (تجزیه و تحلیل، ترکیب، ارزشیابی، قضاوت و جمع بندی) که این کم توجهی در عناصر برنامه درسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) قابل مشاهده است. آموزش از طریق تفکر انتقادی یکی از شیوه های درک مطلب است که امروزه در سراسر دنیا مورد توجه قرار گرفته است زیرا ثابت شده است که ارتباط محکمی میان مشارکت و گفت و گو و درک مطلب وجود دارد. راهنمای تدریس فارسی خوانداری (۱۴۰۲)، به اهمیت تفکر انتقادی در مهارت زبان آموزی تاکید می کند؛ به طوری که تقویت مهارت های تفکر و درست اندیشیدن، پرورش نسل مسئولیت پذیر، متفکر و خلاق، آشنایی با شیوه های صحیح تقویت و پرورش حافظه و تفکر خلاق و تقویت مهارت های تفکر جزء اهداف کتاب های راهنمای معلم بخوانیم مقطع ابتدایی به شمار می رود. کتاب درسی یا محتوای مواد آموزشی به ویژه در نظام های آموزشی متمرکز محور مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب می شود که فعالیت ها و تجربه های تربیتی دانش آموزان توسط معلم و حول محور آن سازماندهی می شود و نیاز به بررسی و

1- Suliman & Halibi

2- Young

تحلیل علمی دارد و نوعی از تحلیل ها که برای برنامه ریزان درسی، مولفین و تصمیم گیرندگان برنامه های درسی بسیار مفید و ضروری است تحلیل محتوایی است و به واقع، یکی از فرایندهای شناختی که مکمل و وابسته به توانایی های افراد در تفکر خلاق است، تفکر انتقادی است از آنجا که برنامه ریزی، تدوین و تغییر و به روز کردن کتب درسی یکی از الزامات نظام آموزشی است، تحلیل و بررسی علمی کتاب به دست اندرکاران و مولفان کتاب های درسی کمک می کند تا در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب های درسی بیشتر دقت کنند و ضمن تسهیل یادگیری، زمینه پیشرفت تحصیلی دانش آموزان در ابعاد مختلف را فراهم آورند (یارمحمدیان و شیبانی، ۱۳۹۳). پژوهشی توسط نبئی و همکاران (۱۳۹۹) تحت عنوان شناسایی مولفه های توسعه تفکر پژوهشی دانش آموزان در دوره های تحصیلی صورت گرفته است. نتایج نشان داد که توسعه تفکر پژوهشی، دانش آموزان در دوره های تحصیلی، نیاز به داشتن معلمانی فکور و پژوهشگر، امکانات آموزشی مناسب، گسترش فرهنگ تفکر، پژوهش و همکاری، برقراری ارتباط موثر، امکانات محیطی خارج از محیط مدارس دانش آموزانی فعال و با انگیزه دارد. طبق نتایج پور اناری و یاری دهنوی (۱۳۹۷)، داستان های بخش " بخوان و بیندیش " کتب فارسی از لحاظ قالب، درون مایه و قدرت تخیل، ظرفیت طرح پرسش های کلی برای پرورش تفکر انتقادی دانش آموزان را دارد که از آن ظرفیت استفاده نشده است. ندرلو (۱۳۹۳) پژوهشی تحت عنوان بررسی جایگاه تفکر انتقادی در محتوای کتب جدید التالیف مطالعات اجتماعی پایه سوم و ششم ابتدایی انجام داده که یافته پژوهش بیانگر آن است که این کتاب ها توجه چندانی به مهارت های تفکر انتقادی نداشته اند به طوری که مولفه های مورد نظر لیپمن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و در کل مهارت های تفکر انتقادی از جایگاه مناسبی برخوردار نبوده اند. پژوهش پژوهشگرانی چون بهمنی و همکاران (۱۳۸۴) در پژوهش خود تحت عنوان " مهارت های تفکر انتقادی دانشجویان علوم پایه دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در مواجهه با متون علمی " این موضوع را که در سیستم آموزشی ما رغبتی به تشویق شاگردان برای تفکر مشاهده نمی شود و یک بی توجهی و کاستی نسبت به پرورش تفکر انتقادی و مهارت های وابسته به آن وجود دارد. تنها راه برون رفت از این شرایط، تلاش جدی برای آموزش تفکر انتقادی در دوران تحصیل، به ویژه دوران کودکی و پیش دبستانی است که هنوز باور ها و اعتقادات افراد و تعصب ورزی بر روی ان ها در کودکان شکل نگرفته است. با توجه به موارد فوق هدف از پژوهش حاضر بررسی کتب درسی مقطع ابتدایی با توجه به مولفه های تفکر انتقادی بر اساس مولفه های ارائه شده لیپمن در کتب درسی بخوانیم مقطع ابتدایی است. با توجه به پتانسیل موجود در کتب درسی بخوانیم و بنویسیم برای تحقق و بروز استعداد دانش آموزان در بحث تفکر انتقادی، بهترین بازه زمانی برای رشد و پرورش تفکر انتقادی در کودکان مقطع ابتدایی است که هنوز شاکله ذهنی دانش آموزان منسجم نشده است و استعداد ان ها در حال رشد و شکوفایی است از طرفی با توجه به اهداف کلان برنامه درسی و تاکید سند تحول بنیادین بر ابتناء فرایند طراحی، تدوین و اجرای اسناد تحولی زیر نظام ها (شامل برنامه درسی، تربیت معلم و تامین منابع انسانی، راهبری و مدیریت، تامین و تخصیص منابع مالی، تامین فضا، تجهیزات و فناوری -پژوهش و ارزشیابی) و برنامه های کوتاه مدت و میان مدت بر مبنای نظری و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و مفاد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰). بنابراین اظهارات فوق هدف تحقیق حاضر بررسی مولفه های تفکر انتقادی است.

روش تحقیق

در روش های کیفی، واحد حضور یا عدم حضور یک ویژگی است (فاضلی، ۱۳۷۶). در این روش واژه ها، به عنوان مجموعه ای از کمیت ها مورد مطالعه قرار می گیرند و عبارت ها و گاه حتی جمله ها و بند ها نیز چنین نقشی پیدا می کنند. پژوهشگر بر

اساس دانش خود یا مطالعه ای انجام می دهد، می کوشد تا دریابد آیا تک واژه ها، عبارت ها، جمله ها یا بندها، قادرند نماینده پیام هایی باشند. "پاتن" در توضیح روش های تحلیل محتوای کیفی، تبدیل "داده ها" به "یافته ها" را خارج از چار چوب و فرمولی می داند. به نظر او این فرایند، بیش از هر چیز، مرهون خلاقیت پژوهشگر است و خلاقیتی منحصر به فرد برای او بشمار می رود. لیپمن میان تفکر عادی و تفکر انتقادی تمییز قائل می شود. تفکر عادی ساده و بدون ملاک است؛ اما تفکر انتقادی پیچیده تر و بر پایه ملاک های عینی است (پاتن^۱، ۲۰۰۲). او از معلم می خواهد تغییرات زیر را (از تفکر عادی به سمت تفکر انتقادی) در دانش آموزان پدید آورند؛ اما تفکر انتقادی پیچیده تر و بر پایه ملاک های عینی است. او از معلمان می خواهد تا تغییرات زیر را (از تفکر عادی به سمت تفکر انتقادی) در دانش آموزان پدید آورند (ارنشتاین و هانکینس، ترجمه خلیلی شورینی، ۱۳۷۳) می توانیم تفاوت های میان تفکر عادی و انتقادی را از دیدگاه لیپمن در جدول زیر مشخص و آن ها را با هم مقایسه کنیم:

جدول ۱ تفاوت های میان تفکر عادی و انتقادی را از دیدگاه لیپمن

تفکر انتقادی	تفکر عادی
تخمین زدن	حدس زدن
ارزشیابی کردن	ترجیح دادن
طبقه بندی	گروه بندی
فرض کردن	استنتاج
استنتاج منطقی	مفاهیم هم خوان
اصول درک شده	توجه به ارتباطات
توجه به روابط متقابل	تصور کردن
فرض کردن	پیشنهاد بدون دلیل
پیشنهاد با دلیل	قضایات بدون معیار
قضایات با معیار	

لیپمن تفکر انتقادی را شامل صفات و ویژگی هایی می داند که آنها را از تفکر غیرانتقادی متمایز می سازد و بنابراین مولفه های تفکر انتقادی (لیپمن، ۱۹۸۸) را شامل موارد زیر می داند:

پرسشگری

بدین معناست که فرد در مواجهه با عقاید و نظرات دیگران به طرح سوال های جالب می پردازد و سعی در دانستن چیزهای جدید دارد و با طرح سوالات روشن کننده و چالش برانگیز، جستجو و تحقیق می پردازد.

تحلیل و ارزیابی

تجزیه مطالب به اجزای تشکیل دهنده آن و تحلیل روابط بین اجزای آن به طوری که ساختار سازمانی آن قابل فهم باشد اطلاق می گردد.

استدلال کردن

منظور از استدلال کردن آن است که ارائه مباحث همراه با دلیل باشد و دلیل آوردن از توجیه غیرمدلل متمایز می شود.

ارزیابی شواهد و مدارک

منظور این است که مدارک، شواهد، نظرات، اطلاعات و منابعی را که آن اطلاعات را فراهم می کند، ارزیابی شود و درستی یا نادرستی و یا اعتبار و ارزش آن ها مورد بررسی قرار می گیرد.

تفسیر داده ها

منظور از تفسیر، تمایز قائل شدن بین معانی متفاوت یک واژه، دقت در به کارگیری تعمیم ها، بی طرفی در اظهار نظر منطقی، عرضه چشم اندازهای متعدد و متفاوت، نقد و بررسی راه حل های مورد استفاده می باشد. فسیونه تفسیر را ادراک و توضیح معنا یا دلالت نوع گسترده ای از تجارب، موقعیت ها، داده ها، داوری، اداب و رسوم، باورها، عقاید و گرایش ها یا معیارها و ملاک ها می داند.

قضاوت صحیح

این مهارت شامل توانایی رسیدن به نتیجه گیری منطقی و اتخاذ تصمیمات باکیفیت بر پایه اطلاعات موجود است.

تعریف عملیاتی مقوله های تفکر انتقادی

سوال کردن

پرسیدن سوالات مناسب از خود و دیگران برای فهم دقیق تر مطالب در این پژوهش عبارت است از طرح سوالات روشن کننده از سوی دانش آموزان در خصوص مطالب درس فارسی دوره دوم ابتدایی.

مهارت تحلیل و ارزیابی

تحلیل: تجزیه مطالب به بخش های کوچک تر برای فهم بیشتر و ارزیابی: بررسی هر موضوع یا عقیده بر حسب مبانی، اصول، شواهد و نتایج مربوط به موضوع.

مهارت استدلال کردن: استنتاج اطلاعات مطابق قوانین منطبق به گونه ای که اعتبار یک دیدگاه یا اظهار نظر را نشان می دهد. ارائه مباحث به صورت مدلل.

مهارت ارزیابی شواهد: ارزیابی شواهد و مدارک و حقایق اظهار شده. گزینش شواهد و مدارک واقعی و مربوط برای به کارگیری استدلال ها و قضاوت ها.

مهارت تفسیر: در این پژوهش عبارت است از نقد و بررسی راه حل های مورد استفاده برای حل مسائل.

مهارت قضاوت صحیح: این مهارت شامل توانایی رسیدن به نتیجه گیری منطقی و اتخاذ تصمیمات با کیفیت برپایه اطلاعات موجود است. در این پژوهش عبارت است از استفاده از معیارها و داده هایی که در اختیار دانش آموزان است برای دست یابی به قضاوت صحیح. (صفاریه، عرب کرمانی، ۱۳۹۹).

جدول ۲ بررسی مولفه های تفکر انتقادی در کتاب فارسی چهارم ابتدایی

مجموع	فصاوت صحیح	تفسیر	ارزیابی شواهد	استدلال کردن	تحلیل و ارزیابی	سوال کردن	مولفه های تفکر انتقادی کتاب پایه چهارم
63	6	5	7	26	6	10	فراوانی پرسش ها
100%	14/51%	7/93%	11/11%	41/26%	9/25%	15/87%	درصد فراوانی پرسش ها
6	0	0	1	0	0	5	فراوانی تصاویر
100%	0%	0%	16/66%	0%	0%	83/33%	درصد فراوانی تصاویر
31	6	1	3	11	2	8	فراوانی متن کتاب
100%	19/35%	3/22%	9/67%	6/45%	6/45%	25/8%	درصد فراوانی متن کتاب
100	12	6	11	37	8	23	مجموع
300%	33/86%	11/15%	37/44%	47/71%	15/7%	124/91%	مجموع درصد

جدول یک با عنوان مولفه های تفکر انتقادی جدولی است که در آن به فراوانی مولفه های تفکر انتقادی پایه چهارم اشاره شده است. بیشترین مجموع فراوانی در جدول فوق مربوط به مولفه استدلال کردن با مجموع فراوانی ۳۷ و کمترین مجموع فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با مجموع فراوانی ۸ است. در بخش پرسش ها بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن با فراوانی ۲۶ و کمترین فراوانی مربوط به مولفه نفسیر با فراوانی ۵ می باشد. در بخش تصاویر بیشترین فراوانی مربوط به سوال کردن با فراوانی ۵ است و کمترین فراوانی مربوط به مولفه های تحلیل و ارزیابی، استدلال کردن، تفسیر و قضاوت صحیح با فراوانی ۰ می باشد.

جدول ۳ بررسی مولفه های تفکر انتقادی در کتاب فارسی پنجم ابتدایی

مجموع	فصاوت صحیح	تفسیر	ارزیابی شواهد	استدلال کردن	تحلیل و ارزیابی	سوال کردن	مولفه های تفکر انتقادی کتاب پایه پنجم
71	18	1	7	24	9	12	فراوانی پرسش ها
100%	25/36%	1/4%	9/86%	33/81%	12/67%	16/90%	درصد فراوانی پرسش ها
0	0	0	0	0	0	0	فراوانی تصاویر
0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	درصد فراوانی تصاویر
18	2	0	1	7	1	7	فراوانی متن کتاب
100%	11/11%	0%	5/55%	38/89%	5/56%	38/88%	درصد فراوانی متن کتاب
89	20	1	8	31	10	19	مجموع فراوانی
300%	36/47%	1/4%	15/41%	72/7%	18/23%	55/78%	مجموع درصد فراوانی

جدول دو با عنوان مولفه های تفکر انتقادی جدولی است که در آن به فراوانی مولفه های تفکر انتقادی کتاب بخوانیم پایه پنجم اشاره شده است. بیشترین مجموع فراوانی در جدول فوق مربوط به مولفه استدلال کردن با مجموع فراوانی ۳۱ و کمترین مجموع فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با مجموع فراوانی ۱ است. در بخش پرسش ها بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن با مجموع فراوانی ۲۴ است. در بخش پرسش ها بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن با فراوانی ۲۴ و کمترین فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با فراوانی ۱ می باشد. در بخش تصاویر فراوانی تمام مولفه ها برابر ۰ می باشد. در بخش متن کتاب هم بیشترین فراوانی مربوط به استدلال کردن و سوال کردن با فراوانی ۷ و کمترین فراوانی مربوط به تفسیر است.

جدول ۴ بررسی مولفه های تفکر انتقادی در کتاب فارسی ششم ابتدایی

مجموع	قضاوت صحیح	تفسیر	ارزیابی شواهد	استدلال کردن	تحلیل و ارزیابی	سوال کردن	مولفه های تفکر انتقادی کتاب پایه ششم
78	22	1	17	18	18	2	فراوانی پرسش ها
100%	28/20	1/29%	21/79%	23/06%	23/08%	2/5641%	درصد فراوانی پرسش ها
6	0	0	6	0	0	0	فراوانی تصاویر
100%	0%	0%	100%	0%	0%	0%	درصد فراوانی تصاویر
28	11	0	1	15	1	0	فراوانی متن کتاب
100%	39/29%	0%	3/58%	53/56%	3/57%	0%	درصد فراوانی متن کتاب
112	33	1	24	33	19	2	مجموع فراوانی
300%	67/42%	1/29%	125/37%	76/62%	26/65%	2/5641%	مجموع درصد فراوانی

جدول سه با عنوان مولفه های تفکر انتقادی جدولی است که در آن به فراوانی مولفه های تفکر انتقادی کتاب بخوانیم پایه ششم اشاره شده است. بیشترین مجموع فراوانی در جدول فوق مربوط به مولفه استدلال کردن با مجموع ۳۳ می است. در بخش پرسش ها بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن و تحلیل و ارزیابی با فراوانی ۱۸ و کمترین فراوانی با فراوانی ۱ است. در بخش تصاویر بیشترین مولفه مربوط به مولفه ارزیابی شواهد با فراوانی ۶ می باشد و بقیه مولفه ها با فراوانی ۰ کمترین فراوانی را دارند. در بخش متن کتاب هم بیشترین فراوانی مربوط به قضاوت صحیح با فراوانی ۳۳ و کمترین فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با فراوانی ۱ است.

بحث و نتیجه گیری

نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش کمالگر و سلیمانی (۱۴۰۲) مبنی بر عدم توزیع صحیح بسیاری از مولفه های تفکر انتقادی لیپمن در بخوان و بیندیش های کل سه پایه دوره دوم ابتدایی همسو است. همچنین نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش عجم و قلیچ بیگی (۱۳۹۵) ناهمسو است؛ اعجم و قلیچ بیگی در مقاله خود با عنوان جایگاه پرورش تفکر انتقادی در خلاقیت در کتاب جدید التالیف علوم تجربی پایه ششم دوره ابتدایی به بررسی جایگاه پرورش تفکر انتقادی و خلاقیت و تفکر انتقادی توجه شده است، به گونه ای که در بعد خلاقیت، علوم ششم ابتدایی از بین (متن، تصویر، پرسش) بیشترین توجه را به متن و در مرحله بعد تصویر و سپس پرسش این توجه را داشته است. نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش ندرلو همسو است؛ ندرلو (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان بررسی جایگاه تفکر انتقادی در محتوای کتب جدید التالیف مطالعات اجتماعی پایه سوم و ششم ابتدایی انجام داده است که یافته های پژوهش بیانگر آن است که این کتاب ها توجه چندانی به مهارت های تفکر انتقادی نداشته اند به طوری که مولفه های مورد نظر لیپمن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و در کل مهارت های تفکر انتقادی از جایگاه مناسبی برخوردار نبوده اند. از آنجا که وقتی افراد تحت آموزش مولفه های تفکر انتقادی قرار می گیرند، این امکان برای آن ها فراهم می شود در شرایط سخت و دشوار زندگی، تصورات و راه حل های قلابی، خود محور، مبتنی بر تجربیات شخصی، محدود و واقعیت های محسوس را کنار گذاشته و با طرح سوالات منطقی و بازبینی مداوم راه حل های ممکن به تصمیم های هوشمندانه و منطقی دست یابند. در واقع این گونه افراد با برخورداری از توانایی تفکر انتقادی قادر می شوند، مسائل ریز و درشت زندگی خود را بررسی نموده و در نهایت به نتایج قابل اطمینان و موثق دست یابند. این گونه افراد با برخورداری از توانایی تفکر انتقادی ساختار شناختی افراد را مجهز به مهارت های شناختی کرد، این مهم نه تنها باعث مقاومت و سماجت بیشتر در حل مسائل درسی می گردد، بلکه موجبات افزایش عزت نفس و خودکارآمدی دانش آموزان را فراهم می سازد (نعیمی، ۲۰۱۶) با توجه به این مهم می بایست به تمامی مولفه های تفکر انتقادی به حد نیاز و کافی پرداخته

شود و از تفریط در استفاده از مولفه‌ها در بخش‌های مختلف کتاب درسی بالاخص تصاویر کتاب درسی بخوانیم خودداری گردد. از مجموع مولفه‌های تفکر انتقادی در پایه چهارم با مجموع فراوانی ۱۰۰ بیشترین فراوانی مربوط به مولفه سوال کردن با درصد فراوانی ۱۲۴/۹۱٪ و کمترین درصد فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با درصد فراوانی ۱۱/۱۵٪ می‌باشد به جهت تعدیل این فراوانی پیشنهاد می‌شود از فعالیت‌های مربوط برای تقویت مهارت تفسیر استفاده شود این مولفه می‌تواند در تصاویر کتاب درسی جای گیرد چرا که خلاء وجود مولفه‌های تفکر انتقادی در بخش تصاویر کتاب درسی مشاهده می‌شود. همچنین از مجموع مولفه‌های تفکر انتقادی در پایه پنجم با مجموع فراوانی ۸۹ بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن با درصد فراوانی ۷۲/۷٪ و کمترین درصد فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با درصد فراوانی ۱/۴٪ می‌باشد. به جهت تعدیل این فراوانی پیشنهاد می‌شود از فعالیت‌های مربوط برای تقویت مهارت تفسیر استفاده شود این مولفه می‌تواند در تصاویر کتاب درسی جای گیرد چرا که خلاء وجود مولفه‌های تفکر انتقادی در بخش تصاویر کتاب درسی پایه پنجم بیشتر از بخش پرسش‌ها و متن مشهود است. در نهایت هم می‌توان گفت از آنجا که از مجموع مولفه‌های تفکر انتقادی در پایه ششم با مجموع فراوانی ۱۱۲ بیشترین فراوانی مربوط به مولفه استدلال کردن و قضاوت صحیح با فراوانی ۳۳٪ می‌باشد و کمترین فراوانی مربوط به مولفه تفسیر با مجموع فراوانی ۱ است برای جبران این اختلاف مولفه می‌توان به مولفه تفسیر در بخش تصاویر بیشتر پرداخت چراکه در تصاویر کتاب درسی این خلاء بیشتر از متن و پرسش‌ها مشهود است. برای ارتقاء کیفیت آموزشی دوره ابتدایی و تقویت مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان، پیشنهاد می‌شود کتاب‌های تکمیلی و آموزشی در کنار کتاب‌های درسی استفاده شوند. این کتاب‌ها می‌توانند در حوزه‌های زبان‌آموزی، ریاضی، علوم، مهارت‌های اجتماعی و هوش عاطفی، و همچنین خلاقیت و هنر باشند.

References

- Ahmadipour Anari, Zohreh and Pourkarimi Havshki, Mojtaba (1998). The possibility and capacity of teaching critical thinking in the section ((Read and Think) of Persian books for elementary school published in the quarterly journal *Thinking and Child* (2018). *Thinking and Child*, Volume: 9, Issue: 2[In Persian].
- Bahmani Foroud, Yousefi, Alireza, Nematbakhsh, Mehdi, Changiz, Tahereh and Mardani, Mohammad. (2005). Critical thinking skills of basic science students of Isfahan University of Medical Sciences in dealing with scientific texts. *Iranian Journal of Education in Medical Sciences*, 5 (2). 46-41[In Persian].
- Ernst, Ellen C., Hankins, Francis P. (1994). *Philosophical, Psychological, and Social Foundations of Curriculum*, translated by Siavash Khalili Shoriny, Tehran: Yadvareh Book[In Persian].
- Fazli, N. V. (1997). "Education, Research and Promotion (Content Analysis of Social Sciences Letter)". *Research Profile, First Year, Summer*[In Persian].
- Fathi Azar, Eskandar, Nida, Abdollahi, Abdollahi Adli Ansar, Vahide (2014). The relationship between critical thinking and creativity, self-efficacy beliefs and academic performance of student teachers. *Research in educational learning and Virtual*, 2(7). 52-41[In Persian].
- Ghasemi, Farshid, Ahmad, Mohajeri, Eskandari, Shohreh and Ab Roshan, Hassan (2013). Study and comparison of critical thinking skills. Elementary, middle, high school and university courses of Bushehr province and providing solutions to promote critical thinking. *A new approach in educational management*, 4(3).

- Lipman, M. (1988). Critical thinking - what can it be? *Education Leadership*, 46, 38-43.
- Nabai, Esmaeil, Kazempour, Esmaeil, Shakibaei, Zohreh. (2010). Identifying the dimensions and components of the development of research thinking of students in academic courses. *Bi-annual scientific journal Thinking and Children*. Volume 11, Issue 1. 229-247 [In Persian].
- Naderloo, Leila (2014). Investigating the position of critical thinking in the content of new books on social studies for the third and sixth grades of elementary school (Master's thesis), Islamic Azad University of Arak. Safarieh, Mohaddeseh, Arab Kermani, Zahra (2010). *Specialized bi-annual scientific journal Research in Elementary Education*, Year 2, Issue 3, Spring and Summer 2010, pages 75-86 [In Persian].
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publication.
- Yarmohammadian, Mohammad Hossein and Sheibani, Hassan (2014). Investigating the relationship between human resource productivity and curriculum planning, *Third National Conference on Organizational Learning Pathology with an Applied Approach Based on Executive Experiences in Organizations*. Third National Conference on Organizational Learning Pathology with an Applied Approach Based on Executive Experiences in Organizations [In Persian].
- Ya-Ting Carolyn Yong, Ya -China Chuang, Lung -Ya Li, Shin-Shang Tesng. (2023). A blended learning environmental for individualized English listening and speaking intergrating critical thinking. *Computer and Education* 63, 285-305. 2013 [In Persian].

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 34 to 48

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

Investigating the effect of ambiguity tolerance on the level of self-awareness and self-regulation strategies in the second elementary students of Rafsanjan city

Sedigheh Hashemi Ranjbar*: Second Elementary Teacher, Rafsanjan Education Department.

Abstract

Introduction: The aim of this study is to investigate the effect of tolerance of ambiguity on the level of self-awareness and self-regulation strategies in second grade elementary school students.

Method: The method of this semi-experimental study was conducted using a pre-test-post-test design with a control group. The statistical population of this study included all second grade elementary school students in Rafsanjan city in the academic year 2023-2024. The data collection tool included the self-awareness questionnaires of Nestor and Davis (2002) and the self-regulation strategies of Pintrich and Dergrot (1990).

Findings: The estimated mean score of the self-awareness and self-regulation strategies variable in the experimental group subjects in the post-test stage is higher than that of the control group subjects. In other words, it can be said that tolerance of ambiguity improves the self-awareness and self-regulation strategies of the experimental group subjects compared to the control group.

Conclusion: The overall conclusion of the study showed that in today's rapidly changing world, the ability to tolerate ambiguity is a key skill for students, which helps them cope with ambiguous and challenging situations and learn more effectively.

Keywords: Tolerance of ambiguity, self-awareness, self-regulation strategies, elementary students.

*Corresponding author: Second Elementary Teacher, Rafsanjan Education Department.

Email: sedighehhashemi@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.458762.1052](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.458762.1052)

Investigating the effect of ambiguity tolerance on the level of self-awareness and self-regulation strategies in the second elementary students of Rafsanjan city

Detailed Abstract

Introduction: The aim of this study is to investigate the effect of tolerance of ambiguity on the level of self-awareness and self-regulation strategies in second grade elementary school students.

Materials and methods: The method of this semi-experimental study was conducted using a pre-test-post-test design with a control group. The statistical population of this study included all second grade elementary school students in Rafsanjan city in the academic year 2023-2024. The data collection tool included the self-awareness questionnaires of Nestor and Davis (2002) and the self-regulation strategies of Pintrich and Dergrot (1990).

Results and discussion: The estimated mean score of the self-awareness and self-regulation strategies variable in the experimental group subjects in the post-test stage is higher than that of the control group subjects. In other words, it can be said that tolerance of ambiguity improves the self-awareness and self-regulation strategies of the experimental group subjects compared to the control group. Therefore, only an explanation of it is provided. In explaining its potential, it can be said that although with the advancement of science and technology, human ambiguities are also expanding, and perhaps at a faster pace, from his expanding knowledge. However, it should be noted that ambiguous situations are not unique to today's world and have existed in various aspects of human life since ancient times. In many cases, these ambiguities act as a driving force for understanding; they cause efforts to eliminate the ambiguity factor. Therefore, it should be considered that ambiguity, if not properly managed, can create confusion and form, but if dealt with appropriately, it can provide the necessary curiosity to strive towards discovering the unknown. The ability to tolerate ambiguity is accepting uncertainty as part of life, the ability to continue living with incomplete knowledge about the environment, and the inclination to initiate independent action without knowing whether one will succeed or not. The concept of tolerating ambiguity refers to how an individual perceives and copes with feelings of threat and conflict in their interaction with the environment. When changes occur rapidly and unpredictably, knowledge becomes insufficient and unclear. Individual differences in the way people interpret such situations play a significant role. Someone with high ambiguity tolerance tends to make complex inferences about events and follows their own cognitive perceptual style in interpretation. Based on this, mindfulness training and cognitive skills help individuals gain insight into their thought patterns, emotions, reactions, and impulsive behaviours, enabling them to consciously select skilful and purposeful responses, rather than automatically reacting with ingrained and unconscious responses to environmental events. Teaching mindfulness on ambiguity tolerance is effective for second-grade students in Rafsanjan city. The results of the covariance analysis indicate a

significant difference in ambiguity tolerance scores of second-grade students in Rafsanjan city between the mindfulness group and control group in the post-test phase. In other words, mindfulness training has been able to increase the ambiguity tolerance scores of second-grade students in Rafsanjan city in the post-test phase. It can be stated that mindfulness provides an opportunity for individuals to observe and accept their thoughts, physical sensations, cognitions, perceptions, and emotions without judgment, realising that thoughts are not necessarily aligned with reality. Mindfulness training leads individuals to gain insight into their cognitive models, emotions, feelings, and emotions, enabling them to make deliberate and informed choices in responding to environmental situations. Mindfulness helps individuals accept that although negative emotions exist in everyone's life, they are not a fixed part of one's personality and life trajectory. Accepting this enables individuals to consciously reflect on and respond to emotions and their triggering events in a more efficient manner, establishing a more mindful relationship with life. Self-regulatory strategies training is effective for ambiguity tolerance of second-grade students in Rafsanjan city. The covariance analysis results show a significant difference in ambiguity tolerance scores of second-grade students in Rafsanjan city between the self-regulatory strategies training group and control group in the post-test phase. In other words, self-regulatory strategies training has been able to increase the ambiguity tolerance scores of second-grade students in Rafsanjan city in the post-test phase. When an individual or group faces a set of unfamiliar, complex, and incomprehensible processes, they may experience ambiguity. Individuals with lower ambiguity tolerance usually experience more stress and fail in ambiguous tasks, whereas individuals with higher ambiguity tolerance perform well and enjoy ambiguous tasks. Overall, intolerance to ambiguity plays a significant role in emotions and feelings.

Conclusion: The overall conclusion of the study showed that in today's rapidly changing world, the ability to tolerate ambiguity is a key skill for students, which helps them cope with ambiguous and challenging situations and learn more effectively.

Key words: Tolerance of ambiguity, self-awareness, self-regulation strategies, elementary students.

بررسی تاثیر تحمل ابهام بر میزان خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در دانش آموزان دوم ابتدایی شهرستان رفسنجان

صدیقه هاشمی رنجبر: آموزگار دوم ابتدایی، اداره آموزش و پرورش رفسنجان.

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش بررسی تاثیر تحمل ابهام بر میزان خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در دانش آموزان دوم ابتدایی است. **روش کار:** روش این پژوهش نیمه آزمایشی با استفاده از طرح پیش آزمون-پس آزمون با گروه کنترل انجام شد. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی دانش آموزان دوم ابتدایی شهرستان رفسنجان در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود. ابزار جمع آوری اطلاعات شامل پرسشنامه های خودآگاهی نستورم و داویس (۲۰۰۲) و راهبردهای خودتنظیمی پینتریچ و درگروت (۱۹۹۰) بود. **نتایج:** میانگین نمره برآورد شده متغیر خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در آزمودنی های گروه آزمایش در مرحله پس آزمون بیشتر از آزمودنی های گروه گواه است، به عبارت دیگر می توان گفت که تحمل ابهام موجب بهبود خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی آزمودنی های گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل می شود. **نتیجه گیری:** نتیجه گیری کلی پژوهش نشان داد که در دنیای امروز که با سرعت زیادی در حال تغییر است، توانایی تحمل ابهام به عنوان یک مهارت کلیدی برای دانش آموزان محسوب می شود، که این مهارت به آنها کمک می کند تا با شرایط مبهم و چالش برانگیز کنار بیایند و به طور موثرتری یاد بگیرند.

واژگان کلیدی: تحمل ابهام، خودآگاهی، راهبردهای خود تنظیمی، دانش آموزان ابتدایی.

*نویسنده مسؤول: آموزگار دوم ابتدایی، اداره آموزش و پرورش رفسنجان.

Email: sedighehhashemi@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.458762.1052](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.458762.1052)

در دنیای پرشتاب و دائماً در حال تغییر امروز، توانایی تحمل ابهام به عنوان یک مهارت کلیدی برای دانش آموزان محسوب می‌شود. این مهارت به آنها کمک می‌کند تا با شرایط مبهم و چالش برانگیز کنار بیایند، به طور موثرتری یاد بگیرند و در نهایت انعطاف پذیری و سازگاری لازم برای زندگی در دنیای واقعی را پیدا کنند. تحمل ابهام در واقع می‌تواند به عنوان یک ویژگی شخصیتی مهم در فرایند تصمیم‌گیری و رفتار فرد مورد بررسی قرار گیرد، زیرا فرد در موقعیت‌های مبهم و نامعلوم با ابهام روبرو می‌شود و باید تصمیم‌هایی را بگیرد که تأثیر مستقیمی بر زندگی و رفتار او دارد. ابهام می‌تواند از منابع مختلفی مانند ابهام در اطلاعات، ابهام در ارزش‌ها و اعتقادات، ابهام در هدف‌ها و اهداف، و ابهام در روابط اجتماعی و فرهنگی ناشی شود. این ابهامات می‌توانند باعث ایجاد استرس، اضطراب و نگرانی در فرد شوند و تأثیرات منفی بر رفتار و تصمیم‌گیری او داشته باشند. برای مدیریت ابهام، فرد باید به توانایی تحمل ابهام و پذیرش وجود آن در زندگی خود پرداخته و روش‌های مختلفی مانند بهبود توانایی تصمیم‌گیری، افزایش انعطاف‌پذیری و توانایی مدیریت استرس را کاربردی کند. همچنین، ارتباط با دیگران و مشورت با آنها نیز می‌تواند به فرد کمک کند تا ابهامات خود را حل کرده و به تصمیم‌گیری‌های بهتری برسد (شاطریان محمدی و همکاران، ۱۳۹۲). تحمل ابهام به معنای پذیرش و قبول وجود عدم قطعیت و نامعلومی در زندگی است. این اصطلاح به توانایی فرد برای مواجهه با شرایط نامعلوم و تصمیم‌گیری در موقعیت‌های مبهم اشاره دارد. تحمل ابهام نیازمند پذیرش واقعیتی است که همیشه اطلاعات کامل و قطعی در دسترس فرد نیست و باید با دانش ناقص و عدم قطعیت زندگی کند. فردی که توانایی تحمل ابهام را دارد، می‌تواند با دانش ناقص و تصمیم‌گیری در موقعیت‌های مبهم، به انجام فعالیت‌ها بپردازد و ریسک‌های لازم را بپذیرد. این افراد معمولاً تمایل دارند به آزمایش فعالیت‌های مختلف و به دنبال راه‌حل‌های جدید و نوآورانه هستند. اما موفقیت یا شکست در این موارد به عوامل مختلفی بستگی دارد، از جمله میزان تجربه و دانش فرد، استراتژی‌هایی که برای مواجهه با ابهام انتخاب می‌کند، و همچنین شرایط محیطی و فرهنگی که در آن فرد فعالیت می‌کند. به هر حال، تحمل ابهام می‌تواند به فرد کمک کند تا با موقعیت‌های نامعلوم و تغییرات زندگی بهتری برخورد کند و بهترین تصمیم‌ها را بگیرد (ابراهامز، ۲۰۱۹). تحمل ابهام یکی از مهارت‌های مهم در زندگی و کار است که به افراد کمک می‌کند با شرایط نامعلوم و مواجهه با تصمیم‌گیری‌های مبهم بهتر کنار بیایند. در محیط آموزشی، تحمل ابهام می‌تواند به مدرسان کمک کند تا بهترین روش‌ها و استراتژی‌ها برای ارتقاء فرآیند یادگیری دانش‌آموزان را شناسایی کنند. همچنین، درک اینکه تمامی شرایط و موقعیت‌ها به ساختار شخصیتی و تجربیات یادگیرنده‌ها و دانش‌آموزان بستگی دارد، می‌تواند به مدرسان کمک کند تا به شیوه‌های مناسبی برای انتقال دانش و اطلاعات به افراد با ساختارهای شخصیتی مختلف بپردازند. وقتی که دانش‌آموزان با مجموعه‌ای از روش‌های ناآشنا، پیچیده و نامفهوم مواجه می‌شوند، ابهام به وجود می‌آید. در این مواقع، مهارت تحمل ابهام و توانایی مدیریت آن می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا با موقعیت‌های نامعلوم و تصمیمات مبهم مواجهه کنند و به نتایج موفقیت‌آمیز دست یابند. این ویژگی شخصیتی که تعیین می‌کند چقدر یک فرد می‌تواند با ابهام مقابله کند، می‌تواند توسط مدرسان تقویت شود تا دانش‌آموزان بتوانند با موقعیت‌های نامعلوم بهتری برخورد کنند (سعیدی پورمبارکه و احمدی، ۱۳۹۱).

بر اساس مطالعات، استفاده از راهبردهای خودتنظیمی یکی از راه‌های موثر برای بهبود عملکرد فراگیران در محیط‌های آموزشی است. راهبردهای خودتنظیمی شامل مجموعه‌ای از فرآیندها و روش‌هایی است که افراد برای مدیریت و کنترل یادگیری خود به کار می‌برند. این راهبردها شامل برنامه‌ریزی، مانیتورینگ، ارزیابی و تنظیم یادگیری است. با استفاده از راهبردهای خودتنظیمی، فراگیران قادرند خودشان را برای انجام وظایف و مسائل آموزشی مختلف آماده کنند، پیشرفت خود را مانیتور کنند، خودشان را ارزیابی کنند و نیازهای یادگیری خود را تنظیم کنند. این راهبردها به فراگیران کمک می‌کنند تا مسئولیت

بیشتری در یادگیری خود بپذیرند، اهداف را بهبود ببخشند، تمرکز و توجه خود را افزایش دهند و بهبود عملکرد و پیشرفت خود را تسریع کنند. بنابراین، بهبود عملکرد فراگیران در محیطهای آموزشی می‌تواند از طریق آموزش و تقویت راهبردهای خودتنظیمی انجام شود. این راهبردها می‌توانند بهبود یادگیری، توسعه مهارت‌ها و تسهیل فرآیند یادگیری در دانش‌آموزان و فراگیران کمک کنند (سلیمانی‌نژاد و حسینی نسب، ۱۳۹۱). خودتنظیمی به عنوان یک فرایند فعال و سازمان‌یافته توصیف شده است که افراد از طریق آن، قادرند اهداف یادگیری خود را تنظیم کرده و بر شناخت، انگیزش و رفتار خود نظارت کنند. راهبردهای یادگیری خودتنظیمی شامل مهارت‌های خودآموزی، سوال پرسیدن از خود، خودبینی و تقویت خود است که به افراد کمک می‌کند تا با استفاده از فرآیندهای شناختی، یادگیری خود را تسهیل کنند (پنتریچ^۱، ۲۰۰۴). بر اساس نظریه بندورا، خودتنظیمی شامل توانایی‌ها و قابلیت‌هایی مانند خودهدایتی، خودکنترلی و خودمختاری است. این قابلیت‌ها تحت تأثیر باورهای افراد درباره خودکارآمدی در فعالیت‌ها و رفتارهای مختلف قرار دارند. خودتنظیمی به عنوان کوشش‌های روانی در کنترل وضعیت درونی، فرآیندها و کارکردها جهت دستیابی به اهداف بالاتر تعریف شده است (بندورا^۲، ۱۹۷۷). زیمرمن هم خودتنظیمی را به عنوان مشارکت فعال یادگیرنده از نظر رفتاری، انگیزشی، شناختی و فراشناختی در فرآیند یادگیری تعریف کرده است. او معتقد است که خودتنظیمی به منظور پیشینه کردن فرآیند یادگیری از اهمیت بسزایی برخوردار است. خودتنظیمی رفتاری به استفاده بهینه از منابع گوناگون که یادگیری را افزایش می‌دهد، اشاره دارد (زیمرمن^۳، ۱۹۹۰). در نهایت، خودتنظیمی انگیزشی به کاربرد فعال راهبردهای انگیزشی اطلاق می‌شود که به افزایش یادگیری و کاهش ترس و اضطراب کمک می‌کند. در نظام‌های آموزشی جهان امروز، توجه به تبدیل فراگیران به یادگیرندگان راهبردی و دارای توانایی خودتنظیمی در فرایند یادگیری به عنوان یکی از اهداف اساسی مورد توجه قرار می‌گیرد. این اهداف به منظور تقویت و تسهیل فرآیند یادگیری و تربیت افراد برای مواجهه با چالش‌ها و موقعیت‌های مختلف در زندگی تأکید دارد. یادگیرندگان راهبردی توانایی استفاده از راهبردهای مختلف برای حل مسائل و مواجهه با چالش‌های یادگیری را دارند. آن‌ها قادرند با تحلیل و ارزیابی وضعیت، انتخاب راهبردهای مناسب برای حل مسئله را داشته باشند و این امر به بهبود عملکرد و تسلط بر موضوعات مختلف کمک می‌کند. همچنین، توانایی خودتنظیمی در یادگیری به افراد کمک می‌کند تا اهداف خود را مشخص کرده، برنامه‌ریزی مناسب برای دستیابی به اهداف خود انجام دهند و خودشان را مدیریت کنند. این توانایی مهم در مواجهه با چالش‌ها، موقعیت‌های نامطلوب و تنظیم خودکارآمدی افراد است. بنابراین، تمرکز بر تبدیل فراگیران به یادگیرندگان راهبردی و دارای توانایی خودتنظیمی در یادگیری، بهبود عملکرد و توانایی‌های شخصیتی و تحصیلی آن‌ها را تقویت می‌کند و آمادگی آن‌ها برای مواجهه با چالش‌های زندگی را افزایش می‌دهد (یاگنیک و چندرا^۴، ۲۰۱۹). با بررسی پیشینه پژوهش در این زمینه بر اساس مطالعات یافته‌های پژوهش پنتریچ و روشو نشان می‌دهد که دانش‌آموزانی که توانایی تنظیم جنبه‌های شناختی، انگیزشی و رفتاری عملکرد تحصیلی خود را دارند، به عنوان یادگیرندگان بسیار موفق شناخته می‌شوند. این یافته‌ها نشان می‌دهند که یادگیری خودتنظیمی به عنوان یک پیش‌بینی‌کننده مهم برای عملکرد تحصیلی عمل می‌کند و اینکه یادگیرندگان برای دستیابی به موفقیت تحصیلی باید بیاموزند که چگونه عملکرد خود را تنظیم کنند و اهداف خود را در برابر مشکلاتی که ممکن است در مسائل درسی پیش آید، حفظ کنند (پنتریچ و روشو^۵، ۲۰۰۷). امرایی و قدم پور و شریفی و غضنفری در سال

- 1- Pintrich
- 2- Bandura
- 3- Zimmerman
- 4- Yagnik A., Chandra
- 5- Rusho

(۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان مقایسه توانایی آموزش مهارت های بخشی تفکر و راهبردهای ابتدای خودتنظیمی بر خلاقیت (سیالی، کار، پذیرش پذیری، بسط) دانش آموزان بیان می کنند که این پژوهش با هدف مقایسه تأثیر آموزش مهارت های وسعت بخشی تفکر و راهبردهای یادگیری خودتنظیمی بر خلاقیت دانش آموزان انجام شده است. از روش نیمه آزمایشی با طرح پیش آزمون-پس آزمون و پیگیری با دو گروه آزمایش و یک گروه گواه استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش آموزان دختر پایه اول دوره متوسطه دوم شهر خرم آباد در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ به تعداد ۱۳۵۳ نفر بوده است. نمونه گیری با روش خوشه ای چندمرحله ای صورت گرفته و حجم نمونه برابر با ۴۵ نفر انتخاب شده است. در این پژوهش، دانش آموزان گروه آزمایش اول آموزش راهبردهای یادگیری خودتنظیمی و دانش آموزان گروه آزمایش دوم آموزش مهارت های وسعت بخشی تفکر را دریافت کرده اند، در حالی که دانش آموزان گروه گواه هیچ گونه آموزش این یافته ها نشان می دهند که اهمیت آموزش و تربیت دانش آموزان به منظور توانمندسازی آن ها در توانایی های خودتنظیمی و ارتقای مهارت های مدیریتی و انگیزشی بسیار مهم است. این مهارت ها به دانش آموزان کمک می کند تا با مواجهه با چالش ها و مشکلات درسی، توانایی مدیریت خود را افزایش دهند و به بهبود عملکرد و دستیابی به اهداف تحصیلی خود نزدیک تر شوند. بنابراین، آموزش و ترویج یادگیری خودتنظیمی و توانایی های مرتبط با آن به عنوان یک استراتژی مهم برای افزایش عملکرد تحصیلی دانش آموزان و تسهیل دستیابی آن ها به موفقیت تحصیلی مورد تأکید قرار می گیرد. امروزه دانش آموزان در هر کشوری به علت اینکه سرمایه فی نفسه آن کشور محسوب شده و نقش بنیادین در آینده کشور ایفا می کنند مورد دقت ویژه برنامه ریزان و سیاستگذاران قرار می گیرند اهمیت این نقش در این است که دانش آموزان نه تنها بخش اصلی متخصصان حوزه های مختلف بلکه بدنه اصلی مدیران هر کشور را نیز تشکیل خواهند داد. با عنایت به اینکه بدون فراهم نمودن بستر ای امن و عاری از تنش زمینه پیشرفت برای دانش آموزان مهیا نخواهد شد لذا لازم است به سلامت روان این گروه دقت ویژه ای شود چرا که سلامت روانی آنها تضمین کننده سلامت حال و آینده کشور است (منحصر و سنجر، ۱۴۰۰). با نگاهی به پژوهش ها میتوان دریافت مدیریت تحمل ابهام نیز می تواند راهگشا باشد. تحمل ابهام به عنوان یک متغیر شخصیتی، احساسی و ادراکی تعریف شده است و استدلال بر آن است که تحمل ابهام جلوه های مختلفی از کارکرد عاطفی و شناختی شخص، سبک شناختی مشخص، ساختارهای گمان و نگرش، کارکرد بین شخصی، اجتماعی و رفتارهای حل مسئله را ایجاد میکند (پرندین، ۱۳۹۹). تحمل ابهام صفتی شخصیتی است که بر اساس آن، شخص تمایل به استنباط و رفتار کردن با وضعیت یا محرک های گنگ دارد. میتوان گفت شخص وضعیتهای مبهم را دوست دارد و یا حداقل میتواند برای مدتی با آنها زندگی کند. بنابراین، میتوان آن را به عنوان تمایل شخص برای مشاهده و استنباط وضعیتهای رمزآلود به صورت تهدید و یا فرصت تعریف نمود. تحمل ابهام به گفته جانسون^۱ به ((عدم اطمینان در مورد آینده)) اشاره میکند و مکین^۲ آن را ((فقدان ادراک دانسته ها در مورد محرک یا محتوایی خاص)) تعریف میکند (عالی پور و عباسی و همکاران، ۱۳۹۷). خود تنظیمی یکی از سازه های مهم روانشناختی است که در دو دهه گذشته توجهات تجربی و نظری فراوانی را به خود جلب کرده است، خود تنظیمی یعنی تلاش شخص برای تأثیر گذاشتن بر روی نوع، زمان و چگونگی تجربه و بیان، تغییر طول دوره و یا شدت فراشد های رفتاری، تجربی و جسمانی هیجان هاست و به طور خودکار یا مهار شده آگاه یا ناآگاه و از طریق به کارگیری راهبردهای تنظیم هیجان انجام می گیرد (عبادی و موفر، ۱۴۰۰). یافته های محققان بیانگر این است که تنظیم هیجانی ضمن تأثیرگذاری بر مولفه های هیجانی و حتی رفتاری و شناختی بازتاب های اشخاص به وضعیت های استرس زا به شخص این امکان را می دهد که ضمن مهار شدت و مدت دوره تجارب هیجانی، بازتاب های هیجانی خود را به صورت آگاهانه در راستای رسیدن به اهداف خود تنظیم می کند همچنین با دقت به

تاکید روندهای تنظیم هیجان بر آگاهی مهار و اصلاح هیجان های منفی حاصل از روابط بین شخصی به کار گیری این راهکارها می تواند باعث کاستن از نشخوارهای فکری و ایجاد هیجان مثبت شود (میلو سویک^۱ و همکاران، ۲۰۱۹). لذا در این پژوهش کوشش بر آن است که به بررسی تاثیر تحمل ابهام بر میزان یادگیری و راهبردهای خود تنظیمی در دانش آموزان دوم ابتدایی شهرستان رفسنجان بپردازیم و بتوان از نتایج آن در توسعه عملکرد این دانش آموزان استفاده برد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع نیمه آزمایشی با طرح پیش آزمون- پس آزمون با گروه کنترل بود. جامعه ی آماری متشکل از ۴۰۰ نفر از دانش آموزان محصل در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ در پایه دوم پسرانه در شهر رفسنجان بود. از میان دانش آموزان کلاس دوم شهرستان رفسنجان، ۳۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب و در دو گروه ۱۵ نفره به عنوان گروه آزمایش و گروه، جایگزین شدند. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار SPSS استفاده شد. روش تجزیه و تحلیل داده های این پژوهش در حیطه ی آمار توصیفی از شاخص های میانگین و انحراف معیار و در حیطه ی آمار استنباطی از آزمون تحلیل کواریانس یکطرفه به منظور مقایسه ی میانگین نمرات دو گروه آزمایش و کنترل اثر نمرات پیش آزمون بر نمرات پس آزمون انجام پذیرفت.

پرسشنامه خودآگاهی نستورم و داویس (۲۰۰۲): پرسشنامه خود آگاهی توسط نستورم و داویس (۲۰۰۲) به منظور سنجش خود آگاهی طراحی و تدوین شده است. پرسشنامه خود آگاهی دارای ۱۱ سوال و ۲ مولفه خودگشودگی، استقبال از بازخورد دیگران و آگاهی از ارزش های خود، سبک شناختی، گرایش به تغییر و گرایش به ارتباطات متقابل شخصی باشد و بر اساس طیف لیکرت با سوالاتی مانند (زمانی که روابط خود را با دیگران شکل می دهیم، شناخت بسیار زیادی از نیازهای ارتباط متقابل شخصی خودم با دیگران دارم.) به سنجش خود آگاهی پرداخت. پایایی پرسشنامه در پژوهش حاضر به کمک ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۳ بدست آمد روایی این پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی داری دارند.

پرسشنامه راهبردهای خودتنظیمی توسط پینتریچ و درگروت (۱۹۹۰): پرسشنامه راهبردهای خودتنظیمی توسط پینتریچ و درگروت ساخته شده است. این پرسشنامه با ۴۷ عبارت در دو بخش باورهای انگیزشی و راهبردهای یادگیری خودتنظیمی (راهبردهای شناختی و فراشناختی) تنظیم شده است. خرده مقیاس راهبردهای یادگیری خودتنظیمی شامل ۲۲ عبارت بوده و سه وجه از خودتنظیمی تحصیلی یعنی راهبردهای شناختی، راهبردهای فراشناختی و مدیریت منابع را می سنجد. راهبردهای شناختی ۱۳ عبارت را به خود اختصاص داده است. پایایی پرسشنامه در پژوهش حاضر به کمک ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۴ بدست آمد روایی این پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی داری دارند.

پروتکل آموزش تحمل ابهام: در این تحقیق آموزش تحمل ابهام در مدرسه طی ۹ جلسه به دانش آموزان آموزش داده شد. خلاصه محتوای جلسات آموزشی:

درک ابهام و پذیرش آن

در ابتدا، باید بدانید که ابهام و عدم قطعیت بخشی از زندگی است. بسیاری از موقعیت‌ها در دنیای واقعی، از جمله محیط کار و روابط انسانی، به طور طبیعی ابهام دارند. پذیرش این که هیچ چیز قطعی و ثابت نیست، به شما کمک می‌کند که با آرامش بیشتری با آن روبه‌رو شوید.

تمرین خودآگاهی

خودآگاهی در مواجهه با شرایط مبهم بسیار مؤثر است. زمانی که در موقعیتی با عدم قطعیت قرار می‌گیرید، خود را ارزیابی کنید و ببینید چه احساسی دارید. آیا ترس یا استرس دارید؟ آیا احساس می‌کنید نمی‌توانید تصمیم بگیرید؟ شناخت این احساسات به شما کمک می‌کند که بهتر از پس آنها برآیید.

گام‌های کوچک بردارید

زمانی که با وضعیت نامشخص روبه‌رو می‌شوید، به جای تلاش برای یافتن تمام پاسخ‌ها، می‌توانید تصمیمات کوچکی بگیرید و گام‌های کوچک به سمت حل مشکل بردارید. این کار می‌تواند احساس کنترل بیشتر و کاهش استرس را به همراه داشته باشد.

تمرین تصمیم‌گیری در شرایط نامشخص

تصمیم‌گیری یکی از جنبه‌های مهم تحمل ابهام است. می‌توانید خود را در شرایطی قرار دهید که تصمیمات بر اساس اطلاعات ناقص یا مبهم گرفته می‌شود. با تکرار این کار، توانایی شما برای مواجهه با ابهام افزایش می‌یابد.

انعطاف‌پذیری را تقویت کنید

وقتی شرایط نامشخص است، انعطاف‌پذیری و توانایی سازگاری با تغییرات به شما کمک می‌کند. سعی کنید ذهن خود را باز نگه دارید و آماده پذیرش تغییرات باشید. این موضوع به شما کمک می‌کند که با شرایط پیچیده و غیرقابل پیش‌بینی بهتر کنار بیایید.

تمرین آرامش در برابر اضطراب

یکی از راه‌های مؤثر در تحمل ابهام، یادگیری روش‌های کنترل اضطراب و استرس است. تمرین‌های تنفس عمیق، مدیتیشن و ورزش می‌توانند به شما کمک کنند که در مواجهه با موقعیت‌های مبهم، آرامش خود را حفظ کنید.

ارتباط با دیگران

گاهی اوقات، صحبت با دیگران و به اشتراک گذاشتن افکار و احساسات می‌تواند در کاهش اضطراب و رسیدن به راه‌حل‌ها کمک کند. ممکن است دیگران دیدگاه‌هایی داشته باشند که شما به آن فکر نکرده‌اید.

تمرین پذیرش نتیجه‌گیری بدون اطلاعات کامل

بسیاری از افراد تمایل دارند تا زمانی که همه اطلاعات را نداشته باشند، تصمیم‌گیری نکنند. تمرین این که گاهی اوقات تصمیم‌گیری بدون اطلاعات کامل هم ضروری است، می‌تواند تحمل ابهام شما را تقویت کند.

یادگیری از اشتباهات

پذیرش این که اشتباهات بخشی از فرآیند یادگیری و رشد هستند، به شما کمک می‌کند که از مواجهه با ابهام ترسی نداشته باشید. وقتی از تجربیات خود می‌آموزید، اعتماد به نفس شما افزایش می‌یابد و می‌توانید به راحتی با موقعیت‌های نامشخص برخورد کنید. تحمل ابهام یک مهارت است که با تمرین و تجربه تقویت می‌شود. زمانی که به مرور آن را یاد بگیرید، قادر خواهید بود که در شرایط پیچیده‌تر و پرچالش‌تر نیز بهتر عمل کنید و تصمیمات بهتری بگیرید.

یافته ها

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول ۱ به بحث و بررسی پیرامون نرمال بودن داده ها و در ادامه در جداول ۲، ۳ و ۱ به تحلیل پژوهش پرداخته شد.

جدول ۱ نتایج آزمون کولموگروف- اسمیرنف برای بررسی فرض توزیع نرمال

متغیرها	گروه	آماره	سطح معناداری
خودآگاهی	گروه آزمایش	۰/۱۲۳	۰/۲
	گروه گواه	۰/۱۹۶	۰/۲
راهبردهای خودتنظیمی	گروه آزمایش	۰/۳۱۱	۰/۲
	گروه گواه	۰/۲۸۷	۰/۲

نتایج آزمون کولموگروف- اسمیرنف در جدول ۱ نشان می دهد که سطح معناداری برای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی بیشتر از ۰/۰۵ است، بنابراین آماره کولموگروف- اسمیرنف در خصوص متغیرها در سطح ۰/۰۵ خطا معنی دار نبوده و بر این اساس توزیع متغیرها نرمال می باشد. نتایج آزمون کولموگروف- اسمیرنف در جدول ۱ نشان می دهد که سطح معناداری برای متغیرهای این تحقیق بیشتر از ۰/۰۵ است، بنابراین آماره کولموگروف- اسمیرنف در خصوص متغیرها در سطح ۰/۰۵ خطا معنی دار نبوده و بر این اساس توزیع متغیرها نرمال می باشد.

جدول ۲ شاخص های برآورد شده مربوط به خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی به تفکیک گروه آزمایش و گواه در مرحله پس آزمون

متغیرها	گروه آزمایش		گروه گواه	
	میانگین	خطای استاندارد	میانگین	خطای استاندارد
خودآگاهی	۳۵/۷۶	۰/۸۴۷	۳۱/۵	۰/۸۴۷
راهبردهای خودتنظیمی	۴۴/۵۷	۰/۵۶	۳۹/۸۲	۰/۵۶

بر اساس داد های جدول فوق می توان گفت که میانگین نمره برآورد شده متغیر خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در آزمودنی های گروه آزمایش در مرحله پس آزمون بیشتر از آزمودنی های گروه گواه است. برای بررسی اختلاف مشاهده شده، تحلیل کوواریانس چندمتغیری روی نمره های پس آزمون خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی با کنترل نمره پیش آزمون صورت گرفت. نتایج این آزمون در جدول زیر آمده است.

جدول ۳ خلاصه نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری روی نمره های پس آزمون متغیرهای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی

اثر	آزمون	ارزش	مقدار F	درجه آزادی فرضیه	درجه آزادی خطا	سطح معنی داری	اندازه اثر
گروه	پیلایی - بارتلت	۰/۸۴۱	۴۰/۴۵	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۸۴۱
	لامبدای ویلکز	۰/۱۵۹	۴۰/۴۵	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۸۴۱
	اثر هتلینگ	۵/۲۷	۴۰/۴۵	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۸۴۱
	بزرگترین ریشه خطا	۵/۲۷	۴۰/۴۵	۲	۲۵	۰/۰۰۰۱	۰/۸۴۱

جدول ۳ بیانگر نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری روی نمره های پس آزمون با کنترل نمره پیش آزمون متغیرهای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی می باشد. همانطور که در این جدول مشاهده می شود بین گروه های آزمایشی و گواه از لحاظ حداقل یکی از متغیرهای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی تفاوت معنی داری در سطح ($P < 0/0001$) وجود دارد به عبارت دیگر می توان گفت که تحمل ابهام موجب بهبود خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی آزمودنی های گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل می شود. برای بررسی تفاوت، تحلیل کوواریانس های یکراهه در متن مانکوا روی متغیرهای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی انجام شد. نتایج این تحلیل در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴ نتایج تحلیل کوواریانس یکراهه در متن مانکوا روی نمره های پس آزمون با کنترل نمره پیش آزمون متغیرهای خودآگاهی و

راهبردهای خودتنظیمی

منبع	شاخص ها	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معنی داری	مجذور اتا
گروه	خودآگاهی	۲۸۸/۵۸	۱	۲۸۸/۵۸	۲۷/۰۷	۰/۰۰۰۱	۰/۵۲
	راهبردهای خودتنظیمی	۴۴۱/۸۱	۱	۴۴۱/۸۱	۹۴/۹۱	۰/۰۰۰۱	۰/۷۹۲

نتایج تحلیل کوواریانس های یکراهه در متن مانکوا مندرج در جدول ۵ نشان می دهد که خودآگاهی ($F=27/07$) و راهبردهای خودتنظیمی ($P < 0/0001$ و $F=94/91$) بین گروه آزمایش و گواه تفاوت معنی داری وجود دارد. به عبارت دیگر مداخله تحمل ابهام موجب بهبود خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی آزمودنی های گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل می شود. برای درک بهتر این تفاوت، میانگین نمره بر آورده شده متغیرهای خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی را در مرحله پس آزمون بین گروه آزمایش و گواه با یکدیگر مقایسه می کنیم. با توجه به نتایج مندرج در جدول ۲، میانگین نمره برآورد شده متغیر خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی گروه آزمایش در مرحله پس آزمون بیشتر از آزمودنی های گروه گواه می باشد که نشان از تاثیر مداخله تحمل ابهام بر خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در آزمودنی های گروه آزمایش نسبت به گروه گواه دارد.

بحث و نتیجه گیری

مطالعه حاضر به دنبال تاثیر بررسی تاثیر تحمل ابهام بر میزان خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در دانش آموزان دوم ابتدایی شهرستان رفسنجان بود. نتایج حاصل از تحقیق نشان داد که میانگین نمره برآورد شده متغیر خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی در آزمودنی های گروه آزمایش در مرحله پس آزمون بیشتر از آزمودنی های گروه گواه است، به عبارت دیگر می توان گفت که تحمل ابهام موجب بهبود خودآگاهی و راهبردهای خودتنظیمی آزمودنی های گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل گردید.

مشابه با این یافته ها در تحقیقات شاطریان محمدی و همکاران، (۱۳۹۲)، (ابراهامز، ۲۰۱۹)، سعیدی پورمبارکه و احمدی (۱۳۹۱)، سلیمانی نژاد و حسینی نسب (۱۳۹۱) به دست آمده است. در تبیین احتمالی آن می توان گفت هر چند با گسترش علم و فناوری، ابهام های بشر نیز همپا، و چه بسا با سرعت بیشتری، از دانش او در حال گسترش است، اما باید به این نکته دقت داشت که وضعیت های مبهم محصول دنیای امروز نیست و از دیرباز در ساحت های مختلف زندگی انسان وجود داشته اند و در بسیاری از موارد این ابهام ها مانند نیروی محرکی برای شناخت عمل می کنند؛ آن ها سبب می شوند که برای رفع عامل ابهام کوشید. بنابراین باید این نکته را در نظر گرفت که ابهام، در شرایطی که به درستی مدیریت نشود، می تواند

مساخت و فرم ایجاد کند، اما در صورتی که برخورد مطلوبی با آن شود می تواند کنجکاو لازم برای تلاش در جهت کشف ناشناخته ها را فراهم کند قدرت تحمل ابهام عبارت است از قبول عدم قطعیت به عنوان بخشی از زندگی، توانمندی ادامه حیات با دانشی ناقص در باره محیط و تمایل به آغاز کنشگری مستقل بی آنکه شخص بداند آیا موفق خواهد شد یا خیر. منظور از تحمل ابهام این است که شخص در تطبیق خود با محیط تا چه اندازه احساس تهدید و مساخت و فرم می کند. زمانی که تغییرات به صورت سریع و غیرقابل پیش بینی رخ می دهند دانسته ها ناکافی و غیر شفاف است. اینجاست که تفاوت آدم ها در نوع بازتاب آنها اثر می گذارد. کسی که تحمل ابهام بالایی دارد معمولاً استنباط پیچیده ای از رویدادها دارد و در تویل، تشریحهای خود از سبک شناختی «ادراکی» پیروی می کند. بر این مبنا آموزش ذهن آگاهی و مهار های ذهن آگاهی با تکیه بر بعد شناختی به اشخاص یاری میرساند تا نسبت به مدلهای اندیشه ها، عواطف، هیجانات، و رفتارهای ارتجالی خود بینش و بصیرت پیدا کنند و سپس بتوانند به صورت ماهرانه پاسخهای هدفمند مفید را گزینش کنند، به جای آنکه به طور خودکار با روندهای خو گرفته و ناهشیار نسبت به وقایع محیطی، بازتاب نشان دهند. آموزش ذهن آگاهی بر تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان مؤثر است. نتایج تحلیل کواریانس نشان می دهد تفاوت بین نمرات تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان در گروه آزمایش ذهن آگاهی و مهار در مرحله پس آزمون تفاوت معنی دار است. یعنی آموزش ذهن آگاهی توانسته است نمرات تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان در مرحله پس آزمون را افزایش دهد. در تنبیین این نتیجه میتوان گفت ذهن آگاهی، فرصتی فراهم میآورد تا اشخاص بدون قضاوت، احساسهای بدنی، شناختها، ادراکها و هیجانانشان را مشاهده کنند و آنها را بپذیرند و دریابند که افکار، لزوماً منطبق با واقعیت نیست. آموزش ذهن آگاهی منجر میگردد شخص در گستره مدلهای فکری، هیجانات، احساسات و عواطف خود به بینشی دست یابد که او را در گزینشی هدفمند و آگاهانه در پاسخ دهی به وضعیت های محیطی یاری رساند. ذهن آگاهی به اشخاص کمک می کند تا بپذیرند که اگرچه هیجانات منفی در زندگی همه انسان ها وجود دارد اما، بخش ثابتی از شخصیت و روند زندگی نیستند. پذیرش این مسأله شخص را قادر می سازد که به جای بازتاب غیر ارادی و بی تأمل به هیجانات و رویدادهای برانگیزانندهی آنها آگاهانه، با تأمل و تفکر بازتاب نشان دهد و به شیوه ای کارآمدتر با زندگی رابطه برقرار کند. آموزش راهبردهای خود تنظیمی بر تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان مؤثر است. نتایج تحلیل کواریانس نشان می دهد تفاوت بین نمرات تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان در گروه آزمایش راهبردهای خود تنظیمی و مهار در مرحله پس آزمون تفاوت معنی دار است. یعنی آموزش راهبردهای خود تنظیمی توانسته است نمرات تحمل ابهام دانش آموزان کلاس دوم ابتدایی شهر رفسنجان در مرحله پس آزمون را افزایش دهد. وقتی شخص یا گروهی با مجموعه ای از روندهای ناآشنا پیچیده و نامفهوم مواجه می شود دچار ابهام می شود تحمل ابهام متغیری شخصیتی است و میزان است که شخص می تواند با وضعیتی که پایان آن نامشخص است رویارویی موفقیت آمیز داشته باشد اشخاص دارای تحمل ابهام کمتر معمولاً استرس بیشتری تجربه می کنند و در تکالیف مبهم شکست می خورند در حالی که اشخاص دارای تحمل ابهام بیشتر در تکالیف مبهم به خوبی عمل می کنند و از آن لذت می برند به طور کلی عدم تحمل ابهام نقش مهمی در هیجانات و عواطف شخصی دارد.

References

- Aalipour, Kobri, Abbasi, Mohammad, Mirdrikund, Fazalullah. (2017). The effect of teaching broadening thinking strategies on students' mental well-being and ambiguity tolerance. *Education strategies (Education strategies in medical sciences)*, 11(1), 1-7. (Persian).
- Abrahams, M. (2019). The Buddhists of Extinction Rebellion. *Tricycle - the Buddhist Review*. Retrieved from <https://tricycle.org/trikedaily/extinction-rebellion-buddhists/>. Accessed 20 Dec 2019.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Ebadi, Siddiqa and Moqar, Majid. (1400). The effect of self-directed learning on self-efficacy and academic self-regulation of students, the 5th International Congress of Psychological Sciences and Education, Tehran. (Persian).
- Emrai, Forozan, Kadampour, Ezzatullah, Sharifi, Tayyaba, and Ghazanfari, Ahmed. (2018). Comparison of the ability to teach thinking skills and initial strategies of self-regulation on creativity (fluidity, work, acceptability, expansion) of students. *Innovation and creativity in humanities*, 8(4), 97-128. SID .(Persian).
- Milosevic M. et al. (2019) Self-control Strategies: Interpreting and Enhancing Augmented Cognition from a Self-regulatory Perspective. In: Schmorow D., Fidopiastis C. (eds) *Augmented Cognition. HCII 2019. Lecture Notes in Computer Science*, vol 11580. Springer, Cham.
- Monhaser, Ruqiyeh and Senjari, Shahrazad. (1400). Investigating environmental factors on math anxiety of first-year female students of Tizhoshan high schools, Bandar Abbas, the 3rd conference on management, educational, social and psychological sciences, Mashhad. (Persian).
- Pintrich, P.R.(2004). A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in Colledge students. *Educational Psychology Review*, 16(4):385-407.
- Sternberg, R.J., & Deurman D. K. (Eds). 1986. *What is Intelligence? Contemporary viewpoints on its nature and definition*. Norwood, NJ: Ablex.
- Parandin, Shima. (2019). The effectiveness of mindfulness training on emotional self-regulation, tolerance of distress and conflict resolution in couples with adjustment problems in Kermanshah. *Scientific Journal of Social Psychology*, 8(56), 57-72. (Persian).
- Shatrian Mohammadi, Fatemeh; Alizadeh, Fatemeh and Nikokar, Azam. (2012). The effect of ambiguity tolerance on students' metacognitive beliefs and academic engagement. *Cognitive strategies in learning*, 1(1), 32-47. (Persian).
- Suleiman Nejad, A.; Hosseini Nasab, d (2012). The interactive effect of teaching students selfregulation strategies and cognitive styles on mathematical problem solving performance. *Journal of Education and Learning Studies*. Fourth period, second issue, autumn and winter.(Persian).
- Saidi Mubarakeh, Majid; Ahmed Pour, Ali Reza; research; The relationship between the level of ambiguity tolerance of computer students and the level of grades in their programming courses. *Education strategies in medical sciences*, winter 2013, fifth period - number 4 ISC (page - from 219 to 222) . (Persian).

- Yagnik A., Chandra Y. (2019) Using Creativity to Defeat Fear and Manage Ambiguity for Enhancing Entrepreneurial Decisions. In: Caputo A., Pellegrini M. (eds) The Anatomy of Entrepreneurial Decisions. Contributions to Management Science. Springer, Cham.
- Zimmerman, B.J. (1990). Self-regulated learning and academic learning and achievement: The emergence of a social cognitive perspective. Educational psychology review, 2, 307-323.

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 49 to 59

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره دوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

The Philosophy of Jihad of Elucidation in Schools: Areas and Instances

Saba Rezazadeh*: MA student, Department of Curriculum Planning, Islamic Azad University, Urmia Branch, Urmia, Iran.

Abstract

Introduction: The enemies of the Islamic system, by using new media and propaganda tools, are seeking to distort the facts, instill doubts, and distort public opinion, especially among the younger generation. In these circumstances, the Supreme Leader of the Islamic Revolution has emphasized the necessity of the "Jihad of Explanation" and has considered it a public and universal duty. Schools, as the most important educational institution, play a key role in the Jihad of Explanation. Therefore, the purpose of the present study is to examine the philosophy of the Jihad of Explanation in schools; its areas and examples.

Method: This article is a review and has been compiled from relevant research sources and background.

Findings: Jihad of explanation in schools can be carried out in various areas, including explaining lessons, holding cultural and extracurricular activities, using the capacity of cyberspace, student participation, and cooperation and synergy. Various solutions have been proposed for implementing Jihad of explanation in schools, including planning and planning, capacity building and empowerment, using creative and innovative methods, student participation, and cooperation and synergy. Jihad of explanation in schools also faces challenges and obstacles, including a lack of resources and facilities, a weak culture of study and research, enemy cultural invasion, and a lack of coherence and coordination.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that there are various solutions to confront these challenges, including allocating funds and resources, promoting a culture of study and research, strengthening the cultural front of the revolution, and creating unity and empathy. The Jihad of explanation in schools is a serious and vital mission that must be carried out with the serious efforts of all those involved in the educational and training system.

Keywords: Jihad of explanation, schools, arenas, examples, strategies, challenges, solutions.

*Corresponding author: MA student, Department of Curriculum Planning, Islamic Azad University, Urmia Branch, Urmia, Iran.

Email: saba.rezazadeh2021@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.461922.1055](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.461922.1055)

The Philosophy of Jihad of Elucidation in Schools: Areas and Instances

Detailed Abstract

Introduction: The enemies of the Islamic system, by using new media and propaganda tools, are seeking to distort the facts, instill doubts, and distort public opinion, especially among the younger generation. In these circumstances, the Supreme Leader of the Islamic Revolution has emphasized the necessity of the "Jihad of Explanation" and has considered it a public and universal duty. Schools, as the most important educational institution, play a key role in the Jihad of Explanation. Therefore, the purpose of the present study is to examine the philosophy of the Jihad of Explanation in schools; its areas and examples.

Materials and methods: This article is a review and has been compiled from relevant research sources and background.

Results and discussion: Jihad of explanation in schools can be carried out in various areas, including explaining lessons, holding cultural and extracurricular activities, using the capacity of cyberspace, student participation, and cooperation and synergy. Various solutions have been proposed for implementing Jihad of explanation in schools, including planning and planning, capacity building and empowerment, using creative and innovative methods, student participation, and cooperation and synergy. Jihad of explanation in schools also faces challenges and obstacles, including a lack of resources and facilities, a weak culture of study and research, enemy cultural invasion, and a lack of coherence and coordination. Jihad of explanation in schools is a serious and vital mission that has gained double importance in the present era and is considered a strong bulwark against the cultural and intellectual attacks of the enemies of the Islamic system. This universal duty has many dimensions and scope and cannot be handled by any institution or organization alone. Therefore, cooperation and synergy between all the institutions, institutions, and cultural and compassionate activists of the revolution is necessary and inevitable. With the formation of the Supreme Council of Jihad of Explanation in Schools, planning and coordination in the implementation of Jihad of Explanation programs at the level of schools across the country will be possible. Also, with empathy, synergy, and active participation of all members of society, we can create a united and powerful front against the cultural invasion of the enemies and equip the young generation with the weapon of insight and awareness. Jihad of explanation is not limited to lectures and holding educational classes, but must be manifested in all aspects of life and cultural and social activities. With the Jihad of Explanation, the young generation can be insured against the intellectual and cultural attacks of the enemies and provide the ground for their growth and religious and revolutionary excellence. Success in the Jihad of Explanation depends on firm determination and will, precise planning, all-round cooperation and synergy, and active participation of all members of society.

Schools, as educational and training environments, play a fundamental role in implementing the Jihad of Explanation. By utilizing knowledgeable teachers, targeted programs, and attractive methods, it is possible to cultivate students who are knowledgeable, responsible, and resistant to cultural and intellectual attacks. Jihad of Explanation not only helps preserve national and religious identity and values, but also lays the groundwork for the progress and excellence of society. As one of the most important social and cultural institutions in any society, schools play a key role in transmitting values, beliefs, and strengthening the identity of future generations. In the current era when soft war and cultural invasion are spreading using new tools, Jihad of Explanation is considered an essential task to confront distortions and doubts. In schools, it is possible to raise awareness among students and prepare them to confront cultural and social challenges through formal and informal education, the media environment, and educational programs. Teachers and educational staff are the most important tools of explanation in this process, and their role as role models can have a profound impact on students. Especially by utilizing new educational methods such as digital technology, participatory workshops, and creative content production, the Jihad of Explanation can be conveyed to the younger generation in an attractive and effective way. In addition, schools can be a platform for strengthening the spirit of participation and national cohesion. Explaining the achievements of the Islamic Revolution, introducing successful national and religious models, and strengthening moral and human values are among the tasks that must be pursued in schools in a regular and structured manner. Ultimately, the Jihad of Explanation in schools is not only a tool for confronting cultural invasion and distortions, but also lays the groundwork for creating a capable, informed, and self-confident generation to build a bright and sustainable future. Therefore, comprehensive planning and all-round cooperation between educational institutions, families, and cultural organizations can transform the role of schools in the Jihad of Explanation into an effective factor for preserving and strengthening Islamic and Iranian culture and identity.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that there are various solutions to confront these challenges, including allocating funds and resources, promoting a culture of study and research, strengthening the cultural front of the revolution, and creating unity and empathy. The Jihad of explanation in schools is a serious and vital mission that must be carried out with the serious efforts of all those involved in the educational and training system.

Keywords: Jihad of explanation, schools, arenas, examples, strategies, challenges, solutions.

فلسفه جهاد تبیین در مدارس؛ عرصه‌ها و مصادیق

صبا رضا زاده*: دانشجوی کارشناسی ارشد گروه برنامه ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ارومیه، ارومیه، ایران.

چکیده

هدف: دشمنان نظام اسلامی با به‌کارگیری ابزارهای نوین رسانه‌ای و تبلیغاتی به دنبال تحریف حقایق، القاء شبهات و انحراف افکار عمومی، به‌ویژه نسل جوان هستند. در این شرایط، رهبر معظم انقلاب اسلامی بر ضرورت "جهاد تبیین" تأکید داشته‌اند و آن را فریضه‌ای عمومی و همگانی دانسته‌اند. مدارس به عنوان مهم‌ترین نهاد تعلیم و تربیت، نقشی کلیدی در جهاد تبیین دارند از این رو هدف از انجام پژوهش حاضر فلسفه جهاد تبیین در مدارس؛ عرصه‌ها و مصادیق می باشد.

روش کار: این مقاله مروری بوده و از منابع و پیشینه تحقیقات مرتبط گردآوری شده است.

نتایج: نتایج نشان داد جهاد تبیین در مدارس می‌تواند در عرصه‌های مختلفی از جمله تبیین دروس، برگزاری فعالیتهای فرهنگی و فوق برنامه، استفاده از ظرفیت فضای مجازی، مشارکت دانش‌آموزان و همکاری و هم‌افزایی صورت پذیرد. راهکارهای مختلفی برای اجرایی شدن جهاد تبیین در مدارس مطرح شده است که شامل تدبیر و برنامه‌ریزی، ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، استفاده از روش‌های خلاقانه و نوآورانه، مشارکت دانش‌آموزان و همکاری و هم‌افزایی است. جهاد تبیین در مدارس با چالش‌ها و موانعی نیز روبرو است که از جمله آنها می‌توان به کمبود منابع و امکانات، ضعف فرهنگ مطالعه و پژوهش، تهاجم فرهنگی دشمن و عدم انسجام و هماهنگی اشاره کرد. **نتیجه‌گیری:** نتیجه‌گیری کلی پژوهش نشان داد که برای مقابله با این چالش‌ها، راهکارهای مختلفی از جمله تخصیص اعتبارات و منابع، ترویج فرهنگ مطالعه و پژوهش، تقویت جبهه فرهنگی انقلاب و ایجاد وحدت و همدلی وجود دارد. جهاد تبیین در مدارس، رسالتی خطیر و حیاتی است که باید با اهتمام جدی همه دست‌اندرکاران نظام آموزشی و پرورشی به انجام برسد.

واژگان کلیدی: جهاد تبیین، مدارس، عرصه‌ها، مصادیق، راهکارها، چالش‌ها، راه حل‌ها.

*نویسنده مسؤول: دانشجوی کارشناسی ارشد گروه برنامه ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ارومیه، ارومیه، ایران.

Email: saba.rezazadeh2021@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.461922.1055](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.461922.1055)

در شرایط اجتماعی کنونی و با چالش‌های مدرنیسم و مسائل جدی در جامعه مسلمانان در قرن ۲۱، موضوع جهاد تبیین به عنوان یکی از مسائل مهمی که در برنامه‌های درسی مطرح شده است، به وجود آمده است. جهاد تبیین به معنای تلاش برای روشن کردن و تبیین حقایق و اصول در جامعه است. این اصطلاح پس از سخنرانی رهبر معظم انقلاب در سال ۱۳۹۵ مطرح شد و در سال ۱۴۰۰ به منظور بیان فعالیت‌های نظام جمهوری اسلامی ایران به عموم مردم مطرح شد. به عبارت دیگر، جهاد تبیین به معنای تلاش برای تبیین و توضیح مفاهیم و ارزش‌ها در جامعه و ارتقای سطح دانش و آگاهی افراد است (السادات نجم آبادی، ۱۴۰۱). جهاد تبیین اهمیت بسیاری دارد و می‌تواند تحریف حقایق را جلوگیری کند، گفتمان‌های متنوعی را ایجاد کند و به حل مشکلات جامعه کمک کند. همچنین، جهاد تبیین نیازمند رعایت الگوها و اصول اخلاقی است تا بتواند تأثیرگذار باشد (السادات نجم آبادی، ۱۴۰۱). جلوه‌های مبارزه با تحریف در جهاد تبیین صحبت می‌شود. این جلوه به این معنا است که امروزه دشمنان، به دنبال تحریف حقایق و اطلاعات در نظر مردم هستند تا بتوانند اراده و عمل مردم را به سمت گمراهی و تضعیف بکشانند. یکی از نمونه‌های این تحریفات، تطهیر رژیم طاغوت (رژیم پهلوی) است. در دوران رژیم پهلوی، سم‌پاشی و تشویش اذهان و افکار جوانان و برهم زدن صورت زیبای اسلام و منحرف کردن جوانان با عناوین فریبنده و جذاب، از مهمترین آسیب‌های فکری بود که توسط رژیم پهلوی ایجاد می‌شد (کاوند و محمدی مقدم، ۱۴۰۱).

ایجاد اندیشه، گفتمان و جریان فکری در جامعه مستلزم استفاده از تبیین مناسب، استدلال منطقی و زبان مؤثر است (پیترس^۱، ۲۰۱۶). روشنفکران و متفکران وظیفه دارند افکار ملتها را به سوی بهبود و نجات جامعه سوق دهند (طوبیا، برگر و الیاشبرگ^۲، ۲۰۲۱). با استفاده از زبان صحیح، زبان علمی و منطقی و مهارت‌های ارتباطی خوب می‌توان به این امر دست یافت (پوتیکر^۳، ۲۰۲۲). روشنفکران با انتقال اطلاعات به صورت واضح و قابل فهم می‌توانند در جهت گیری جامعه تأثیر بگذارند و به پیشرفت آن کمک کنند (گودلییر^۴، ۱۹۸۶). استفاده از زبان دقیق و استدلال منطقی برای انتقال موثر ایده‌ها و شکل دادن به گفتمان عمومی ضروری است. روشنفکران نقش مهمی در هدایت رشد فکری و فرهنگی جامعه دارند و توانایی آنها در برقراری ارتباط موثر کلید دستیابی به این هدف است (وینبرگ^۵، ۲۰۱۱). رعایت حیات طیبه مصراح در سند تحول بنیادین، انطباق کامل با قوانین و مقررات در روند اجرای امور، توجه ویژه به فرمایشات مقام معظم رهبری در برنامه‌ها و محیط‌های آموزشی، توجه به اسناد بالادستی از جمله برنامه توسعه کشور و ... برنامه وزیر و سند تحول بنیادین، عمومیت بخشیدن و توجه به مشارکت مردم در اجرای برنامه‌ها، رعایت اصل مهم کرامت دستگاه بزرگ آموزش و پرورش، آراستن محیط‌ها و برنامه‌های آموزشی به تصاویر و جملات تأثیرگذار از حضور حضرت امام راحل (ره) مرجع عالیقدر استان و شهدای جاذبه، ارتباط و تعامل مستمر با مناطق مربوطه منطقه و استان و پرهیز از ارتباط مستقیم با ستادهای بالادستی و استفاده از کالاها و محصولات ایرانی هستند. چارچوب و کلیات نقشه راه منطقه که همه ارکان منطقه و مدرسه باید به آن پایبند باشند (کریم، فیض، نورعینی و رحمان، ۲۰۲۲؛ شریفی، ۲۰۲۰؛ راجمدانی و شهید، ۲۰۲۲). مدیریت و حفاظت از منابع و همچنین صرفه جویی سازمانی از ملاحظات مهم در مدارس است. این شامل ساده سازی محیط مدرسه با حذف نمادها و موارد تبلیغاتی غیر ضروری، اولویت دادن به سلامت و رفاه مربیان و تمرکز بر جلوه‌های ویژه خلاقانه به جای تشریفات است. مراسم مذهبی و ملی دانش آموز محور توسعه یابد و مراسم صبحگاهی مدارس و فعالیت‌های ورزشی همگانی اجباری شود. برای تقویت روحیه مدرسه می‌توان سرودهای

1- Peters

2- Toubia, Berger & Eliashberg

3- Potiker

4- Godelier

5- Weinberg

جمعی و نمایشنامه‌های دانش‌آموزی تولید کرد. رویکرد مرکز آموزش محله باید مورد تأکید قرار گیرد و به توسعه گرایش‌های خدادادی دانش‌آموزان توجه شود. بازدید مداوم از کلاس و رعایت قوانین و مقررات نیز مهم است. مدیران مدارس باید برای اجرای این استراتژی‌ها و انتظارات تلاش کنند. برنامه درسی می‌تواند وسیله‌ای برای اجرای آموزش جهادی و توسعه درک دانش‌آموزان از جهاد باشد (سابو^۱، ۲۰۱۵؛ رونی^۲، ۲۰۲۱؛ حیاتی و جهانی^۳، ۲۰۲۳).

تبیین: چرا و چه؟

ضرورت تبیین:

هجمه‌های فکری و فرهنگی دشمن: دشمنان نظام اسلامی با به‌کارگیری ابزارهای نوین رسانه‌ای و تبلیغاتی، به دنبال تحریف حقایق، القاء شبهات و انحراف افکار عمومی، به‌ویژه نسل جوان هستند (پورعلی و همکاران، ۱۴۰۲). جنگ شناختی: دشمن در حال حاضر به جای جنگ نظامی، به دنبال تسخیر افکار و اندیشه‌ها از طریق جنگ شناختی است. ضعف سواد رسانه‌ای: بسیاری از افراد، به‌ویژه نسل جوان، از سواد رسانه‌ای کافی برخوردار نیستند و به راحتی تحت تأثیر القانات و تبلیغات دشمن قرار می‌گیرند (کریم، فیض، نورعینی و رحمان، ۲۰۲۲؛ شریفی، ۲۰۲۰؛ راجمدانی و سهدید، ۲۰۲۲).

اهمیت تبیین:

روشنگری افکار عمومی: جهاد تبیین می‌تواند به روشنگری افکار عمومی و خنثی کردن توطئه‌های دشمنان کمک کند (جمشیدی حسن آبادی، ۱۴۰۰).

تقویت ایمان و باورهای دینی: تبیین صحیح معارف دینی و انقلابی، می‌تواند ایمان و باورهای دینی نسل جوان را تقویت کند. ایجاد امید و انگیزه: جهاد تبیین می‌تواند با ارائه تصویری واقعی از دستاوردها و آرمان‌های نظام اسلامی، امید و انگیزه را در جامعه ایجاد کند.

تقویت انسجام و وحدت ملی: تبیین مشترکات و نقاط قوت جامعه، می‌تواند به تقویت انسجام و وحدت ملی کمک کند (امانی و موسوی، ۱۴۰۱).

فلسفه جهاد تبیین در مدارس

مدارس به عنوان مهم‌ترین نهاد تعلیم و تربیت، نقشی کلیدی در جهاد تبیین دارند. دانش‌آموزان در این سنین حساس، ذهن و اندیشه‌ای پذیرا دارند و آماده پذیرش آموزه‌ها و باورهای صحیح هستند. از این رو، جهاد تبیین در مدارس می‌تواند نسل آینده را در برابر هجمه‌های فکری و فرهنگی دشمنان بیمه کند و زمینه را برای رشد و تعالی ایمانی و انقلابی آنان فراهم آورد (پورعلی و همکاران، ۱۴۰۲).

اهداف جهاد تبیین در مدارس

آشنایی دانش‌آموزان با مبانی و ارزش‌های انقلاب اسلامی: دانش‌آموزان باید با تاریخ انقلاب، دستاوردها و آرمان‌های آن آشنا شوند و فلسفه و ضرورت وجود نظام اسلامی را درک کنند.

تقویت روحیه استکبارستیزی و ولایتمداری: نسل جوان باید بداند که نظام جمهوری اسلامی ایران بر پایه استکبارستیزی و مبارزه با ظلم و ستم بنا شده است و باید نسبت به ولایت فقیه و رهبری دینی جامعه احساس تعهد و دلبستگی داشته باشد (زینالپور و همکاران، ۱۳۹۴).

1- Szabó

2- Rony

3- Hayati & Junani

ترویج سبک زندگی اسلامی: جهاد تبیین فقط به مسائل دینی و سیاسی محدود نمی‌شود، بلکه باید به ترویج سبک زندگی اسلامی نیز اهتمام ورزید. این امر از طریق آموزش احکام و اخلاق اسلامی، تشویق به انجام اعمال صالح و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس امکان‌پذیر است.

تقویت بصیرت و دشمن‌شناسی: دانش‌آموزان باید با دسیسه‌ها و توطئه‌های دشمنان آشنا شوند و بتوانند حق را از باطل تشخیص دهند. در دنیای امروز که رسانه‌ها نقشی محوری در زندگی انسان‌ها ایفا می‌کنند، افزایش سواد رسانه‌ای به مثابه مهارتی ضروری برای هر فرد، به‌ویژه دانش‌آموزان، تلقی می‌شود.

تربیت نسلی انقلابی و متعهد: جهاد تبیین در مدارس باید نسل انقلابی، متعهد و کارآمدی را تربیت کند که آماده دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌های نظام اسلامی در همه عرصه‌ها باشند (پورعلی و همکاران، ۱۴۰۲).

عرصه‌ها و مصادیق جهاد تبیین در مدارس

جهاد تبیین در مدارس می‌تواند در عرصه‌های مختلفی از جمله موارد ذیل صورت پذیرد:

تبیین دروس: معلمان می‌توانند با استفاده از روش‌های خلاقانه و نوآورانه، مفاهیم دینی و انقلابی را در قالب دروس مختلف به دانش‌آموزان آموزش دهند.

برگزاری فعالیت‌های فرهنگی و فوق برنامه: اردوها، مسابقات، جشنواره‌ها، جلسات پرسش و پاسخ و سایر فعالیت‌های فرهنگی و فوق برنامه می‌توانند فرصت مناسبی برای تبیین مبانی و ارزش‌های انقلاب اسلامی به دانش‌آموزان باشند (حیاتی و حیاتی، ۱۴۰۱).

استفاده از ظرفیت فضای مجازی: امروزه فضای مجازی به ابزاری قدرتمند برای تبیین اندیشه‌ها و باورها تبدیل شده است. مدارس می‌توانند با استفاده از این فضا، پیام‌های روشنگرانه خود را به مخاطبان بیشتری برسانند.

مشارکت دانش‌آموزان: دانش‌آموزان باید در جهاد تبیین به عنوان مخاطبان و فعالان اصلی مشارکت داشته باشند. می‌توان از طریق تشکیل انجمن‌های اسلامی، برگزاری مناظره‌ها و *debates*، و واگذاری مسئولیت‌های مختلف به دانش‌آموزان، زمینه را برای مشارکت فعال آنان در جهاد تبیین فراهم کرد (پورعلی و همکاران، ۱۴۰۲).

همکاری و هم‌افزایی: ضرورتی انکارناپذیر در جهاد تبیین

جهاد تبیین، فریضه‌ای همگانی که در عصر حاضر، اهمیتی مضاعف یافته و به مثابه سنگری استوار در برابر هجمه‌های فرهنگی و فکری دشمنان نظام اسلامی تلقی می‌شود. این رسالت خطیر، ابعاد و گستردگی فراوانی دارد و به تنهایی از عهده هیچ نهاد یا سازمانی بر نمی‌آید. از این رو، همکاری و هم‌افزایی بین تمامی دستگاه‌ها، نهادها و فعالان فرهنگی و دلسوز انقلاب، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است (پورعلی و همکاران، ۱۴۰۲). در این میان، نقش وزارت آموزش و پرورش به عنوان متولی اصلی تعلیم و تربیت نسل نو، از اهمیتی بسزا برخوردار است. این وزارتخانه با دارا بودن شبکه گسترده مدارس و نیروی انسانی متخصص، می‌تواند بستر مناسبی برای تبیین اندیشه‌های ناب انقلاب اسلامی و روشنگری اذهان دانش‌آموزان فراهم آورد (زینالپور و همکاران، ۱۳۹۴). علاوه بر این، نهادهایی همچون سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و بسیج، با سابقه درخشان خود در عرصه‌های فرهنگی و جهادی، می‌توانند یاری‌گر آموزش و پرورش در این امر خطیر باشند. استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی و تربیتی این نهادها، از جمله برگزاری اردوها، دوره‌های آموزشی و نشست‌های بصیرتی، می‌تواند در ارتقای سطح آگاهی و بصیرت دانش‌آموزان و نهادینه کردن ارزش‌های انقلاب اسلامی در نسل نو، نقشی تعیین‌کننده ایفا کند. همچنین، موسسات فرهنگی و آموزشی، حوزه‌های علمیه، مساجد، ائمه جماعات و سایر فعالان فرهنگی و دینی، هر یک می‌توانند با توجه به ظرفیت‌ها و امکانات خود، در جهاد تبیین نقش‌آفرینی کنند.

هم‌افزایی و هم‌سو کردن فعالیت‌های این نهادها و دستگاه‌ها، ضمن جلوگیری از موازی‌کاری و هدر رفتن منابع، می‌تواند به ارتقای اثربخشی و کارایی جهاد تبیین در مدارس منجر شود. در این راستا، تشکیل شورای عالی جهاد تبیین در مدارس، با حضور نمایندگان دستگاه‌ها و نهادهای ذی‌ربط، می‌تواند زمینه‌ساز برنامه‌ریزی و هماهنگی در اجرای برنامه‌های جهاد تبیین در سطح مدارس سراسر کشور باشد. به یاد داشته باشیم که جهاد تبیین، تنها به سخنرانی و برگزاری کلاس‌های آموزشی محدود نمی‌شود، بلکه باید در تمامی ابعاد زندگی و فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی نمود پیدا کند. با همدلی، هم‌افزایی و مشارکت فعالانه تمامی آحاد جامعه، می‌توانیم جبهه‌ای متحد و مقتدر در برابر تهاجم فرهنگی دشمنان ایجاد کرده و نسل جوان را به سلاح بصیرت و آگاهی مجهز نماییم.

راهکارهای اجرایی جهاد تبیین در مدارس

برای اجرایی شدن جهاد تبیین در مدارس، راهکارهای مختلفی وجود دارد که برخی از آنها عبارتند از: **تدبیر و برنامه‌ریزی**: جهاد تبیین باید به صورت هدفمند و برنامه‌ریزی شده انجام شود. در این راستا، لازم است توسط آموزش و پرورش، ستادها و کارگروه‌هایی تشکیل شده و نسبت به تدوین برنامه‌های آموزشی، فرهنگی و تربیتی متناسب با این امر اقدام شود.

ظرفیت‌سازی و توانمندسازی: معلمان و مربیان باید از علم و دانش کافی در خصوص مبانی و ارزش‌های انقلاب اسلامی و همچنین روش‌های تبیین و پاسخگویی به شبهات برخوردار باشند. در این راستا، برگزاری دوره‌های آموزشی و توانمندسازی برای آنان ضروری است (السادات نجم آبادی، ۱۴۰۱).

استفاده از روش‌های خلاقانه و نوآورانه: جهاد تبیین نباید به روش‌های سنتی و خسته‌کننده محدود شود. **مشارکت دانش‌آموزان**: دانش‌آموزان باید در جهاد تبیین به عنوان مخاطبان و فعالان اصلی مشارکت داشته باشند (قربانی، رجایی و رزمی، ۱۴۰۲).

موانع و چالش‌های جهاد تبیین در مدارس

جهاد تبیین در مدارس با چالش‌ها و موانعی نیز روبرو است که برخی از آنها عبارتند از: **کمبود منابع و امکانات**: مدارس با کمبود منابع و امکانات از جمله کتب و نشریات آموزشی، تجهیزات و فناوری اطلاعات روبرو هستند که این امر می‌تواند در اجرای برنامه‌های جهاد تبیین خلل ایجاد کند.

ضعف فرهنگ مطالعه و پژوهش: متأسفانه فرهنگ مطالعه و پژوهش در بین دانش‌آموزان ضعیف است و این امر موجب می‌شود که آنان در معرض شبهات و القانات دشمن قرار بگیرند.

تهاجم فرهنگی دشمن: دشمنان نظام اسلامی با استفاده از ابزارهای مختلف رسانه‌ای و تبلیغاتی، به دنبال ترویج فرهنگ غربی و اشاعه سبک زندگی غیراسلامی در بین نسل جوان هستند.

عدم انسجام و هماهنگی: در برخی موارد، شاهد عدم انسجام و هماهنگی بین دستگاه‌ها و نهادهای مختلف در زمینه اجرای برنامه‌های جهاد تبیین هستیم (السادات نجم آبادی، ۱۴۰۱).

راهکارهای مقابله با موانع و چالش‌های جهاد تبیین در مدارس

برای مقابله با موانع و چالش‌های جهاد تبیین در مدارس، راهکارهای مختلفی وجود دارد که برخی از آنها عبارتند از: **تخصیص اعتبارات و منابع**: برای اجرای برنامه‌های جهاد تبیین در مدارس، لازم است اعتبارات و منابع کافی به این امر اختصاص یابد.

ترویج فرهنگ مطالعه و پژوهش: باید با برنامه‌ریزی‌های مدون و هدفمند، فرهنگ مطالعه و پژوهش در بین دانش‌آموزان ترویج فرهنگ مطالعه و پژوهش: باید با برنامه‌ریزی‌های مدون و هدفمند، فرهنگ مطالعه و پژوهش در بین دانش‌آموزان ترویج شود. در این راستا، می‌توان از طریق برگزاری مسابقات کتابخوانی، تشکیل کتابخانه‌های تخصصی در مدارس، و تشویق دانش‌آموزان به انجام تحقیق و پژوهش اقدام کرد.

تقویت جبهه فرهنگی انقلاب: برای مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن، لازم است جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی تقویت شود. در این راستا، باید از هنرمندان، نویسندگان، شعرا و سایر فعالان فرهنگی و هنری متعهد و انقلابی حمایت کرد و زمینه را برای تولید و عرضه آثار فاخر فرهنگی و هنری فراهم نمود.

ایجاد وحدت و همدلی: برای اجرایی شدن جهاد تبیین در مدارس، لازم است وحدت و همدلی بین دستگاه‌ها و نهادهای مختلف وجود داشته باشد. در این راستا، باید شورای عالی جهاد تبیین در مدارس تشکیل شده و نسبت به هماهنگی و همسویی برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلف در این زمینه اقدام شود (خامنه‌ای و صلح میرزایی، ۱۴۰۰).

بحث و نتیجه‌گیری

جهاد تبیین در مدارس، رسالتی خطیر و حیاتی است که در عصر حاضر، اهمیتی دوچندان یافته و به مثابه سنگری استوار در برابر هجمه‌های فرهنگی و فکری دشمنان نظام اسلامی تلقی می‌شود. این فریضه همگانی، ابعاد و گستردگی فراوانی دارد و به تنهایی از عهده هیچ نهاد یا سازمانی برنمی‌آید. از این رو، همکاری و هم‌افزایی بین تمامی دستگاه‌ها، نهادها و فعالان فرهنگی و دلسوز انقلاب، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. با تشکیل شورای عالی جهاد تبیین در مدارس، برنامه‌ریزی و هماهنگی در اجرای برنامه‌های جهاد تبیین در سطح مدارس سراسر کشور امکان‌پذیر خواهد شد. همچنین، با همدلی، هم‌افزایی و مشارکت فعالانه تمامی آحاد جامعه، می‌توانیم جبهه‌ای متحد و مقتدر در برابر تهاجم فرهنگی دشمنان ایجاد کرده و نسل جوان را به سلاح بصیرت و آگاهی مجهز نماییم. جهاد تبیین، تنها به سخنرانی و برگزاری کلاس‌های آموزشی محدود نمی‌شود، بلکه باید در تمامی ابعاد زندگی و فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی نمود پیدا کند. با جهاد تبیین می‌توان نسل جوان را در برابر هجمه‌های فکری و فرهنگی دشمنان بیمه کرد و زمینه را برای رشد و تعالی ایمانی و انقلابی آنان فراهم آورد. موفقیت در جهاد تبیین، در گرو عزم و اراده راسخ، برنامه‌ریزی دقیق، همکاری و هم‌افزایی همه جانبه و مشارکت فعالانه تمامی آحاد جامعه است. مدارس به‌عنوان محیط‌های تربیتی و آموزشی، نقشی اساسی در اجرای جهاد تبیین دارند. با بهره‌گیری از معلمان آگاه، برنامه‌های هدفمند و روش‌های جذاب، می‌توان دانش‌آموزانی آگاه، مسئول و مقاوم در برابر هجمه‌های فرهنگی و فکری پرورش داد. جهاد تبیین نه تنها به حفظ هویت و ارزش‌های ملی و دینی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز پیشرفت و تعالی جامعه خواهد بود. مدارس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی و فرهنگی در هر جامعه، نقشی کلیدی در انتقال ارزش‌ها، باورها و تقویت هویت نسل‌های آینده دارند. در دوران کنونی که جنگ نرم و تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارهای نوین در حال گسترش است، جهاد تبیین به‌عنوان یک وظیفه ضروری برای مقابله با تحریفات و شبهات مطرح می‌شود. در مدارس، می‌توان از طریق آموزش‌های رسمی و غیررسمی، فضای رسانه‌ای و برنامه‌های تربیتی، به آگاهی‌بخشی دانش‌آموزان پرداخت و آن‌ها را برای مقابله با چالش‌های فرهنگی و اجتماعی آماده کرد. معلمان و کادر آموزشی در این فرایند، مهم‌ترین ابزار تبیین هستند و نقش الگویی آن‌ها می‌تواند تأثیر عمیقی بر دانش‌آموزان بگذارد. به‌ویژه با بهره‌گیری از روش‌های نوین آموزشی مانند فناوری دیجیتال، کارگاه‌های مشارکتی، و تولید محتوای خلاقانه، می‌توان جهاد تبیین را به شیوه‌ای جذاب و مؤثر به نسل جوان منتقل کرد.

علاوه بر این، مدارس می‌توانند بستری برای تقویت روحیه مشارکت و انسجام ملی باشند. تبیین دستاوردهای انقلاب اسلامی، معرفی الگوهای موفق ملی و مذهبی، و تقویت ارزش‌های اخلاقی و انسانی، از جمله وظایفی است که باید به‌صورت منظم و ساختارمند در مدارس دنبال شود. در نهایت، جهاد تبیین در مدارس نه تنها ابزاری برای مقابله با تهاجم فرهنگی و تحریفات است، بلکه زمینه‌ساز ایجاد نسلی توانمند، آگاه و دارای اعتماد به نفس برای ساختن آینده‌ای روشن و پایدار خواهد بود. بنابراین، برنامه‌ریزی جامع و همکاری همه‌جانبه میان نهادهای آموزشی، خانواده‌ها و دستگاه‌های فرهنگی می‌تواند نقش مدارس در جهاد تبیین را به یک عامل مؤثر برای حفظ و تقویت فرهنگ و هویت اسلامی و ایرانی تبدیل کند.

پیشنهاد می‌گردد محتوای کتاب‌های درسی باید به گونه‌ای تنظیم شود که مفاهیم هویت ملی، ارزش‌های دینی و دستاوردهای انقلاب اسلامی به‌صورت جذاب و قابل‌فهم ارائه شوند. همچنین برگزاری کارگاه‌هایی برای دانش‌آموزان و خانواده‌ها در زمینه تشخیص اخبار جعلی، تحلیل محتوای رسانه‌ها، و مقابله با شبهات مطرح‌شده در فضای مجازی.

References

- Alsadat Najmabadi, Z. (2022). Ethical requirements and obstacles of the Jihad of Elucidation in the thought of the Supreme Leader with emphasis on the role of the clergy. *Applied Ethics Studies Journal*, 12(46) (Summer 2022), 103-129. [in Persian]
- Amani, J., & Mousavi Moghaddam, S. A. (2022). The position of Jihad of Elucidation and its practical examples in the sayings and conduct of the Ahl al-Bayt (peace be upon them). *Kalam Hikmat Journal*, 10 (Fall and Winter 2022), 53-73. [in Persian]
- Godelier, M. (1986). *The Mental and the Material: Thought, Economy and Society*, trans. Martin Thom. London and New York: Verso.
- Hayati, F., & Junani, B. L. (2023). Daya Guna Budaya Organisasi dalam Meningkatkan Kinerja Sekolah (Studi di MIS Nurus Salam, Kec. Deli Tua, Kab. Deli Serdang). *Journal on Education*, 5(3), 9183-9188.
- Hayati, T., & Hayati, M. H. (2022). The scope of "Jihad of Elucidation" in the defensive thought of Imam Khamenei. *Political Knowledge Journal*, 14(1) (27, Spring and Summer 2022), 7. [in Persian]
- Jamshidi Hasanabadi, J. (2021). The jurisprudential dimensions of the Jihad of Elucidation against cognitive warfare. *Kosar Quranic Journal*, 68 (Spring and Summer 2021), 121. [in Persian]
- Karim, A., Faiz, A., Nur'Aini, N., & Rahman, F. Y. (2022). The policy of organization, the spirit of progressivism Islam, and its association with social welfare educators. *Tatar Pasundan: Jurnal Diklat Keagamaan*, 16(1), 69-75.

- Khamenei, S. A., & Solh Mirzaei, S. (2021). *Jihad of Elucidation*. Islamic Revolution Publications. [in Persian]
- Peters, M. A. (2016). Dissident thought: Systems of repression, networks of hope. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 8(1), 20-36.
- Potiker, S. L. (2022). Introduction to the Special Issue: Anti-State and Anti-Systemic–Exilic Spaces and Societies in Movement in the World-System. *Journal of World-Systems Research*, 28(2), 181-187.
- Pourali Qarajeh, Y., Balbasi, M., & Rezazadeh, S. H. (2023). "Jihad of Elucidation" in the conduct of Imam Reza (peace be upon him): A case study of the book *Uyūn Akhbār al-Riḍā*. *Razavi Culture Quarterly*, 11(41) (Spring 2023), 35-66. [in Persian]
- Rony, R. (2021). Urgensi Manajemen Budaya Organisasi Sekolah Terhadap Pembentukan Karakter Peserta Didik: The Urgency of School Organizational Culture Management Against Character Building Students. *Tafkir: Interdisciplinary Journal of Islamic Education*, 2(1), 98-121.
- Sharifi, A. (2020). Provide a Model for the Establishment of the School in Accordance with the Indicators and Requirements of the Education Transformation Document. *Iranian journal of educational sociology*, 3(3), 108-122.
- Szabó, T. P. (2015). The management of diversity in schools: An analysis of Hungarian practices. *Apples: Journal of Applied Language Studies*, 9(1).
- Toubia, O., Berger, J., & Eliashberg, J. (2021). How quantifying the shape of stories predicts their success. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(26), e2011695118.
- Weinberg, M. (2011). Identity, Discourse, and Policy: Reconstructing the Public Sphere. *The Journal of Bahá'í Studies*, 21(1-4), 73-98.
- Zeynolpour, H., Talebzadeh, M., Fathi, K., & Ajaragah, K. (2015). Content analysis of high school social science textbooks in relation to human rights concepts. *Curriculum Planning Research Quarterly*, 45 (Summer 2015), 42-53. [in Persian]

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 60 to 78

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره دوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

Teaching methods and techniques (with emphasis on social science teaching methods)

Asadollah Babaiefard: Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University, Kashan, Iran.

Gholamabass Rahmani*: PhD student in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University. Kashan, Iran.

Abstract

Introduction: Teaching methods are effective in both students' academic progress and in creating motivation and satisfaction, developing their personality and growing their creativity. On the other hand, a teacher's mastery of educational methods and techniques is considered one of the criteria for teacher competence. The purpose of this research is to introduce and examine the most important methods of teaching social sciences.

Method: The research method is descriptive and library. The types of teaching methods are divided into two categories: traditional and modern. However, for teaching social sciences, the methods used are student-teacher, narration, question and answer, practice and repetition, conference, role-playing, problem solving, discussion, workshop method, brainstorming, scientific demonstration, inquiry-based teaching, scientific tour, team efficiency plan, collaborative method, innovation and indirect-consultation teaching method, etc.

Findings: A knowledgeable teacher, while utilizing various methods, can recognize the will and authority of the student and consider him responsible for learning. Such a method is based on the use of active teaching methods that give students a sense of responsibility. But it must be admitted that the most important thing is the use of integrated methods. In integrated methods, creativity and communication and scientific skills of exploration and problem solving are developed, learned and internalized more than in other teaching methods.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that teaching methods and techniques are essential elements in the teaching and learning process. These methods determine the quality of transferring concepts to learners and the success in achieving educational goals.

Keywords: Teacher, education, teaching methods, exploration, problem solving.

*Corresponding author: PhD student in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University. Kashan, Iran.

Email: rahmani855@yahoo.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.462293.1057](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.462293.1057)

Teaching methods and techniques (with emphasis on social science teaching methods)

Detailed Abstract

Introduction: Teaching methods are effective in both students' academic progress and in creating motivation and satisfaction, developing their personality and growing their creativity. On the other hand, a teacher's mastery of educational methods and techniques is considered one of the criteria for teacher competence. The purpose of this research is to introduce and examine the most important methods of teaching social sciences.

Materials and methods: The research method is descriptive and library. The types of teaching methods are divided into two categories: traditional and modern. However, for teaching social sciences, the methods used are student-teacher, narration, question and answer, practice and repetition, conference, role-playing, problem solving, discussion, workshop method, brainstorming, scientific demonstration, inquiry-based teaching, scientific tour, team efficiency plan, collaborative method, innovation and indirect-consultation teaching method, etc.

Results and discussion: Human society, in its effort to achieve ideals such as peace, freedom, and social justice, and to face the multitude of challenges that the future holds hidden in its heart, considers education to be an inevitable capital. Given the advancement of technology and the continuous changes that occur, conditions for change must be created in every society. The initial condition for any change is knowledge and awareness, which must be followed by planning to achieve the desired goals. Education and teaching are among the most important and fundamental pillars of a society's education system. For many reasons, including the emphasis on the principles of the country's education system and the goals of academic courses, global attitudes, the increasing growth of research, and the speed of technology, the necessity of active teaching is essential. Religions and social reform leaders have also emphasized a kind of activation of the mind and preventing blind imitation in the principles and methods of life. Therefore, education and teaching based on active methods can be a step in the dissemination and promotion of science and the education of free and aware people who can play a significant role in the development and technology of society. It should be said that the task of teachers in the teaching process is not only to transfer scientific facts to students, but also to provide the desired learning situation and conditions and teach students how to think and how to learn. That is, the teacher's job is not only to transfer knowledge, but also to develop the ability to think logically and to cultivate a healthy personality. Therefore, successful teachers do not only provide specialized materials to their students; rather, students themselves learn cognitive and social materials and how to use them effectively. Therefore, in education and training, the role of human resources, especially teachers, is considered one of the most important factors in the growth and development of the quality and content of education. Teaching methods are different lights, each of which covers a specific radius. Of course, it must be

acknowledged that each of the above lights has a special efficiency in relation to different situations of new teaching methods, in other words, each is fruitful in its own place (Ghorchian, 1998). This article introduces traditional and modern teaching methods, then the most important teaching methods for social science courses (student-teacher methods, narrative method, question and answer method, practice and repetition method, conference, role-playing (dramatic), problem solving, discussion (including group discussion, etc.), workshop method (explanatory and lecture), brainstorming or brainstorming, demonstration method (scientific demonstration), inquiry-based teaching, scientific tour method, team efficiency plan, dividing the subject into different parts (collaboration), innovation, and indirect-consultative teaching method) are introduced and explained. But what is important is that recent perspectives have emphasized a combination in this category of teaching methods. The positive impact of modern teaching methods on student learning is proven by numerous researches, a few examples of which are mentioned in this article. A knowledgeable teacher, while utilizing various methods, tries to recognize the will and authority of the student and consider him responsible for learning. This method is based on the use of active teaching methods that give students a sense of responsibility. However, there are obstacles and challenges on the way to the active teaching method that the relevant authorities must pay due attention to. Among them, we can mention such things as the content of the course, the qualifications and abilities of teachers, social attitudes and tendencies, educational facilities, and the local cultural conditions governing the situation of students.

The history of studies shows that teaching methods are effective in both the academic progress of students and in creating motivation and satisfaction, developing their personality and growing their creativity. Teachers are the frontline soldiers of the education front and it is necessary for them to be familiar with the most modern scientific weapons of the day, that is, various new and active teaching methods, and to know which method to use in which educational situation. Therefore, a teacher's mastery of teaching methods and techniques is considered one of the criteria for teacher competence. In fact, many experts prefer this criterion to other criteria for teacher competence. Followers of this criterion consider a teacher to be like a person with a technique, and the more he or she masters the techniques of his or her work, the more successful he or she will be in his or her work. Therefore, teachers' knowledge and awareness of learning theories and teaching models is of particular importance, because educational places are places for guidance, supervision, and learning, and the teacher, as a guide, observer, and organizer, must have sufficient knowledge and skills in educational design and evaluation methods, in addition to the necessary knowledge in the subject matter.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that teaching methods and techniques are essential elements in the teaching and learning process. These methods determine the quality of transferring concepts to learners and the success in achieving educational goals.

Keywords: Teacher, education, teaching methods, exploration, problem solving.

روش ها و فنون تدریس (با تاکید بر روش های تدریس علوم اجتماعی)

اسدالله بابایی فرد: گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.
غلام عباس رحمانی*: دانشجوی دکتری جامعه شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

چکیده

هدف: روش های تدریس چه در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان و چه در ایجاد انگیزه و رضایت خاطر، پرورش شخصیت و رشد خلاقیت آنان موثر است. از سوی دیگر، تسلط معلم بر روش ها و فنون آموزشی یکی از ملاک های شایستگی معلمان به حساب می آید. هدف این پژوهش، معرفی و بررسی مهم ترین روش های تدریس علوم اجتماعی است. **روش کار:** روش بررسی از نوع توصیفی و کتابخانه ای است. انواع روش های تدریس را به دو دسته سنتی و نوین تقسیم می نمایند. اما برای تدریس علوم اجتماعی استفاده از روش های شاگرد - استادی، بازگویی، پرسش و پاسخ، شیوه تمرین و تکرار، کنفرانس، ایفای نقش، حل مسئله، مباحثه، روش کارگاهی، بارش فکری، نمایش علمی، تدریس مبتنی بر کاوشگری، گردش علمی، طرح کارایی تیم، شیوه همیاری، بدیعه پردازی و روش تدریس غیرمستقیم - مشاوره ای وغیره است. **نتایج:** معلم آگاه ضمن بهره گیری از روش های مختلف، می تواند اراده و اختیار شاگرد را به رسمیت شناخته و او را مسئول یادگیری بداند. چنین شیوه ای، مبتنی بر استفاده از روش های فعال تدریس است که به دانش آموزان، روحیه مسئولیت پذیری می دهد. اما باید اذعان نمود، از همه مهم تر، استفاده از روش های تلفیقی است. در روش های تلفیقی، خلاقیت و مهارت های ارتباطی و علمی کاوش گری و حل مساله، بیش از سایر روش های تدریس، توسعه، آموخته و درونی می گردد. **نتیجه گیری:** نتیجه گیری کلی پژوهش نشان داد که روش ها و فنون تدریس از ارکان اساسی در فرآیند آموزش و یادگیری هستند. این روش ها تعیین کننده کیفیت انتقال مفاهیم به فراگیران و موفقیت در دستیابی به اهداف آموزشی اند.

واژگان کلیدی: معلم، آموزش، روش های تدریس، کاوشگری، حل مساله.

*نویسنده مسؤول: دانشجوی دکتری جامعه شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

Email: rahmani855@yahoo.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.462293.1057](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.462293.1057)

اهمیت و ثمر بخشی روش های تدریس و یادگیری بهتر، همواره مورد نظر دانشمندان و محققین علوم تربیتی بوده است. از آغاز قرن بیستم توسط مومان و لای و سپس کلاپارد، ماریا منتسوری، جان دیویی، هربارت، ثورندایک و همکارانش و... در بسیاری از کشورها مطالعات زیادی به مدت چهل سال در مورد ثمر بخشی میزان روش های آموزش در کلیه دروس انجام گرفت (ساک، ۱۴۰۲). تاریخچه مطالعات نشان می دهد روش های تدریس چه در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان و چه در ایجاد انگیزه و رضایت خاطر، پرورش شخصیت و رشد خلاقیت آنان موثر است. معلمان سربازان خط اول جبهه تربیت قرار گرفته اند و ضرورت دارد که با مدرن ترین سلاح های علمی روز یعنی روش های مختلف نوین و فعال تدریس آشنا باشند و بدانند در کدامین موقعیت آموزشی از کدامین روش استفاده نمایند. بنابراین تسلط معلم بر روش ها و فنون آموزشی یکی از ملاک های شایستگی معلمان به حساب می آید. در واقع بسیاری از صاحب نظران این ملاک را بر دیگر ملاک های شایستگی معلمان ترجیح می دهند. پیروان این ملاک، معلم را مانند فرد صاحب فنی می دانند که هر چه بر فوت و فن کارش مسلط باشد در کارش موفق تر خواهد بود. بنابراین شناخت و آگاهی مدرسان از نظریه های یادگیری و الگوهای تدریس اهمیت ویژه ای دارد، زیرا اماکن آموزشی جایگاهی برای هدایت، نظارت و یادگیری هستند و معلم چون راهنما، ناظر و سازمان دهنده است، افزون بر آگاهی های لازم در زمینه ماده درسی نیز، باید درباره ی شیوه های طراحی آموزشی و ارزشیابی آن، دانش و مهارت کافی داشته باشد (اکبری شلدره ای، ۱۳۸۹).

تدریس به عنوان فرآیندی نظام مند و هدفمند، یکی از اساسی ترین مؤلفه های نظام آموزشی است که به انتقال دانش، مهارت ها و ارزش ها از معلم به دانش آموزان می پردازد. روش ها و فنون تدریس، چارچوب ها و تکنیک هایی را دربرمی گیرند که به معلمان کمک می کنند تا آموزش را به صورت مؤثرتر و جذاب تر ارائه دهند. انتخاب روش تدریس مناسب بستگی به عواملی مانند هدف های آموزشی، محتوای درس، ویژگی های دانش آموزان و امکانات موجود دارد. روش های تدریس در یک طیف از سنتی تا نوین قرار می گیرند. روش های سنتی معمولاً بر انتقال مستقیم دانش توسط معلم و مشارکت کمتر دانش آموزان تمرکز دارند، در حالی که روش های نوین به رویکردهای تعاملی تر و یادگیرنده محور تأکید می کنند. به کارگیری روش های متنوع تدریس، نه تنها یادگیری دانش آموزان را بهبود می بخشد، بلکه انگیزه آن ها برای شرکت فعال در فرآیند یادگیری را افزایش می دهد. به گفته اسلاوین (۲۰۱۴)، آموزش کارآمد به ترکیب صحیحی از روش ها و فنون تدریس نیاز دارد که بتواند انواع مختلفی از یادگیری را تسهیل کند. از این رو، درک اصول و مبانی این روش ها برای معلمان امری ضروری است تا بتوانند با نیازهای متغیر دانش آموزان و چالش های محیط آموزشی تطبیق یابند. آموزش، هنر و علمی است که در آن معلمان نقش تسهیل کننده ای ایفا می کنند تا دانش آموزان بتوانند مهارت ها، دانش و ارزش ها را در سطحی عمیق تر درک کنند. در این فرآیند، روش ها و فنون تدریس به عنوان ابزارهایی کلیدی در طراحی و اجرای مؤثر فرایند یاددهی-یادگیری عمل می کنند. روش تدریس، نه تنها شامل ارائه دانش است، بلکه به معنای هدایت دانش آموزان به سوی تفکر انتقادی، کشف مستقل و درک کاربردی مفاهیم نیز می باشد. انتخاب و استفاده از روش تدریس مناسب تأثیر مستقیم بر کیفیت یادگیری دارد. این روش ها باید با سطح درک دانش آموزان، نیازهای یادگیری، سبک های یادگیری و اهداف آموزشی هماهنگ باشند. برای مثال، در تدریس مفاهیم پیچیده، استفاده از روش هایی مانند یادگیری مبتنی بر حل مسئله یا روش های نمایشی می تواند به دانش آموزان کمک کند تا این مفاهیم را درک کنند. در مقابل، برای مفاهیم ساده تر، روش های سنتی سخنرانی ممکن است مؤثر باشد. بر اساس نظریه های یادگیری، روش تدریس باید با اصولی مانند تکرار، تقویت، تمرین فعال و بازخورد هم سو باشد. روش ها و فنون تدریس ابزاری حیاتی در انتقال دانش و پرورش مهارت های یادگیرندگان به شمار می آیند. با توجه به تغییرات سریع در نیازهای آموزشی و ظهور فناوری های جدید، ضروری است که معلمان به طور مستمر روش های خود را بازبینی و به روزرسانی کنند تا به اهداف

آموزشی به شیوه‌ای مؤثر دست یابند (اسلاوین، ۲۰۱۴: ۱۷). در همین راستا سوال اصلی پژوهش بدین صورت مطرح می‌گردد که روش‌ها و فنون تدریس با تاکید بر روش‌های تدریس علوم اجتماعی چگونه است؟

مبانی نظری

تعریف فن و روش

فن در مقابل واژه ی لاتینی «تکنیک» به کار می‌رود، واژه تکنیک در فرهنگ فارسی معین، به : راه، شیوه و روش معنی شده است در اصطلاح هم به معنی: راه به کارگیری مهارت‌های اساسی و یا روش انجام ماهرانه انجام کار است. «روش» در مقابل واژه ی لاتینی «متد» به کار می‌رود، واژه ی متد در فرهنگ فارسی «معین» و فرهنگ انگلیسی به فارسی «آریان پور» به: روش، شیوه، راه، طریقه، طرز، اسلوب معنی شده است. به طور کلی «راه انجام دادن هر کاری» را روش گویند. روش تدریس نیز عبارت از راه منظم با قاعده و منطقی برای ارائه درس می‌باشد (صفوی، ۱۳۸۰: ۲۳۸).

تعریف آموزش، تربیت و تدریس

هر چند واژه‌های «تدریس» و «آموزش» مترادف با یکدیگر به کار می‌روند، با اندکی تفاوت از یکدیگر متمایزند. آموزش که دامنه ی کاربرد آن از تدریس گسترده تر است به کلیه ی فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که به طور رسمی و غیر رسمی برای آموختن و نیز برای فعالیت‌هایی مانند خودآموزی آموزش‌های برنامه‌ای و آموزش از راه دور که بدون حضور معلم صورت می‌گیرند. از نظر دکتر شعبانی تدریس عبارت است از «تعامل یا رفتار متقابل معلم یا شاگرد، بر اساس طرحی منظم و هدفدار معلم، برای ایجاد تغییر در رفتار شاگرد (شعبانی، ۱۳۸۲: ۱۰۴). تدریس، مفاهیم مختلف مانند نگرش‌ها، گرایش‌ها، باورها، عادت‌ها و شیوه‌های رفتار و به طور کلی انواع تغییراتی را که می‌خواهیم در شاگردان ایجاد کنیم، در بر می‌گیرد (میرزا محمدی، ۱۳۸۳: ۱۷). تدریس، فرایندی است که طی آن، یاد دهنده بر اساس روش‌ها و اسلوب‌های خاصی، فراگیران را درگیر یادگیری می‌کند و می‌کوشد به مرحله یادگیری شاگردان برسد؛ یعنی در رفتار آن‌ها تغییر ایجاد کند (خنیفر، ۱۳۹۳: ۱۴۲).

ویژگی‌های یک روش تدریس خوب

شعبانی، چهار ویژگی خاص را در تعریف تدریس، ضروری می‌داند: ۱. وجود تعامل بین معلم و دانش‌آموزان. ۲. فعالیت بر اساس اهداف معین و از پیش تعیین شده. ۳. طراحی منظم با توجه به موقعیت و امکانات. ۴. ایجاد فرصت و تسهیل یادگیری (شعبانی، ۱۳۸۲: ۱۱۷).

تاکید بر استفاده از روش‌های فعال آموزشی

در تعیین اهداف، انتخاب و سازماندهی محتوا، سعی بر این است که فراگیر خود در کسب مفهوم سهیم باشد و از طرق مختلف به فعالیت‌های ذهنی، علمی، فردی و گروهی وادار می‌شود، به عبارت دیگر، محتوا روی درگیر شدن مستقیم دانش‌آموزان در کسب تجارب یادگیری تاکید داشته و آنان را فعال می‌نماید. به همین دلیل در برنامه ی آموزش بر «روش آموزش» بیشتر تاکید می‌شود تا آموزش مجموعه ای از اطلاعات و دانستنی‌ها. از این رو باید به دانش‌آموزان راه و روش یادگیری و حل مسئله را آموخت، برای تحقق این هدف بر استفاده از روش‌های فعال تاکید می‌شود.

انواع روش‌های تدریس

روش‌های تاریخی: در این روش فراگیر موجودی انفعالی است و معلم به عنوان انتقال دهنده ی اطلاعات، مسئولیت اصلی آموزش را بر عهده دارد. او تلاش می‌کند ذهن فراگیران را با انبوهی از مفاهیم، اصول و اصطلاحات درس‌ها انباشته سازد و به این ترتیب رفتار آن‌ها را نسبت به قبل تغییر دهد. در این نوع روش تدریس، برنامه ی درسی غیر قابل انعطاف است و معلم و

فراگیر به اجبار از محتوای مشخصی استفاده می کنند. معلم تصور می کند که عامل اصلی تدریس، خود اوست و به عنوان گنجینه ی معلومات در برابر فراگیران ظاهر می شود. شاید به همین دلیل، به این گونه الگوها و روش ها، روش های معلم محور نیز می گویند.

روش های نوین: در این الگو فراگیر و علایق و توانمندی های او در مرکز توجه قرار دارد و معلم تلاش می کند تا توانایی فراگیران را تقویت کند. معلم هنگام تدریس از وسایل و امکانات آموزشی زیادی استفاده می کند و یادگیری مؤثر را از طریق تمرین ها و فعالیت های متنوع به عهده ی فراگیران می گذارد و آنان را در تحقق اهداف و یادگیری مفاهیم درس دخالت می دهد. معلم، راهنما و هدایت کننده ای است که پا به پای فراگیر مسیر آموزشی را طی می کند و به او کمک می کند تا درس را به طور عمیق و از روی علاقه یاد بگیرد (صفوی، ۱۳۷۰: ۳۳۹). روش های تاریخی یا سنتی شامل روش کنفرانس / روش شاگرد - استادی / شیوه سخنرانی / شیوه بازگویی / شیوه پرسش و پاسخ / شیوه تمرینی / روش بحث گروهی / ... می باشد. و روش های نوین، روش های اکتشافی - حل مسئله - پروژه ای - شیوه نمایشی - شیوه گردش علمی - استفاده از منابع دیداری و شنیداری - روش ایفای نقش - روش مبتنی بر پیش سازمان دهنده - روش بدیعه پردازی (یادگیری تفکر استعاری) - روش آزمایشگاهی - روش مبتنی بر بیان فکر - روش مبتنی بر یادارها - روش غیر مستقیم / مشاوره ای - مبتنی بر خلاقیت - روش تدریس فرایندی - روش تدریس واحد کار - روش تدریس شناختی - روش تدریس رویدادی - مبتنی بر تفکر انتقادی - کشف مفاهیم - بارش مغزی (یورش فکری) - همبازی - ساخت گرایی - فرا شناخت - ... را شامل می شود (صفوی، ۱۳۸۰: ۲۳۵ تا ۳۰۶ و شعبانی، ۱۳۸۲: ۲۴۱ تا ۲۸۸). آموزش مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد نهفته ی آن، یعنی تربیت اجتماعی و شهروندی و پیوند بسیار نزدیک آن با زندگی روزمره، چنان چه با روش های مؤثر، جذاب و متناسب با ظرفیت های روانی دانش آموزان ارائه شود، می تواند به مؤثرترین حوزه ی یادگیری و درس مورد علاقه ی دانش آموز تبدیل شود (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۷).

چون هدف اصلی از آموزش مطالعات اجتماعی شکوفایی فطرت و پرورش کمالات انسانی، تربیت اجتماعی و شهروندی و آمادگی برای زندگی است لذا حوزه های دانشی و مفاهیم در آموزش در راستای هدف فوق مدنظر قرار می گیرند. سازماندهی و تولید محتوای این درس باید به گونه ای باشد که موجبات امیدواری، نشاط، سرزندگی و میل به سازندگی و پیشرفت خود و جامعه را در دانش آموزان پدید آورد. در آموزش موضوعات تاریخی به جای تأکید بر سلسله ها و حکومت ها یا صرفاً تاریخ سیاسی، به اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی دوره های مختلف و ابعاد مختلف زندگی مردمان پرداخته شود و در این زمینه شخصیت ها، مفاخر، آثار، خلاقیت ها و دستاوردهای فرهنگی تمدنی ایران در هر دوره برجسته شود. ضمن آن که در این بخش زمینه های بررسی مدارک و شواهد تاریخی، تفکر و نقد رویدادها و موضوعات فراهم آید. در آموزش موضوعات جغرافیایی، به توان های محیطی و انسانی کشور ایران برای پیشرفت و سازندگی تأکید و به شناخت قابلیت های جغرافیایی کشور توجه شود. علاوه بر آن، پرورش مهارت های جغرافیایی که با زندگی روزمره دانش آموزان پیوند نزدیکی دارد مدنظر قرار گیرد. در آموزش موضوعات اجتماعی و فرهنگی، ضمن انتقال باورها و ارزش ها، زمینه برای تفکر و نقد و بررسی موضوعات اجتماعی و محیطی فراهم بیاید و بالاخره به آموزش های اقتصادی و سواد مالی که در برنامه های قبلی توجه ناچیزی به آنها شده بود، اهمیت لازم داده شود و متناسب با نیاز مخاطبان، مهارت های مالی اقتصادی در آن ها پرورش یابد (فلاحیان، احمدی، و همکاران، ۱۳۹۱: ۴).

در ذیل مهم ترین روش های تدریس سنتی و نوین دروس علوم اجتماعی مورد بررسی و تشریح قرار می گیرد: نکته:

استفاده از منابع دیداری و شنیداری: استفاده از منابع دیداری و شنیداری در تدریس را در حقیقت نمی توان شیوه مستقل و مجزا دانست. معلم در هر گونه تدریسی می تواند از وسایل دیداری و شنیداری کمک بگیرد. گاهی می توان در

تدریس از وسایلی نظیر رادیو، تلویزیون و ضبط و پخش صوت، نمودار و نقشه استفاده کرد. مثلاً معلم در هنگام سخنرانی ممکن است از عکس استفاده کند، یا برای نمایش دادن یک رابطه علمی از نمودار کمک بگیرد.

روش شاگرد - استادی: روش شاگرد - استادی سیستمی برای تعلیم و تربیت مسلمانها به کار برده است. از روشهای تعلیمی که در روش شاگرد - استادی حائز اهمیت است، روش حلقه یا مجلس است که پیامبر عظیم الشان اسلام از این روش به مردم آن زمان آموزش می داد، در این روش به دانش آموزان اجازه داده می شود که نقش معلم را ایفا کنند. هدف اساسی این روش آن است که شاگرد، معلم گردد و از این طریق تجارب تازه و ارزشمندی به دست آورد. در این روش در صورت فقدان معلمان متخصص، تعداد زیادی از دانش آموزان مهارت خاص را آموخته اند و می توان از آنها استفاده کرد.

شیوه بازگویی: بازگویی شیوه ای است که معلم بکار می برد تا فراگیر را در به یاد سپردن اشعار، قواعد، فرمولها، تعاریف و اصطلاحات تشویق کند. در بازگویی معمولاً معلم از دانش آموز انتظار دارد که موضوع به یاد سپرده را کلمه به کلمه بیان کند. شیوه بازگویی مطالب، با آن که اغلب در کلاس ها مورد استفاده قرار می گیرد، ولی متأسفانه ضرورتاً دلالت بر تحقق یادگیری نمی کند.

روش پرسش و پاسخ: پرسش و پاسخ روشی است که معلم به وسیله ی آن شاگرد را به تفکر در باره ی مفهومی جدید یا بیان مطلبی از معلوم به مجهول تشویق می کند و با طرح سؤال های برنامه ریزی شده شاگرد را در کشف مفاهیم جدید هدایت می کند. سؤالات باید با توجه به زمینه های علمی شاگردان طرح گردد و به گونه ای مطرح شوند که توجه شاگردان را بر انگیزد و ذهن را به حرکت در آورد. معلم وقتی که می خواهد مفهوم دقیقی را در کلاس مطرح نماید یا توجه فراگیران را به موضوعی جلب کند شیوه پرسش و پاسخ را به کار می برد و نیز بدین وسیله فراگیر را تشویق می کند تا اطلاع خود را درباره موضوعی بیان کند. این روش ممکن است برای مرور کردن مطالبی که قبلاً تدریس شده اند مفید باشد؛ یا وسیله خوبی برای ارزشیابی میزان درک فراگیر از مفهوم مورد نظر باشد. مراحل تدریس روش پرسش و پاسخ :

انتخاب عنوان توسط معلم: طرح سؤال یا مساله از ساده به مشکل.

ارائه پاسخ از سوی دانش آموزان: دادن فرصت به دانش آموزان تا در باره ی موضوع فکر کرده و اطلاعات را جمع آوری و به بحث و گفت و گو بپردازند.

نتیجه گیری: در این مرحله نکات مهم سؤالات دوباره مورد مرور قرار می گیرد و در تابلو یادداشت می شود. دانش آموزان باید تشویق شوند تا نتیجه گیری را خود انجام دهند.

شیوه تمرین و تکرار: معلم معمولاً بوسیله تمرین، فراگیر را به تکرار مطلب یا کاربرد آن تشویق می کند تا فراگیر در موضوع مورد نظر تبحر لازم را کسب کند. مثلاً معلم انگلیسی از فراگیر می خواهد که با تکرار شفاهی اصطلاحات، تلفظ صحیح آنها را فراگیرد؛ یا بعد از یافتن طرز ساختن جملات شرطی، پنج جمله شرطی بسازد. ممکن است معلم ریاضی، پس از درس دادن مفهوم مشتق و طرز مشتق گیری از توابع، از دانش آموزان خود بخواهد که ده مسئله در رابطه با این موضوع حل کنند.

روش کنفرانس: این روش با روش سخنرانی تفاوت دارد زیرا در روش سخنرانی، معلم مسئول دادن اطلاعات به دانش آموزان است. در حالیکه در این روش اطلاعات توسط دانش آموزان جمع آوری و ارائه می گردد. این روش می تواند مشخص کند که دانش آموزان تا چه اندازه می دانند. این روش یک موقعیت فعال برای یادگیری به وجود می آورد. نقش معلم در کنفرانس صرفاً هدایت و اداره کردن جلسه و جلوگیری از مباحثاتی است که منجر به انحراف از موضوع کنفرانس و روال منطقی آن شود. این روش برای کلیه دروس و سنین مختلف کاربرد دارد.

ایفای نقش (نمایشی): هدف این الگو، رشد همدلی با دیگران و بررسی مسایل و واقعیت‌ها و ارزش‌های اجتماعی در عمل است. در این الگو معلم مسئول شروع و هدایت دانش‌آموزان است. به نحوی که آنها را قادر به تحلیل رفتار، ارزشهای فردی، حل مسائل میان فردی، نقش ارزش‌ها در مسائل اجتماعی و آسودگی در ابراز عقاید نماید. بطور کلی این الگو باعث افزایش فهم دانش‌آموزان در بهبود و گسترش ارزش‌های اجتماعی می‌شود. برای مثال: معلم می‌تواند از طریق این الگو مسائل خوب و بد اجتماعی و یا رفتارهای خوب و بد را توسط دانش‌آموزان به نمایش بگذارد و سپس در مورد آن به کمک فراگیران به بحث و ارزشیابی بپردازد. بدین ترتیب معلم از طریق عمل (نمایش) به بررسی مسائل اجتماعی، رفتاری و ارزشیابی آن توسط دانش‌آموزان می‌پردازد. ایفای نقش، روشی است که می‌تواند برای تجسم عینی موضوعات و درس‌هایی که برای نمایش مناسب باشند، به کار رود. در این روش، فرد یا افرادی از دانش‌آموزان، موضوعی را به صورت (نمایش کوتاه اجرا می‌کنند). صفوی، ۱۳۸۲: ۲۸۹.

روش حل مسئله: فرایندی است برای کشف توالی و راه‌های رسیدن به یک هدف؛ این روش یکی از روشهای فعال تدریس است. اگر نظام آموزشی بخواهد توانایی حل مسئله را به دانش‌آموزان یاد دهد البته مسئله به معنی مشکل و معضل نیست، به بیان دیگر مسئله موضوعی نیست که برای ما مشکل ایجاد کند، بلکه رسیدن به هدف در هر اقدامی و به نوعی حل مسئله است. مراحل حل مسئله: ۱. مشخص کردن رفتار نهایی (مثلاً ساختن ترازو) ۲. اطمینان از علم دانش‌آموز نسبت به مفاهیم اصلی (اهرم، اتکا و ...) ۳. فراهم کردن شرایطی برای به خاطر سپاری اصول (مشاهده ابزار لازم) ۴. راهنمایی شفاهی دانش‌آموز برای حل مساله ۵. اطمینان از یادگیری دانش‌آموز از طریق بسط به موقعیت‌ها.

راه‌های حل مساله

۱. آزمون و خطا (دسته کلید) ۲. بینش و شناخت (مثل مورس و ابجد) ۳. روش تحلیلی (استفاده از هردو قبلی، حد آزادی نوجوانان).

نکته: اگر روش حل مسئله درست انجام شود می‌تواند منجر به بارش یا طوفان فکری گردد. یعنی اگر معلم روش تدریس حل مسئله را به درستی انجام دهد، دانش‌آموزان می‌کوشند تا برای حل مسئله با استفاده از تمام افکار و اندیشه‌هایی که دارند، در کلاس راه حلی بیابند و آن را ارائه دهند. در آموزش و پرورش به جای مکلف ساختن دانش‌آموزان به حفظ مطالب می‌توان او را در موضع حل مساله قرار داد، به نحوی که خود را در صحنه‌ی واقعی و رویاروی مشکل ببیند و به حل مساله بپردازد. یادگیری از طریق حل مساله نوعی یادگیری فعال و عمیق است و فرد را برای برخورد با تجارب واقعی زندگی آماده می‌کند. روش تدریس حل مساله یکی از روش‌های تدریس فعال است که ابتدا توسط دیویی به کار برده شد و صاحب نظران بعد از وی به عناوین مختلفی از جمله «روش علمی»، «روش پژوهش»، «روش استقرایی» و «روش اکتشافی» نام برده اند که در تمام آن‌ها به نوعی مراحل مطرح شده توسط دیویی برای «حل مساله» وجود دارد. آنچه در جریان فرایند حل مساله، به عنوان روش تدریس حل مساله رخ می‌دهد آن است که نقش شاگردان به واسطه‌ی پویا بودن این روش، نقشی فعال است. (برعکس روش‌های ایستا که در آن شاگردان نقش چندانی ندارند). حل مساله فرایندی است برای کشف، توالی و ترتیب راه‌هایی که به یک هدف یا یک راه حل منتهی می‌شوند (صفوی، ۱۳۸۲: ۲۵۹). پس باید توجه داشت که در فرایند حل مساله فقط جواب اهمیت ندارد بلکه فرایند رسیدن به آن نیز مورد توجه است. در این روش تدریس به دو مورد باید توجه زیاد شود:

۱. تجارب قبلی دانش‌آموزان و ایجاد شرایطی برای فراخوان آنها.

۲. رسیدن به راه حلی که قبلاً برای فرد ناشناخته بوده است.

در مورد مراحل روش حل مساله دو نظریه‌ی مهم وجود دارد که با ذکر آن‌ها مساله را روشن تر می‌کنیم:

الف- نظریه و دید گاه جان دیویی: دیویی پنج مرحله را برای حل مساله معرفی می کند:

۱. مشخص کردن مساله ۲. حدس زدن و یا مشخص کردن علل مسئله ۳. در نظر گرفتن تمام راه حل های ممکن ۴. انتخاب بهترین راه حل با توجه به موقعیت مساله ۵ اجرای راه حل انتخابی و نتیجه گیری.

ب- مدل جورج پولیا: پولیا، چهار مرحله ی اساسی برای حل مساله در نظر می گیرد:

۱. مرحله ی درک و فهم مسأله که در این مرحله داده ها و خواسته های مساله و رابطه ی بین آن ها مورد بررسی قرار می گیرد.

۲. مرحله ی طرح ریزی که شامل انتخاب راهبرد ها و استراتژیهای ممکن است.

۳. حل مساله با استفاده از راهبردهای انتخابی

۴. نگاه به عقب که این مرحله ماهیت فرا شناختی دارد و در آن به بررسی مراحل طی شده برای حل مساله می پردازیم. با توجه به نکات ذکر شده در مورد حل مساله مراحل روش تدریس حل مساله به صورت زیر است:

- طرح یا بازنمایی مشکل: این مرحله شروع تدریس است و توجه به علایق و دانسته های قبلی شاگردان در آن ضروری است.
- جمع آوری اطلاعات: شاگردان پس از فهم مساله به جمع آوری اطلاعات در مورد آن از منابع مختلف می پردازند.
- فرضیه سازی و ارائه ی راه حل های احتمالی

• آزمایش و تایید و یا رد فرضیات در این روش تدریس کلاس از حالت خشک و سنتی خارج می شود و روابط معلم و شاگردان و روابط شاگردان با هم در گروه ها با صمیمیت توأم با احترام همراه می شود و البته توجه به نکات زیر می تواند اثر بخشی روش تدریس ذکر شده را بالا ببرد:

- معلم قبل از ارائه ی مسئله باید روی آن کار کند و بار علمی آن را افزایش دهد.
  - ثبت مراحل توسط دانش آموزان در حین فعالیت اهمیت زیادی دارد.
  - معلم می تواند در گروه های شاگردان مشارکت در کنار آن ها فعالیت کند.
  - اجرای قاعده ی " پرسش در برابر پرسش " توسط معلمان می تواند بسیار موثر باشد.
- در انتها باید توجه داشت که: " حل مسأله باید بخشی از کار روزانه ی دانش آموزان باشد و در هر جلسه حداقل یک زمان ۱۰ دقیقه ای را به بحث و حل مسایل به صورت گروهی اختصاص دهید. " (صفوی، ۱۳۸۲: ۲۶۰-۲۵۷).

روش تدریس مبتنی بر کاوشگری

روش تدریس کاوشگری را ریچارد ساچمن برای آموزش فرآیند جستجو و توضیح پدیده ها تدوین کرد. الگویی که ساچمن تدوین کرده است، دانش آموزان را با فرآیندهایی درگیر می سازد که محققان از آنه ا برای سازماندهی دانش و پدیدآوری "اصول" استفاده می کنند. روش تدریس کاوشگری، به منظور روبرو ساختن مستقیم دانش آموزان با فرآیندهای علمی تدوین گشت. این روش بر مبنای این باور بود که باید یادگیرنده را مستقل بار آورد، پدید آمده است. کاربرد این روش، مستلزم فعالیت به صورت کاوشگری علمی است. هدف عام روش تدریس کاوشگری کمک به پدیدآیی انضباط ذهنی و مهارت های لازم برای سؤال پرسیدن و پاسخگویی به سؤال هایشان است. روش آموزش کاوشگری با ارائه یک مفهوم نسبتاً پیچیده آغاز می شود. اساس نظریه ساچمن درباره روش تدریس کاوشگری به ترتیب زیر است:

۱. دانش آموزان، آنگاه که با مسئله ای روبرو می شوند به کاوش دست می زنند.
۲. آنان می توانند راهبردهای تفکر را یاد بگیرند و از نقش آنها در فرایند کاوشگری آگاه گردند.
۳. راهبردهای تفکری را می توان به طور مستقیم به دانش آموزان آموخت.
۴. کاوشگری از طریق همیاری بر غنای تفکر می افزاید و دانش آموزان را یاری می کند تا درباره ماهیت روش ها اندیشه کنند.

در فرآیند تدریس به شیوه کاوشگری باید مفاهیم را به نحوی ارائه کرد که دانش آموزان نتوانند نسبت به مفهوم بی تفاوت باشند. دانش آموزان پس از روبرو شدن با مسئله، از معلم می پرسند. در این بین، معلم باید با زیرکی خود را از دادن پاسخ تشریحی به سوال برهاند. پاسخ های معلم باید بیشتر، " بله " یا " خیر " باشد. در این حالت، ضروری است که به دانش آموزان گفته شود که از معلم توضیح مفاهیم را نخواهند، بلکه در درجه اول در جستجوی اطلاعات و سازمان دهی آنها باشند.

مراحل اجرای روش تدریس کاوشگری

مرحله نخست: مواجهه کردن دانش آموزان با مسئله

در مرحله حاضر، تلاش می شود مسئله ای را به دانش آموزان ارائه داد. هدف اساسی از این مرحله، کمک به فراگیرندگان است تا به تولید دانش یا اطلاعات بپردازند. شیوه رفتار معلم در این مرحله با دانش آموزان متعامل خواهد بود.

مرحله دوم : بر انگیختن دانش آموزان برای گردآوری اطلاعات

در واقع، مرحله دوم بررسی است. در این فرآیند دانش آموزان به گردآوری اطلاعات می پردازند. لازم است، به دانش آموزان اجازه داد تا اطلاعاتی را که فکر می کنند برای دستیابی به جواب کمکشان خواهد کرد، گردآوری نمایند.

مرحله سوم : به کارگرفتن اطلاعات گردآوری شده پیداست که پس از گردآوری اطلاعات باید آنها را به کار گرفت. پس باید تلاش شود دانش آموزان را به استفاده از راهکارهای ذهنی پدید آورنده ترغیب کرد.

مرحله چهارم : قاعده سازی

در این مرحله دانش آموزان سعی خواهند کرد مسائل را به خوبی قاعده مند کنند. این مرحله در فرآیند کاوشگری، حیاتی است و منجر به سازماندهی اطلاعات در ذهن و تحکیم ساخت شناختی می گردد.

مرحله پنجم : نگاهی به فرآیند کاوشگری

در این مرحله، خاتمه فعالیت کاوشگری است. در مرحله حاضر تلاش می شود با ارائه تکلیفی به دانش آموزان، آنان را وادار کرد تا مراحل فکری و کاوشگری ذهنی خویش را روشن سازند (آقازاده، ۱۳۸۸). در جدول شماره ۱ به اختصار، شمای کلی سوالات کاوشگرانه، گام های علمی که در این روش باید برداشته شود، با معرفی مفاهیم اساسی درس جغرافیا نشان داده شده است (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۷).

جدول ۱ روابط بین سؤالات کلیدی و کاوشگری جغرافیایی

سؤالات کلیدی	گام های کاوشگری جغرافیایی	مفاهیم راهنما
چه موضوعاتی یا الگوهایی در کجا مورد مطالعه قرار می گیرند؟	مشاهده، ثبت و ضبط و توضیح یک فعالیت یا تشریح یک الگوی طبیعی، مصنوع یا اجتماعی	درک، تصور کردن، محیط های طبیعی، بوم ها، موقعیت مکانی، پراکندگی، مقیاس، همراهی
چطور و چرا وقوع یافته اند؟ چه کسانی در این امر دخیل اند؟	تجزیه و تحلیل و بیان علل و فرایند های دخیل در تولید یک الگو یا فعالیت	سیستم، فرایند، رفتار، سازمان فضایی و کنش متقابل فضایی، وابستگی متقابل جریان
آثار و پیامدهای این موضوع چیست؟	تشریح و ارزیابی همه ی آثار اجتماعی، طبیعی و محیطی	آثار محیطی، آثار اجتماعی، کیفیت محیطی، کیفیت زندگی، عواید
چه چیزی هست و چه چیزی می تواند باشد؟ چه چیزی می تواند جایگزین شود؟	تصمیم گیری درباره ی بهترین گزینه ها، بهبود الگو یا فعالیت، جایگزینی آن، بررسی گزینه های ممکن	تصمیم گیری برنامه ریزی مدیریت، پایداری اکولوژیکی، شهروندی، اخلاق محیطی، برابری و نابرابری

مباحثه (شامل بحث گروهی و...): روش بحث گروهی، گفت و گویی سنجیده و منظم در باره ی موضوعی خاص و مورد علاقه ی مشترک شرکت کنندگان در بحث است. در این روش، دانش آموزان با شرکت فعال در فعالیت های کلامی ابعاد مختلف یک مساله را مورد بحث قرار می دهند و در پایان نسبت به آن شناخت عمیق تری به دست می آورند. همچنین درک می کنند که دیگران نیز نظریاتی دارند و باید به نظریات آنان احترام گذاشت. استدلال کردن و گوش دادن به حرف های دیگران را می آموزند و دارای روحیه ی تحمل آرا می گردند. همچنین از طریق بحث گروهی، روابط گروهی را تمرین می کنند. در این روش، وظیفه ی اصلی معلم تحلیل و ارزش یابی جریان بحث، منطق، سازمان و صحت مطالب گفته شده است. البته او می تواند نقش هدایت کننده ی بحث را داشته باشد و هر جا که بحث به بن بست برسد یا از مسیر اصلی خارج شود، آن را به مسیر اصلی هدایت کند. هم چنین باید مراقب باشد که افراد بخصوصی، بحث را به خود اختصاص ندهند. مراحل تدریس روش بحث گروهی: * انتخاب موضوع مورد بحث / * بیان هدف های آموزشی بحث / * ابراز نظر همه ی اعضا درباره ی موضوع مورد بحث / * انتخاب دو نمونه پاسخ که یکی به پاسخ مساله ی مورد بحث نزدیک تر و دیگری دورتر است با ذکر دلیل مطرح کننده/ * هدایت جریان بحث به سوی پاسخ مناسب و نتیجه گیری از بحث / * نظرخواهی از دانش آموزان درباره ی پاسخی که به نظر مناسب است و انجام بحث و گفت و گو در این زمینه/ * ارزش یابی فعالیت های دانش آموزان شرکت کننده در بحث.

روش کارگاهی (توضیحی و سخنرانی):

توضیحی: انتقال مستقیم اطلاعات به دانش آموز با استفاده از موارد چاپی یا شفاهی
سخنرانی: زیر مجموعه روش توضیحی فقط به خاطر قدمتش است که مستقل محسوب میشود.
محاسن: ۱- استفاده از معلومات معلم به صورت منسجم و یکجا ۲- مقرون به صرفه بودن ۳- انعطاف پذیری ۴- تقویت مهارت گوش دادن.

محدودیت ها: ۱- متکلم وحده بودن ۲- مهارت عملی ندارد ۳- عدم توجه به تفاوت های فردی ۴- نیاز به مهارت سخنرانی
مراحل روش کارگاهی: ۱- مرحله ارایه درس کوتاه: این مرحله مبانی نظری مورد بحث توسط مدرس کارگاه تبیین و تحلیل می شود. ۲- مرحله فعالیت و کار: دانش آموزان، دانشجویان و یا کارورزان و مربیان شرکت کننده در کارگاه به گروههای کوچک ۲ الی ۳ نفره یا انفرادی تقسیم و بر روی موضوعات تعیین شده فعالیت می نمایند. ۳- مرحله مشارکت: در این مرحله مجدداً دانش آموزان شرکت کننده در کارگاه که به گروه های ۲ الی ۳ نفره یا انفرادی تقسیم شده بودند، دور هم جمع می شوند که به بحث و بررسی جمع بندی موضوعات تعیین شده می پردازد.

بارش مغزی یا یورش فکری: بارش فکری عبارت است از اجرای فن و گرهه آبی ای که از طریق آن عده ای می کوشند برای یک مساله به خصوص با انباشتن تمام افکار و اندیشه هایی که همان جا ارایه می گردد، راه حلی بیابند
قوانین بارش فکری: رعایت قوانین زیر برای اجرای روش بارش فکری الزامی است:

- ۱- انتقاد ممنوع است. با توجه به اینکه افراد اندیشه های غلط یا صحیح خود را ارایه می دهند، هرگونه انتقاد یا اعتراض، روند فعالیت را کند می کند و افکار را به جای تفکر در باره موضوع به سوی انتقاد سوق می دهد.
- ۲- قضاوت و ارزش یابی در مورد اندیشه و فکر اعضا ممنوع است. هر گونه ارزشیابی وقت جلسه را تلف و فکر شخص را منحرف می کند و بخش مهمی از ذهن او متوجه عمل می شود. در نتیجه فرصت تفکر و بارش فکری کاهش می یابد.
- ۳- کمیت اندیشه ها و نظریات مطلوب است. هر چه نظریات و اندیشه های تولید شده بیشتر باشد، احتمال وجود اندیشه های خلاق افزایش می یابد.

۴ - به نظریات غیر معقول و غیر منطقی و دور از ذهن باید توجه شود. اصولاً فکرهای جدید و تازه، تا زمانی که ایجاد نشده اند، وجود ندارند. پس هر موضوع جدید و بدیع، در اولین نگاه غیر عادی هستند و متعارف نمی باشند.

۵ - ترکیب، تلفیق و تغییر دادن اندیشه ی دیگران آزاد است. افراد عضو می توانند اندیشه ها و افکار دیگران را تغییر دهند، مشابه سازی و ادغام کنند و نظریات جدیدی به وجود آورند.

۶ - حضور افراد داوطلبانه و اختیاری است. با توجه به این که انگیزه ی درونی در خلاقیت شخصی و آزاد اندیشی اهمیت بسیار دارد حضور افراد باید کاملاً از روی میل و علاقه باشد (فضلی خانی، ۱۳۸۶: ۷۶).

مراحل روش بارش مغزی

الف) خلاقیت و تولید اندیشه: فعالیت افراد در جلسه ی بارش مغزی، با هدایت و راهنمایی مقدماتی مسئول جلسه آغاز می گردد. با این نوع سازمان دهی، افراد اندیشه ها و نظریات خود را بیان می کنند و منشی تمام آن ها را ثبت می کند. راهبردهای مرحله اول:

۱ - بیان و تفهیم موضوع جلسه به وسیله رئیس جلسه.

۲ - اعلام وظایف اعضا، منشی و مشاهده کنندگان به وسیله رئیس جلسه.

۳ - بیان قوانین جلسه به وسیله رئیس جلسه.

۴ - شروع جلسه ی بارش مغزی و ارایه نظریات به صورت چرخشی و نوبتی.

۵ - ثبت نظریات و آرای بیان شده در حین اجرای جلسه به وسیله منشی.

ب) قضاوت و ارزشیابی:

پس از این که مرحله تولید اندیشه ها در مدت معینی صورت گرفت، مجموعه نظرات در مرحله دوم پالایش می گردد و نظریات مشابه و نامناسب حذف می شود. سپس مشاهده گران و اعضای اصلی جلسه بارش مغزی، این نظریات را مورد بررسی و ارزشیابی قرار می دهند و در نهایت، تعدادی نظریه یا طرح به صورت پیشنهاد و دست آورد اصلی جلسه اعلام می گردد. تشکیلات جلسه ی بارش مغزی: ۱ - رئیس گروه: رئیس گروه، برنامه ریز و هدایت کننده ی گروه است و در ابتدای جلسه، آموزش های مقدماتی در خصوص اجرا را به اعضا ارایه می دهد و کنترل جلسه را به عهده دارد.

۲ - یک یا چند نفر منشی: منشی باید تمام نظریات و اندیشه های جدید را ثبت کند تا در پایان جلسه، فهرست کاملی به نام افراد ارایه دهنده تکمیل گردد. بهتر است منشی خارج و یا در کنار جلسه حضور داشته باشد و وظیفه خود را به آرامش انجام دهد.

۳ - اعضای شرکت کننده: عده افراد شرکت کننده در جلسه بارش مغزی متفاوت بین ۱۰ تا ۴۰ نفر متغیر است.

۴ - مشاهده کنندگان: گاه عده ای در مقام مشاهده گر بر جلسه نظارت می کنند، برداشت های خود را می نویسند و در صورت لزوم، در مرحله دوم که مرحله ی ارزش یابی است، عقاید خود را بیان می دارند. معمولاً در جلسات بزرگ، عده ی این افراد زیاد است.

مراحل تدریس روش بارش مغزی

ارائه یک عنوان (موضوع) از سوی معلم به دانش آموزان.

بیان فوری مطالب، کلمات و جملاتی در مورد عنوان از طرف دانش آموزان.

نوشتن مطالب دانش آموزان بر روی تخته سیاه توسط معلم (یا دانش آموز)

جمع بندی مطالب.

نتیجه گیری. در مورد زمان و مدت جلسه، باید گفت، بسته به تبحر مدیر جلسه، بین ۲۰ تا ۴۵ دقیقه اعلام شده است (فضلی خانی، ۱۳۸۶: ۸۵-۷۷).

شیوه نمایشی (نمایش علمی): در این شیوه معلم معمولاً برای فهماندن مطلبی خاص به فراگیران، از وسایل و اشیاء گوناگون استفاده می کند. در صورتی که معلم نتواند برای فهماندن مطلب درسی آزمایش انجام دهد، شیوه نمایشی می تواند شیوه خوبی برای روشن تر کردن مفهوم برای فراگیران باشد.

مراحل نمایشی

آمادگی: وسایل کار را از قبل آماده و امتحان کنید. ۲. توضیح: قبل از نمایش هدف را شرح دهید و به دانش آموزان توضیح دهید که دقیقاً چکار باید بکنند ۳. نمایش دادن. ۴. آزمایش و سنجش: نوبت دانش آموزان است که انجام و تکرار کنند و سپس سوالات شفاهی را ضمیمه کنید (شعبانی، ۱۳۸۲: ۲۶۷-۲۶۶).

شیوه گردش علمی: گردش علمی به دانش آموزان امکان می دهد که از طریق مشاهده طبیعت، وقایع، فعالیت ها، اشیاء و مردم تجربه علمی بدست آورد. گردش علمی یا فعالیت تجربی خارج از مدرسه کاری است عملی که بیرون از کلاس، آزمایشگاه یا کتابخانه صورت می گیرد و شامل مطالعات مستقیم و دست اول درباره یک مساله، جمع آوری اطلاعات از طریق مشاهده، پرسشنامه، مصاحبه، اندازه گیری، نمونه برداری و سایر فنون تحقیقات می باشد و از این طریق در مورد اعتبار فرضیه ها، تشخیص تغییرات یا درستی و صحت. (از شرایط و موقعیت ها) اطمینان حاصل می شود (صفوی، ۱۳۸۰: ۲۹۰). در گردش علمی دانش آموزان با مشاهده واقعیت ها می توانند مفاهیمی را که در کلاس مورد بحث قرار می گیرد، بهتر در ذهن خود پیروانند و معلم می تواند با استفاده از این شیوه کنجکاوی فراگیران را درباره موضوعی خاص بر انگیزد. در این روش (گردش علمی)، معلم با بردن فراگیران به جاهایی نظیر پارک، موزه، باغ وحش و امثال این ها، آنان را با مفاهیم واقعی و عینی اهداف یادگیری مطرح شده در مدرسه و کلاس آشنا می سازد (فورچیان و دیگران، ۱۳۷۷).

مراحل روش گردش علمی

گردش علمی از نظر برنامه ریزی به سه مرحله زیر تقسیم کرده است:

۱. فعالیت های قبل از رفتن به گردش علمی: آمادگی برای گردش علمی همانند آمادگی برای سایر فعالیت های آموزشی است، اما در هر گردش علمی مواردی وجود دارد که حتماً باید به آن توجه شود. برای بالا بردن کیفیت آموزشی گردش علمی و جلوگیری از بعضی موانع احتمالی باید در این مرحله اقدام های زیر به عمل آید:
  - محلی که برای گردش علمی در نظر گرفته شده است، قبلاً مورد بازدید قرار گیرد و با افراد مسئول آن محل صحبت شود.
  - موضوع گردش علمی باید با مدیر آموزشگاه در میان گذاشت و موافقت او اخذ شود.
  - اجازه کتبی از اداره مربوط و اولیای دانش آموزان گرفته شود.
  - هدف گردش علمی دقیقاً مشخص شود.
  - قبل از شروع بازدید، ساعت و تاریخ بازدید دقیقاً به مسئولان محل مورد بازدید اعلام شود.
  - در مورد تهیه وسیله حمل و نقل و بودجه گردش علمی با همکاری مدرسه و اولیای فراگیران اقدامات لازم به عمل آید.
  - سوالات و نقشه ای که دانش آموزان در ضمن گردش علمی باید پاسخ دهند تهیه، تنظیم، طراحی و تکثیر گردند.
  - وظایف هر یک از دانش آموزان در جمع آوری اطلاعات و مدارک برای تهیه گزارش معین شود.
  - طرز رفتار شاگردان هنگام بازدید، به ویژه رعایت نکات ایمنی گوشزد شود.
  - نوع لباس و وسایلی که برای گردش علمی لازم و ضروری است معین و مشخص شود.

فعالیت های ضمن گردش علمی: از هنگام حرکت برای گردش علمی، معلم باید نوع برخورد دانش آموزان و فعالیت های آنان را کاملاً زیر نظر گرفته و هدایت کند. او باید برای مطالعه مناطقی که از آن جا خواهند گذشت برنامه هایی را در نظر بگیرد، مثلاً می تواند در مورد موقعیت جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی این نقاط در داخل اتوبوس یا وسیله نقلیه بحثی ترتیب دهد و این بحث را برای آگاهی و یادگیری بیشتر، شخصا هدایت کند. و یا نقشه ای از مسیر را طراحی و برخی از مکان ها را برای پاسخ گویی با علامت مشخص کند تا دانش آموزان با دقت به پدیده های اطراف که در مسیر می بینند، توجه نموده و سوال مورد نظر معلم را پاسخ دهند. پس از رسیدن به محل و آشنایی با معلم راهنما، بدون هدر دادن زمان، بازدید را آغاز و سعی کند که بازدید را طبق برنامه زمانی پیش ببرد و جریان بازدید را به گونه ای هدایت کند که همه دانش آموزان در جمع آوری اطلاعات شرکت داشته باشند. باید توجه داشت که انجام همه فعالیت ها طبق برنامه پیش بینی شده بسیار مشکل است، زیرا ممکن است عوامل متعدد و مختلف روال طبیعی برنامه را به هم بزنند؛ به همین دلیل در همه حال انعطاف پذیری در اجرای برنامه را نباید از نظر دور داشت. معلم در حین گردش علمی، از جمع آوری پاسخ ها و گردآوری مطالب و ... اطمینان حاصل نماید و اگر سوال های جدیدی به نظر دانش آموزان رسید که قبلاً به آن فکر نکرده اند، زمانی برای پاسخ به این سوال ها در نظر گرفته شود.

ج) فعالیت های پس از گردش علمی: پس از گردش علمی، لازم است که دانش آموزان در کلاس، فعالیت های علمی متنوعی انجام دهند. این فعالیت ها می تواند با توجه به هدف، محدود یا وسیع و گسترده باشد. در فعالیت های پس از گردش علمی یادگیری طبقه بندی و تثبیت می گردد. نتایج گردش علمی می تواند به صورت نظم، نشر، داستان، نمایشنامه و یا گزارش بازدید در کلاس ارایه گردد. نگارش خلاصه آنچه اتفاق افتاده است معمولاً نشان دهنده موفقیت گردش علمی است. گزارش نهایی گردش علمی، می تواند به صورت نوشته ای توسط معلم یا شاگردان در اختیار مدرسه گذاشته شود تا در آرشیو کتابخانه مدرسه نگهداری گردد (شعبانی، ۱۳۸۲: ۲۷۲-۲۷۰).

روش طرح کارایی تیم

در این روش موضوع درسی در قالب متن ارائه می شود بعد سؤالاتی داده می شود که محتوا را تحت پوشش قرار می دهد. می توان دو نوع سؤال طرح کرد که یکی را در خود طرح یادگیری و دیگری را در پس آزمون به منظور درک فردی مورد استفاده قرار داد. فراگیران باید سؤالات را در حد متعارفی سخت بدانند، زیرا اگر آزمون خیلی سخت باشد ممکن است هیچ کس نتواند پاسخ را پیدا کند و اگر خیلی آسان باشد همه فراگیران جواب را می دانند.

مراحل تدریس در روش طرح کارایی تیم

- متن درسی برای مطالعه فردی فراگیران مشخص و سؤال یا سؤالات در اختیار آنان قرار می گیرد تا پاسخ دهند.
- پس از پاسخ گویی فردی به سؤالات در تیم ها بحث صورت می گیرد تا اعضای تیم در باره ی بهترین پاسخ به هر سؤال به توافق برسند.
- در جریان بحث اعضای تیم باید تفاوت بین " من با آن مخالفم " و " تو اشتباه می کنی " را به خاطر داشته باشند.
- پس از اتمام بحث پاسخ سؤالات ارائه می شود و به پاسخ های فردی از فعالیت اولیه و پاسخ های توافقی تیم توسط فراگیران نمره داده می شود.

روش تقسیم موضوع به بخش های مختلف (هم یاری) یا روش گرو های کوچک

در این روش کلیه ی دانش آموزان به جای معلم در تدریس درس شرکت دارند. ویژگی اصلی این روش مشارکت دانش آموزان در انتقال مفاهیم و مطالب درسی به سایر دانش آموزان می باشد. در یادگیری از طریق همیاری تفاوت افراد گروه باعث کارآمد

شدن یادگیری می شود. یکی از هدف های یادگیری از طریق این روش این است که دانش آموزان یاد بگیرند با هر کسی کار کنند و از این طریق موجب بالا رفتن پیشرفت تحصیلی فراگیران، ایجاد ارتباط مثبت و انتقال تجاربی به آنها می شود که برای توسعه ی اجتماعی، روانی و شناختی سالم به آن نیاز دارند.

مراحل تدریس به روش تقسیم موضوع

* تشکیل تیم های ۶ نفره / *تقسیم درس به اجزای مختلف / *مطالعه ی هر بخش توسط یکی از اعضای تیم/ *بحث و بررسی پیرامون مطالب هر بخش توسط اعضای از هر تیم که آن بخش مشترک را مطالعه کرده اند. / *بازگشت هر فرد به تیم خود و توضیح برای هم تیمی ها به نوبت.

روش بدیعه پردازی: هدف این الگو افزایش تفکر خلاق و مشکل گشایی در مواقع خاص، بر هم زدن سنت های متداول و گسترش افق های فردی و اجتماعی در دانش آموزان است. معلم سوالاتی از دانش آموزان می نماید، ولی پاسخ دانش آموزان کاملاً باز است و معلم بایستی کمک کند تا شاگردان تفکر خود را بسط دهند این الگو باعث رشد خلاقیت و نوع آورد، همبستگی گروه و بر هم زدن سنت ها در نزد انظار می شود. مراحل تدریس الگو عبارتند از:

(۱) توصیف وضعیت جدید به کمک معلم

(۲) قیاس مستقیم به نحوی که معلم قیاس مستقیم (مقایسه ساده از دو موجود یا دو مفهوم) را پیشنهاد و از شاگردان می خواهد آنها را توصیف کنند.

(۳) قیاس شخصی به نحویکه معلم شاگردان را به قیاس مستقیم (شدن) ترغیب می کند.

(۳) مقایسه قیاسها از طریق شاگردان

(۵) توضیح تفاوتها به کمک شاگردان

(۶) اکتشاف به کمک شاگردان

(۷) قیاس زایی، شاگردان مجدد به بیان شباهت ها و تفاوت های قیاس می پردازند.

روش تدریس غیرمستقیم- مشاوره ای

یادگیری از طریق مشاوره را یادگیری به شیوه غیرمستقیم هم نامیده اند. از این رو، یادگیری از طریق مشاوره به مثابه یک روش تدریس یادگیری تلقی می شود که اندیشه های کارل راجرز به عنوان بنیان گذار روش مشاوره ای ویژه، رهنمودهای بسیار اثرگذاری برای یادگیری می نمایند و آنچه در فلسفه و تکنیک های مشاوره ای راجرز آمده است، الگوی تدریس غیرمستقیم را که خانواد ه در الگوهای تدریس قرار می گیرد پوشش داده و پشتیبانی می کند. یکی از مهم ترین کاربرست های الگوی تدریس یادگیری مشاوره ای یا غیر مستقیم زمانی است که کلاس بسیار "راکد" است و معلم تلاش می کند دانش آموزان را به هر قیمتی شده از طریق دادن تمرین و عرضه مطالب درسی به حرکت در آورد. الگوی تدریس یادگیری مشاوره ای یا غیر مستقیم بر روابط دوستانه بین معلم و یادگیرنده تأکید می ورزد. در الگوی تدریس - یادگیری مشاوره/ غیر مستقیم تلاش معلم صرف آن می شود که یادگیرندگان را یاری کند تا خود نقش اصلی را در هدایت آموزش و پرورش آنها ایفا کند. در کلاس درس معلم به مثابه یک تسهیل گر و مدیر یادگیری می کوشد اطلاعات زمینه ای عرضه کند تا یادگیرندگان خود به حل مسئله بپردازند. روش تدریس غیر مستقیم/ مشاوره ای دارای مقاصدی است، که به ترتیب زیرند:

۱. هدایت یادگیرندگان برای کسب بهداشت روانی و عاطفی از طریق پرورش اعتماد به نفس و جرأت آموزی.

۲. ایجاد توانمندی خود رهبری در تعیین اهداف محتوا و شیوه یادگیری.

۳. پرورش انواعی از تفکر کیفی نظیر خلاقیت و خود ابزاری.

با وجود آن که، سیال بودن و پیش بینی ناپذیر بودن الگوی تدریس حاضر پذیرفته شده است، راجز اظهار می دارد که توالی در این روش تدریس می تواند موجب تسهیل یادگیری شود. از این رو فرض بر این است که الگوی تدریس یادگیری مشاوره ای دارای ۵ مرحله است.

مرحله اول: تعریف موقعیت کمک دهی. در مرحله حاضر، معلم به مثابه یک مشاور، دانش آموزان را به ابراز آزادانه احساسات ترغیب می کند. در طی فعالیت ابراز احساسات و ارائه نگرش، مسئله اصلی بیان می شود و مقداری بر روی مسئله بیان شده، بحث می گردد.

مرحله دوم: شرح و بسط و کاوش مسأله. در مرحله دوم، دو دسته فعالیت صورت می گیرد: دانش آموزان برای تعریف مسأله ترغیب می شوند و معلم احساسات دانش آموزان را می پذیرد و به روشن سازی آنها می پردازد. مرحله حاضر حیاتی است و بسیار حساس. زیرا اگر دانش آموزان احساسات خود را بیان کنند و بازخورد نامناسبی بگیرند، چندان برای ادامه فعالیت راغب نخواهند بود.

مرحله سوم: بسط و گسترش بینش. در مرحله سوم، دانش آموزان مسئله بیان شده را به بحث می گذارند و از جوانب گوناگون به بررسی و اظهار نظر می پردازند. نقش معلم در مرحله حاضر آن است که به حمایت از دانش آموزان بپردازد و مانند یک مشاور نقش تسهیل گری را ایفا کند.

مرحله چهارم: برنامه ریزی و تصمیم گیری. در مرحله حاضر، دانش آموزان برای تصمیم گیری اولیه خود تدارک می بینند. دانش آموزان در برنامه های خود تصمیم های مربوط به حل مسئله را می گنجاند.

مرحله پنجم: درهم تنیدن یا ادغام. دانش آموزان در این مرحله از مجموع تصمیم های اتخاذ شده بهره گرفته و با ترکیبی از راه حل ها به حل مسئله اقدام می کنند. نقش معلم در مرحله پنجم، نقش حمایتی است (آقازاده، ۱۳۸۸).

نتایج برخی تحقیقات کاربردی

یار احمدی و ذوقی پایدار (۱۳۹۶) در پژوهش خود با موضوع بررسی تاثیر آموزش کاوشگری بر فرآیندهای شناختی تفکر انتقادی به این نتیجه رسیدند که آموزش به روش کاوشگری بر تفکر انتقادی و مولفه های آن، تاثیر مثبت و معنی داری داشته است.

خسروی (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان مقایسه ی میزان یادگیری به سه روش سخنرانی، همیاری و آموزش به کمک کامپیوتر در درس جغرافی اول راهنمایی پسرانه منطقه ۲ شهر تهران سال ۱۳۸۳-۱۳۸۲، میزان یادگیری درس جغرافی ۸۳ نفر از دانش آموزانی که با روش های آموزشی با کمک کامپیوتر، همیاری و سخنرانی آموزش می بینند را مورد مقایسه قرار داد. فرضیه تحقیق او عبارت بود از: میزان یادگیری و یاددهی دانش آموزان با استفاده از روش های مختلف تدریس (سخنرانی، همیاری و آموزش با کامپیوتر) با یکدیگر متفاوت است و به این نتیجه رسید که میزان یادگیری دانش آموزانی که با روش کامپیوتر آموزش دیده اند بهتر از میزان یادگیری دانش آموزانی است که با استفاده از روش سخنرانی آموزش دیدند. میزان یادگیری دانش آموزانی که با استفاده از روش همیاری آموزش دیدند بهتر از میزان یادگیری دانش آموزانی است که با روش سخنرانی آموزش دیدند. میزان یادگیری دانش آموزانی که با روش کامپیوتر آموزش دیدند بیشتر از میزان یادگیری دانش آموزانی است که با روش همیاری آموزش دیدند.

احمدیه (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان بررسی تاثیر الگوهای جدید تدریس بر پیشرفت تحصیلی ۴۵ نفر از دانش آموزان تیز هوش سال اول مقطع متوسطه مناطق ۵ و ۶ تهران پرداخت. فرضیه تحقیق او عبارت بود از: الگوهای جدید تدریس در مقایسه با روش سخنرانی در پیشرفت تحصیلی و یادگیری دانش آموزان موثرتر است. این گروه ها به مدت ۱۲ جلسه در دروس شیمی، زیست شناسی، زبان فارسی و اقتصاد تحت آموزش الگوهای جدید تدریس قرار گرفتند. نتایج مقایسه الگوهای جدید تدریس با

روش سخنرانی نشان داد که تدریس دروس شیمی، زیست، زبان فارسی و اقتصاد بر روش نوین تدریس باعث پیشرفت تحصیلی و یادگیری بهتر نسبت به روش سخنرانی در دانش آموزان می شود (به نقل از کیارسی، ۱۳۸۶).

نتیجه گیری

جامعه بشری در تلاش برای رسیدن به آرمان هایی چون صلح، آزادی و عدالت اجتماعی و برای رویا رویی با انبوه چالش هایی که آینده در دل خود پنهان داشته است، آموزش و پرورش را سرمایه ای اجتناب ناپذیر می داند. با توجه به پیشرفت تکنولوژی و تغییرات مداومی که به وجود می آید، باید شرایط تغییر در هر جامعه ای ایجاد شود. شرط اولیه هر تغییری، شناخت و آگاهی است که به دنبال آن باید کار با برنامه ریزی برای دست یابی به اهداف مطلوب صورت بگیرد. آموزش و تدریس از مهم ترین و اساسی ترین ارکان نظام تعلیم و تربیت یک جامعه است. به دلایل متعدد از جمله تاکید بر اصولی از کلیات نظام آموزش و پرورش کشور و اهداف دوره های تحصیلی، نگرش های جهانی، رشد روز افزون تحقیقات، سرعت فن آوری و تکنولوژی، ضرورت کار بست تدریس فعال را ضروری می نماید. ادیان و رهبران مصلح اجتماعی نیز تاکید بر نوعی فعال سازی ذهن و جلوگیری از تقلید کورکورانه در اصول و روش های زندگی داشته اند، لذا آموزش و تدریس های متکی بر روش های فعال خود گامی در اشاعه و ترویج علم و پرورش انسان های آزاد و آگاه باشد که می تواند در توسعه و فناوری جامعه نقش بسزایی را ایفا نماید. این را باید گفت که وظیفه معلمان در فرآیند تدریس تنها انتقال واقعیت های علمی به دانش آموزان نبوده است، بلکه باید موقعیت و شرایط مطلوب یادگیری را فراهم نموده و چگونه اندیشیدن و چگونه آموختن را به شاگردان آموزش دهند. یعنی کار معلم نه تنها انتقال دانش، بلکه پرورش توان تفکر منطقی و پرورش شخصیت سالم هست. فلذا معلمان موفق برای شاگردان خود تنها عرضه کننده مطالب تخصصی نیستند؛ بلکه شاگردان، خود، مطالب شناختی و اجتماعی و نحوه استفاده موثر از آن ها را یاد می گیرند، بنابراین در آموزش و پرورش نقش نیروی انسانی به خصوص معلم از مهمترین عوامل موثر در رشد و توسعه کیفی و محتوایی تربیت، محسوب می گردد. روش های تدریس به منزله روشنایی های متفاوتی هستند که هر کدام بردشان تا شعاع خاص را دربر می گیرند. البته باید اذعان نمود که هر یک از روشنایی های فوق در ارتباط با موقعیت های مختلف از روش های نوین تدریس کارایی ویژه ای برخوردار هستند، به عبارت دیگر هر یک در جای خویش مثمرتر هستند (قورچیان، ۱۳۷۷). در این مقاله به معرفی روش های سنتی و نوین تدریس، پرداخته شده، سپس مهمترین روش های تدریس دروس علوم اجتماعی، (روش های شاگرد - استادی، شیوه بازگویی، روش پرسش و پاسخ، شیوه تمرین و تکرار، کنفرانس، ایفای نقش (نمایشی)، حل مسئله، مباحثه (شامل بحث گروهی و...))، روش کارگاهی (توضیحی و سخنرانی)، بارش مغزی یا یورش فکری، شیوه نمایشی (نمایش علمی)، تدریس مبتنی بر کاوشگری، شیوه گردش علمی، طرح کارایی تیم، تقسیم موضوع به بخش های مختلف (همیاری)، بدیعه پردازی و روش تدریس غیرمستقیم - مشاوره ای) معرفی و تشریح گردیدند. اما آن چه مهم است این که دیدگاه های اخیر به تلفیقی در این دسته روش های تدریس تاکید کرده اند. معلم آگاه ضمن بهره گیری از روش های مختلف، می کوشد تا اراده و اختیار شاگرد را به رسمیت شناخته و او را مسئول یادگیری بداند. این شیوه مبتنی بر استفاده از روش های فعال تدریس است که به دانش آموزان روحیه مسئولیت پذیری می دهد. اما بر سر راه روش تدریس فعال موانع و چالش هایی هست که مسئولان ذیربط بایستی به آن عنایت و توجه لازم را مبذول دارند. از جمله می توان به مواردی چون محتوای درسی و صلاحیت و توانایی معلمان و گرایش و نگرش های اجتماعی، امکانات آموزشی و شرایط فرهنگی بومی حاکم بر موقعیت دانش آموزان اشاره نمود. در پایان توصیه می گردد، برنامه ریزان و مسوولین نظام های آموزشی کشور ضمن بررسی شرایط و توانمندی های موجود، با آموزش گسترده و کاربردی روش های تلفیقی و نوین تدریس، زمینه و بستر توسعه آموزش ها و مهارت ها را در نزد معلمان و متریبان، فراهم سازند.

Reference

- Aghazadeh, Moharram (2009) Guide to Modern Teaching Methods, Tehran: Aizh Publications[In Persian].
- Akbari Sheldarehi, Fereydoun and others (2009), Modern Teaching and Learning Methods and Their Application in Education, Tehran: Fartab Publications[In Persian].
- Fallahian, Nahid, Ahmadi, Ameneh, Malek Mahmoudi, Nazia, Aram, Malek Abbasi, Mansour (2012). Social Studies Teacher's Book for the Sixth Grade of Elementary School, Tehran, Publisher: Iranian Textbook Publishing Company: Educational Research and Planning Organization, Textbook Planning and Compilation Office, First Edition[In Persian].
- Fallahian, Nahid, Aram, Mohammad Bagher, Naderi, Maryam and Ameneh Ahmadi (2012). Social Studies Education, Tehran, Publisher: Iran Textbook Publishing Company: Educational Research and Planning Organization, Textbook Planning and Compilation Office, Second Edition[In Persian].
- Fazli Khani, Manouchehr (2007), Active and Exploratory Methods in Education, Azmoun Novin Publications[In Persian].
- Geography of Boys' High School in Tehran Region 2 in the Academic Year 2002-2003, Master's Thesis. Allameh Tabatabaei University[In Persian].
- Ghorchian, Nadergholi et al. (1998), Learning Theories and Metacognition Theory in the Teaching-Learning Process, Tehran: Tarbiat Publications.
- Khenifar, Hossein. (2014). A Revisit of Teaching Methods and Techniques, Qom, Bostan Kebab Institute, 12th Edition.
- Khosravi, Mahboobeh. (2004). Comparing the Learning Rate in Three Methods of Lecture, Assistance and Computer-assisted Instruction[In Persian].
- Kiarsi, Somayeh. (2007). Comparing the Effectiveness of Inquiry Teaching Method with Collaborative Teaching Method on Academic Achievement and Social Skills of Female Students in the Fourth Grade of Elementary Science Course in Dezful City, Master's Thesis. Allameh Tabatabaei University[In Persian].
- Mirza Mohammadi, Mohammad Hassan (2004), Master's Book, Tehran, Poursan Pahoehoe.
- Safavi, Aman A... (2001), General Teaching Methods and Techniques, Tehran: Moasar Publications, 9th edition[In Persian].
- Saki, Negin (2003), Challenges and Strategies of the First Year of Teaching for Elementary School Teachers, Sixth National Conference on Interdisciplinary Research in Management and Humanities[In Persian].
- Seif, Ali Akbar. (2001). Educational Psychology (Learning and Teaching Psychology). Tehran: Agah Publications[In Persian].
- Seif, Ali Akbar. (2009). Educational Measurement and Evaluation Methods. Tehran: Doran Publications[In Persian].
- Shabani, Hassan (2003), Educational and Educational Skills, Tehran: Samat Publications, 17th edition[In Persian].
- Yar Mohammadi Wasel, Mosayeb, Zoghi Paydar, Mohammad Reza, Mohammadi, Abbas. (2017). The Effect of Inquiry Teaching Method on Cognitive Processes of Critical Thinking: Analysis, Inference, Evaluation, Deductive and Inductive Reasoning. Bi-Quarterly Journal of Cognitive Strategies in Learning, Year 5, No. 97-98[In Persian].

The Quarterly Journal of Approach to
Philosophy in Schools and Organizations

Year 3, Number 3, Fall 2024, Pages 79 to 97

Original Article

<http://www.esbam.ir>

فصلنامه رویکرد فلسفه در مدارس و سازمان ها

سال سوم، شماره دوم، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

ISSN: 2980-891X

Title: Identification and Ranking of Challenges and Obstacles in the Selection and Appointment of Managers in Public Schools of West Azerbaijan Province

Touraj Soleymanzadeh*: PhD Student in Educational Management, Urmia Islamic Azad University.

Javad Keyhan: Associate Professor and Faculty Member, Urmia Islamic Azad University.

Morteza Rostami Borajalu: Expert at the Department of Education of West Azerbaijan Province.

Abstract

Introduction: The research aimed to identify and rank the challenges and obstacles to the selection and appointment of public school principals in West Azerbaijan Province in the academic year 1402 in District 1 of Urmia City.

Method: The method of this qualitative research was carried out with the library method and content analysis and it was tried after extracting the components and factors that create resilience based on psychological research by referring to the noble and virtuous prayer of Imam Hossein (AS) in This direction was explained.

Findings: The method of this research was applied and carried out using a mixed approach. In the current study, theoretical saturation was achieved with 11 interviews. Finally, challenges and obstacles were identified. To answer the questions in the questionnaire, a five-point Likert scale (from very high = 4 to very low = 1) was scored and used. Its validity was confirmed by experts and its reliability was calculated using the Cronbach's alpha method with a coefficient of 0.7 (0.75). The hierarchical analysis questionnaire was distributed among 25 education experts in Urmia city. The statistical population in this study in the qualitative part was 11 education experts in Urmia city who were identified based on theoretical saturation, and in the quantitative part, 25 education experts in Urmia city who were randomly selected for evaluation.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that the selection and appointment of managers in various organizations and institutions is one of the critical decisions that has a direct impact on productivity, organizational culture, and achievement of goals. The process of selecting managers, although it should be based on meritocracy and capabilities, often faces challenges and obstacles that can divert this process from its main goal.

Keywords: Selection and Appointment of Managers, Managerial Positions, School Management, Public Schools.

*Corresponding author: PhD Student in Educational Management, Urmia Islamic Azad University.

Email: Soleymanzadeh.t60@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.472524.1065](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.472524.1065)

Title: Identification and Ranking of Challenges and Obstacles in the Selection and Appointment of Managers in Public Schools of West Azerbaijan Province

Detailed Abstract

Introduction: The aim of the Recognizing and explaining the concept of resilience by using the Arafah prayer of Imam Hossein (AS). Resilience is the capacity and capital and personal response to stressful events that are influenced by the ways a person understands his situation and with the relative knowledge of himself and his conditions and the stressful events he faces in life; has been found, the person tries with the power of his thinking and reasoning and asks for forgiveness and return from the mistake and sin that has put himself and his life in danger and tries to know himself, his abilities and characteristics by thinking about the phenomena of existence. able to overcome the adverse conditions and difficulties that he encounters along the way, and then using the power of his thinking and thought, find a way to overcome the adversities of life and communicate with others through self-knowledge by using the journey And thinking in the horizons of existence and asking for forgiveness and return, which is a prelude to knowing the creator of existence.

Materials and methods: The method of this research was applied and carried out using a mixed approach. In the current study, theoretical saturation was achieved with 11 interviews. Finally, challenges and obstacles were identified. To answer the questions in the questionnaire, a five-point Likert scale (from very high = 4 to very low = 1) was scored and used. Its validity was confirmed by experts and its reliability was calculated using the Cronbach's alpha method with a coefficient of 0.7 (0.75). The hierarchical analysis questionnaire was distributed among 25 education experts in Urmia city. The statistical population in this study in the qualitative part was 11 education experts in Urmia city who were identified based on theoretical saturation, and in the quantitative part, 25 education experts in Urmia city who were randomly selected for evaluation.

Results and discussion: This research aimed to identify and rank the challenges and obstacles to the selection and appointment of public school principals in West Azerbaijan province in the academic year 1402 in District 1 of Urmia city. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with education experts in Urmia city with the aforementioned objective. The results showed that the challenges and obstacles to the selection and appointment of public school principals included 5 main concepts in the form of 32 categories and, based on hierarchical analysis, were: 1- Intra-organizational obstacles, 2- Structural obstacles, 3- Instrumental obstacles, 4- Individual obstacles, and 5- Environmental. The following is a discussion regarding each of the identified obstacles and challenges and a comparison of the results obtained with similar research:

Individual obstacles: Intra-personal obstacles in the process of selecting and appointing public school principals refer to issues and challenges that are challenges and obstacles within the personality of the

people involved in this management process. One of these obstacles could be a lack of self-confidence. Lack of self-confidence can have negative effects on one's decisions and cause hesitation in selecting and appointing executive management (Balyer, 2016). Also, lack of experience and skills can become another intrapersonal barrier. Lack of sufficient experience and skills may cause failure in school management and leadership and, as a result, the selection of a successful principal is possible (Khanal & Regmi, 2023). These barriers arising from the characteristics and personality of the individual may help analyze and improve the skills and self-confidence of the people participating in this management process. Bayler (2016) and Khanal and Regmi emphasized similar results.

Intra-organizational barriers: Intra-organizational barriers in the selection and appointment of public school principals refer to issues and challenges that arise within the organization and from within it. One of these barriers may be the lack of a transparent and fair selection. This means not providing a selection process with transparent and fair criteria and criteria that all members of the organization can adhere to (Sezer & Engin, 2021). Lack of transparency can lead to an inability to build trust and motivation among organizational members and challenge the fairness of the selection process for public administrators. Improving transparency and creating a transparent selection process can help strengthen trust and stability within the organization (Riyadi, Bafadal, Burhanuddin, & Timan, 2023). Rut (2021) also reached similar results (Rut, 2021).

Instrumental barriers: Instrumental barriers in the selection and appointment of public school administrators refer to problems and shortcomings in the assessment tools and methods associated with this process. One of the important challenges may be the lack of flaws in the assessment tools and methods that are not implemented consistently and comprehensively. This can lead to less flexibility in the selection process and a mismatch of criteria with needs and environmental variables. Also, the lack of ICT resources can lead to inefficiency and updating of the tools used in the selection of managers (Tukaev, 2022). These instrumental barriers can directly negatively affect the transparency and reliability of the manager selection process and raise the need to improve and update the tools. In this regard, similar results have been reported by Rahimi et al. (1400) and Rafza et al. (2023) in the selection of managers.

Environmental barriers: Environmental barriers in the selection and appointment of public school managers refer to issues that persist as challenges around the organization and in its external environment. One of these barriers can be unstable changes in government policies and regulations. Mutual developments in government policies and decisions may lead to the inability to establish a standard and sustainable process for selecting managers (Torhani, Abdollahi, Zeinabadi, & Abbasian, 2019). Inconsistency in government policies and regulations may cause discontinuity in government-managed selection strategies and processes. These environmental conditions may have a negative impact on transparency and fairness in the selection process of managers and are recognized as one of the important challenges in the path of development and reform in public educational organizations (Abili, Pourkarimi, Mazari, Khabareh, & Badeban, 2014).

Structural Barriers: One of the structural barriers to the selection and appointment of public school principals is the lack of organizational rules and regulations or deficiencies in the formulation and implementation of criteria and requirements for selecting principals. This situation may lead to a lack of transparency and unfairness in the selection process (Khanal & Regmi, 2023). The absence or lack of appropriate rules and regulations can create ambiguities in the criteria, the lack of specific tasks, and the lack of a standard process for selecting principals (Makondi, 2019). These issues can challenge the positive impact and efficiency of the selection and appointment process of principals and ultimately lead to the inability to create an appropriate and fair structure for selecting public school principals (Alijani, Amin Bidakhti, & Makond-Hosseini, 2019).

In confirmation of the results obtained, similar research has been conducted. In this regard, Tirgir et al. (1401) have emphasized individuals' adherence to religious and belief values, personal characteristics, reputation, professional skills and experiences, scientific and research abilities, human and social skills, intellectual and perceptual competencies, leadership and participation abilities, and interest, satisfaction, motivation, and job and organizational commitment (Rahimi et al., 1400). Also, the issue of the lack of a specialized field for training managers in universities has been raised as one of the challenges, and these weaknesses have caused a shortage of capable human resources in this field. The results of this research show that redefining the duties of managers, special training to improve management effectiveness, and meritocracy in selecting managers are effective measures to improve the process of selecting secondary school managers.

Conclusion: The overall conclusion of the research showed that the selection and appointment of managers in various organizations and institutions is one of the critical decisions that has a direct impact on productivity, organizational culture, and achievement of goals. The process of selecting managers, although it should be based on meritocracy and capabilities, often faces challenges and obstacles that can divert this process from its main goal.

Keywords: Selection and Appointment of Managers, Managerial Positions, School Management, Public Schools.

شناسایی و رتبه‌بندی چالش‌ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی استان آذربایجان غربی

تورج سلیمان زاده*: دانشجوی دکتری تخصص مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه.
جواد کیهان: دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه.
مرتضی رستمی بوراچالو: کارشناس اداره کل آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی.

چکیده

هدف: پژوهش با هدف شناسایی و رتبه‌بندی چالش‌ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی استان آذربایجان غربی در سال تحصیلی ۱۴۰۲ در ناحیه ۱ شهر ارومیه انجام شد. **روش کار:** روش این تحقیق از نوع کاربردی و به روش رویکرد آمیخته صورت پذیرفت. در تحقیق کنونی با ۱۱ مصاحبه به اشباع نظری حاصل شد. در نهایت چالش‌ها و موانع شناسایی شدند. برای پاسخگویی به سوالات در پرسشنامه از طیف لیکرت پنج گانه (از خیلی زیاد= ۴ الی خیلی کم = ۱) نمره گذاری و استفاده شد. روایی آن توسط کارشناسان مورد تایید قرار گرفته و پایایی آن به روش آلفای کرونباخ با ضریب بالای ۰/۷ محاسبه شد (۰/۷۵). پرسشنامه تحلیل سلسه مراتبی را میان ۲۵ نفر از کارشناسان آموزش و پرورش شهر ارومیه توزیع گردید. جامعه آماری در این تحقیق در بخش کیفی، ۱۱ نفر از متخصصان آموزشی شهر ارومیه بودند که براساس اشباع نظری مشخص شدند و در بخش کمی نیز ۲۵ نفر کارشناسان آموزش و پرورش شهر ارومیه بودند که به شیوه تصادفی جهت ارزیابی انتخاب شدند. **نتایج:** چالش‌ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی شامل ۵ مفهوم اصلی در قالب ۳۲ مقوله است که مفاهیم اصلی به ترتیب براساس تحلیل سلسله مراتبی عبارتند از: ۱- موانع درون سازمانی ۲- موانع ساختاری ۳- موانع ابزاری ۴- موانع فردی و ۵- محیطی. در نتیجه می‌توان با در نظر گرفتن و بررسی هر کدام از موارد، می‌توان مدیران باصلاحیت و توانمند در مدارس دولتی با وجود مشکلات امروزی بکارگیری نمود. **نتیجه‌گیری:** نتیجه‌گیری کلی پژوهش نشان داد که انتخاب و انتصاب مدیران در سازمان‌ها و نهادهای مختلف یکی از تصمیم‌گیری‌های حیاتی است که تأثیر مستقیم بر بهره‌وری، فرهنگ سازمانی و دستیابی به اهداف دارد. فرآیند انتخاب مدیران، اگرچه باید بر مبنای شایسته‌سالاری و توانمندی‌ها انجام شود، اغلب با چالش‌ها و موانعی مواجه است که می‌تواند این فرآیند را از هدف اصلی خود دور کند.

واژگان کلیدی: انتخاب و انتصاب مدیران، پست مدیریت، مدیریت مدارس و مدارس دولتی.

***نویسنده مسؤل:** دانشجوی دکتری تخصص مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه.

Email: Soleymanzadeh.t60@gmail.com

DOI: [10.22034/esbam.2024.472524.1065](https://doi.org/10.22034/esbam.2024.472524.1065)

مقدمه

مدیریت در مدارس نقش حیاتی و اساسی دارد و اهمیت آن در بهبود عملکرد و پویایی یک مؤسسه آموزشی بسیار آشکار است. مفهوم مدیریت مدرسه به معنای برنامه‌ریزی و سازماندهی فعالیت‌های آموزشی محدود نمی‌شود، بلکه شامل جوانبی چون رهبری مؤثر، ایجاد فضای آموزشی مؤثر، توسعه منابع، و تشویق همکاری و انگیزش اعضای هیأت آموزشی و دانش‌آموزان نیز می‌شود. یک مدیر موفق مسئولیت‌های گوناگونی از جمله تدبیر در تصمیم‌گیری‌های استراتژیک، حل مسائل، مدیریت زمان و منابع، ارتقاء ارتباطات میان اعضای مدرسه و اجرای سیاست‌های تربیتی را بر عهده دارد (Stephenson, Serry, & Snow, 2023). همچنین، مدیریت موجب بهبود روحیه کلی مدرسه، افزایش کیفیت آموزش و پرورش، و ارتقاء سطح تحصیلات دانش‌آموزان می‌شود (Lindeman et al., 2018). به طور کلی، مدیریت در مدارس تأثیر مستقیم بر کیفیت آموزش و یادگیری دارد و به عنوان یک پله اساسی در تحقق اهداف تربیتی و تربیتی-تعلیمی مدرسه عمل می‌کند و همه این موارد متکی به انتخاب و انتصاب مدیر شایسته دارد و این در مدارس دولتی پر رنگ تر است (رحیمی، قرونه و اهنچیان، ۱۴۰۰). انتخاب و انتصاب مدیران در مدارس نقش بسیار حیاتی و اساسی دارد و همانطور که گفته شد مدیران به عنوان رهبران مدارس، تعیین‌کنندگان سیاست‌ها و مدیران منابع مدرسه، تأثیر مستقیمی بر عملکرد و کیفیت آموزش دارند (Lindeman et al., 2018). این فرآیند مسئولیت‌های مهمی از جمله ارتقاء فرآیندهای آموزشی، مدیریت منابع مالی و انسانی، حل مسائل و ارتباط با جامعه را به عهده دارد (تیرگیر، نیکخواه، و سعیدیان، ۱۴۰۱). انتخاب مدیران با توجه به شایستگی و توانمندی‌های مدیریتی، می‌تواند به بهبود عملکرد مدرسه، افزایش کیفیت آموزش و پرورش و پاسخ به چالش‌ها و مسائل روزمره مدرسه کمک کند (Sholeh & Lestari, 2023). همچنین، مدیران با توانمندی در تعامل با والدین و جامعه، می‌توانند محیط دوستانه و مؤثری را در مدرسه ایجاد کنند (Ghaderi Zefreh & Pouratashi, 2023). به طور کلی، انتخاب و انتصاب مدیران به عنوان رهبران مؤثر و مسئولان کلان مدارس، اهمیت بالایی در بهبود و توسعه سیستم آموزشی دارد. براساس شیوه نامه اجرایی آیین نامه انتخاب و انتصاب مدیران مدارس (بخشنامه شماره ۱۴۰۱/۱۹۵ مورخ ۱۴۰۲/۴/۱۸ وزارت آموزش و پرورش)، مقتضی است ادارات کل آموزش و پرورش استان‌ها در راستای سیاست‌های دولت سیزدهم و استقرار مدیریت نظام‌مند، شایسته‌سالاری، پاکدستی، قانون‌مداری و عدالت محوری، با استفاده از تمامی ظرفیت‌های استانی و منطقه‌ای نسبت به تمهید مقدمات، برنامه‌ریزی، اجرای دقیق و نظارت کامل بر مفاد این شیوه‌نامه اقدام نمایند (شناسنامه قانون، ۱۴۰۲). به دنبال این شیوه نامه اجرایی در راستای توجه به افزایش کیفیت مدارس دولتی بارها در بیانات و تذکرات رهبر معظم انقلاب مطرح شده است (سایت مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲). ایشان در یازدهم شهریور ۹۶ در ارتباط تصویری با رؤسا و مدیران آموزش و پرورش فرمودند: «یک نکته در باب عدالت آموزشی بحث مدارس دولتی است که مراقب باشیم مدارس دولتی جوری نباشد که دانش‌آموزی که در مدارس دولتی تحصیل می‌کند، احساس کند که مثلاً فرض کنید امکان قبولی‌اش در کنکور کمتر است؛ این [طوراً] نباید باشد. یعنی بایستی ما سطح مدارس دولتی را، هم از لحاظ آموزش و هم از لحاظ پرورش، جوری بالا بیاوریم که خود آن دانش‌آموز احساس اعتماد کند، خانواده او هم که می‌خواهند این فرزند را بفرستند به مدرسه دولتی، احساس نکنند که دارند او را به یک جایی بی‌پناه می‌فرستند و رها می‌کنند؛ این جوری نباید باشد. باید به مدارس دولتی به معنای واقعی کلمه رسیدگی بشود (سایت مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲). بنابراین نقش مدیران در اجرای این امر می‌تواند بسیار موثر باشد و یک مدیر مدبر می‌تواند در تحقق این امر بسیار موثر باشد. تیرگیر و همکاران (۱۴۰۱) در تحقیقی مشابه بر پایداری افراد به ارزش‌های دینی و اعتقادی، ویژگی‌های فردی و شخصیتی افراد، حسن سابقه، شهرت و مقبولیت افراد، مهارت‌ها و تجربه‌های حرفه‌

ای و شغلی افراد، توانایی های علمی و پژوهشی، مهارت های انسانی، اجتماعی و مهارتی، شایستگی های فکری و ادراکی، توانایی های رهبری آزادمنشانه، مشارکتی و اثربخش افراد و علاقمندی، رضایت، انگیزه و تعهد شغلی و سازمانی مولفه های انتخاب و انتصاب مدیران مدارس متوسطه کشور تاکید کرده اند. همچنین نتایج قادری زفره و همکاران (۲۰۲۳) نیز نشان می دهد که یکی از مسائل اساسی در این زمینه، عدم وجود رشته تخصصی ویژه تربیت مدیر در دانشگاه فرهنگیان است و این نقاط ضعف باعث کمبود نیروی انسانی توانمند در این حوزه شده و از آنجا که بانک اطلاعاتی جامعی از افراد مختصری وجود ندارد، فرآیند انتخاب مدیران با چالش هایی مواجه است. در نهایت رحیمی و همکاران (۱۴۰۰) نیز بر شایسته سالاری در انتخاب مدیران، بازتعریف وظایف و مسئولیت های مدیران مدارس، آموزش های ویژه برای بهبود اثربخشی مدیریت، و حرفه ای و علمی کردن فرآیند انتخاب مدیران مدارس اشاره کرده اند. اما همچنان به بحث کلی در مورد چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی بخصوص در مطالعه موردی آن در استان آذربایجان غربی انجام نشده است. به عبارتی می توان گفت که مدیریت در مدارس نقش حیاتی و اساسی را در بهبود عملکرد و پویایی یک مؤسسه آموزشی ایفا می کند. اهمیت این مسئله در تأثیر مستقیم بر کیفیت آموزش و یادگیری، روحیه کلی مدرسه و افزایش سطح تحصیلات دانش آموزان قابل مشاهده است (Marzuki, 2023). مدیریت مدرسه به معنای برنامه ریزی، سازماندهی فعالیت های آموزشی، و رهبری مؤثر نه تنها به بهبود فرآیندهای آموزشی منجر می شود، بلکه شامل توسعه منابع، ایجاد فضای آموزشی مؤثر، و تشویق همکاری و انگیزش اعضای هیأت آموزشی و دانش آموزان نیز می شود (Tirgir, Nikkhah, & Saeidian, 2023). مدیران موفق، با برعهده گرفتن مسئولیت های گوناگون از تدبیر در تصمیم گیری های استراتژیک گرفته تا مدیریت زمان و منابع، ارتقاء ارتباطات و اجرای سیاست های تربیتی، به بهبود روحیه مدرسه و افزایش کیفیت آموزش و پرورش می پردازند (Kinesti, Ro'fati, Syahrani, & Sakilah, 2023). این نقش اساسی مدیران به تحقق اهداف تربیتی و تربیتی-تعلیمی مدرسه کمک می کند (Ogunode & Sarkinfada, 2023). در این راستای انتخاب و انتصاب مدیران در مدارس دولتی نیز نقش بسیار حیاتی دارد. مدیران به عنوان رهبران مدارس و تصمیم گیران در سیاست ها و منابع مدرسه، تأثیر قابل ملاحظه ای بر عملکرد و کیفیت آموزش دارند. این فرآیند مسئولیت های مهمی از جمله ارتقاء فرآیندهای آموزشی، مدیریت منابع مالی و انسانی، حل مسائل، و ارتباط با جامعه را به عهده دارد. با توجه به اهمیت موضوع، تحقیقات قبلی نیز به نکات مهمی اشاره کرده اند. باید توجه داشت که انتخاب و انتصاب مدیران به عنوان رهبران مؤثر و مسئولان کلان مدارس، اهمیت بالایی در بهبود و توسعه سیستم آموزشی دارد. بنابراین بر اساس شیوه نامه اجرایی آیین نامه انتخاب و انتصاب مدیران مدارس و توجه به تذکرات رهبر معظم انقلاب در بحث عدالت آموزشی و توسعه مدارس دولتی، با شناسایی و اولویت بندی چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی، امید می رود که نتایج حاصله بتواند قامی نه چندان بزرگ ولی در راستای انتخاب و انتصاب مدیران لایق و توانمند در مدارس برای محققین و تمامی دست اندرکاران این امر بردارد. با عنایت آنچه که در مورد متغیرهای تحقیق بیان شد، این تحقیق متناسب با اهداف زیر به شناسایی و رتبه بندی چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی استان آذربایجان غربی می پردازد.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از حیث هدف تحقیقی کاربردی است و از حیث نحوه گردآوری اطلاعات مصاحبه ای می باشد و از حیث نوع پژوهش، پژوهشی آمیخته (کیفی، کمی) است به این صورت که ابتدا با استفاده از مصاحبه های نیمه ساختار یافته چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس استان آذربایجان غربی شناسایی شده و در مرحله بعد با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی عوامل شناسایی شده رتبه بندی شده است. ویژگی مصاحبه شوندهگان در مرحله کیفی شامل خبرگان تحصیل کرده با شرط داشتن مدرک مرتبط با مدیریت و آشنا به آیین نامه انتخاب و انتصاب مدیران مدارس باشد. که به سوالات مصاحبه از

قبیل: موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدراس استان آذربایجان غربی را در چه می دانید؟ پاسخ دادند. که در تحقیق کنونی با ۱۱ مصاحبه به اشباع نظری حاصل شد. جایی که داده‌های جدیداً جمع‌آوری شده با داده‌هایی که قبلاً جمع‌آوری شده تفاوتی ندارد و کدهای مستخرج شده تکراری می شود. لازم به ذکر است مصاحبه‌های انجام شده به روش کد گذاری باز، محوری و انتخابی مورد بررسی قرار گرفته و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل تم استفاده شد. و در نهایت چالش‌ها و موانع شناسایی شدند. بعد از استخراج چالش‌ها و موانع اجرای خط مشی‌های آموزش عالی به طراحی پرسشنامه به منظور مقایسه زوجی میان عوامل اصلی پرداخته شد. برای پاسخگویی به سوالات در پرسشنامه از طیف لیکرت پنج گانه (از خیلی زیاد = ۴ الی خیلی کم = ۱) نمره گذاری و استفاده شد. روایی آن توسط کارشناسان مورد تایید قرار گرفته و پایایی آن به روش آلفای کرونباخ با ضریب بالای ۰/۷ محاسبه شد (۰/۷۵). پرسشنامه تحلیل سلسه مراتبی را میان ۲۵ نفر از کارشناسان آموزش و پرورش شهر ارومیه توزیع گردید. جامعه آماری در این تحقیق در بخش کیفی، ۱۱ نفر از متخصصان آموزشی شهر ارومیه بودند که براساس اشباع نظری مشخص شدند و در بخش کمی نیز ۲۵ نفر کارشناسان آموزش و پرورش شهر ارومیه بودند که به شیوه تصادفی جهت ارزیابی انتخاب شدند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان می دهد (جدول ۱) چالش‌ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی شامل ۵ مفهوم اصلی در قالب ۳۲ مقوله و ۲۹۲ کد باز است که شامل موانع درون سازمانی، موانع ساختاری، موانع ابزاری، موانع فردی و محیطی می باشند.

جدول ۱ مقوله‌های چالش‌ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدراس استان آذربایجان غربی

مقوله کلی (مانع و چالش اصلی)	مقوله فرعی	کدهای اولیه
موانع فردی	عدم تجربه و مهارت‌ها	کمبود تجربه
		نقص در مهارت‌ها
		مسئله عدم تجربه
		کمبود توانمندی
		کمبود مهارت
		محدودیت تجربی
		ناکارآمدی
	کمبود اعتماد به نفس	کمبود مهارت‌ها
		کمبود تجربه
		کمبود اعتماد به نفس
		مسئله شک در توانایی
		کاهش اعتبار شخصی
		کمبود اعتماد به خود
		چالش اعتماد به نفس
شک در توانایی		
محدودیت ارزش شخصی		
کمبود اعتماد به نفس		

مسئله_احساس_ارزش_شخصی چالش_اعتماد_به_خود عدم_توانایی_در_توسعه مسئله_توسعه_حرفه‌ای کمبود_در_افزایش_مهارت محدودیت_رشد_شغف کمبود_در_افزایش_مهارت ناتوانی_در_توسعه محدودیت_رشد_حرفه‌ای چالش_در_پیشرفت_مهارت کمبود_در_توسعه	عدم توانایی و توسعه حرفه ای
کمبود انگیزه نقص در انگیزه چالش انگیزه علاقه ناکافی به وظایف کاهش توجه به سمت پیشرفت کمبود انرژی مثبت بی تفاوتی نسبت به موقعیت متقاضی بی انگیزه مسائل اخلاقی دلایل اخلاقی چالش‌های اخلاقی رفتار نااخلاقی تعارض ارزشی نگرانی‌های اخلاقی خطرات اخلاقی دست کمی اختیار متقلب نامزد تضاد ارزشی عدم شفافیت انتخاب ناعادلانه فرآیند غیرشفاف انتخاب ناروشن عدم عدالت عدم شفافیت در انتخاب تبعیض در انتخاب معیارهای نامشخص روش‌های تبعیض آمیز	عدم داشتن انگیزه مسائل اخلاقی
عدم شفافیت انتخاب ناعادلانه فرآیند غیرشفاف انتخاب ناروشن عدم عدالت عدم شفافیت در انتخاب تبعیض در انتخاب معیارهای نامشخص روش‌های تبعیض آمیز	نبود انتخابی شفاف و عادلانه

عدم ارتباط مدیران	عدم ارتباط بین مدیران پیشین با مدیران جدید	
انعدام ارتباط مدیریتی		
بیشتری عدم ارتباط		
عدم تبادل تجربیات		
عدم تبادل تجربیات		
ارتقاء سلسله مراتبی		
جداشدگی ساختاری		
عدم تداوم مدیران		
وجود سیاست‌های سازمانی		
موانع ناشی از سیاست‌گذاری		
محدودیت‌های سیاستی	وجود سیاست‌ها و مقررات سازمانی	
اجرای مقررات سازمانی		
موانع سیاست‌گذاری		
محدودیت‌های قوانین داخلی		
نقض مقررات داخلی		
موانع ناشی از قوانین سازمانی		
اعمال سیاست‌های داخلی		
اجرای ضوابط سازمانی		
نقض تنوع سازمانی		
محدودیت در مدیریت اطلاعات		
عدم اشتراک اطلاعات	عدم مدیریت تنوع و اشتراک‌گذاری اطلاعات	
نقض تنوع مدیریتی		
موانع در اشتراک اطلاعات		
کاهش تنوع سازمانی		
محدودیت در تبادل اطلاعات		
عدم مدیریت منابع انسانی		
کمبود اشتراک دانش		
ناهماهنگی آموزشی		
عدم تناسب اهداف		
مغایرت در هدفگذاری		
عدم یکپارچگی آموزشی	ناهماهنگی در اهداف آموزشی	
عدم هماهنگی اهداف		
عدم یکنواختی آموزش		
ناسازگاری در هدفگذاری		
عدم همسویی آموزشی		
عدم تطابق اهداف		
اختلال در تدوین اهداف		
کمبود منابع مالی		کمبود منابع مالی و انسانی
ناکافی منابع مالی		

محدودیت در منابع پولی	
کمبود منابع انسانی	
نقص در منابع مالی	
محدودیت در انسانی	
کاهش منابع مالی	
کمبود منابع انسانی	
ناکافی منابع پولی	
محدودیت در منابع انسانی	
اعتماد به نفس ناکافی	عدم وجود اعتماد به نفس
کاهش اعتماد به نفس	در تصمیمات انتخاب
ناکافی بودن اطمینان شخصی	مدیران.
اعتبار کم در تصمیمات	
عدم اطمینان در انتخاب	
ناتوانی در تغییر سازمانی	ناتوانی در مدیریت
مشکلات در مدیریت تغییر	تغییرات و اصلاحات درون
اختلال در اصلاحات سازمانی	سازمانی.
ناتوانی در مدیریت تحولات	
اجرای ناکام تغییرات	
محدودیت در مدیریت اصلاحات	
ترس از تغییرات سازمانی	
عدم موفقیت در تغییرات	
ناکافی پیشبرد تحولات	
اختلال در اجرای تغییرات	
توانمندی مالی	توانمندی در مدیریت مالی
مهارت در مدیریت مالی	
توانایی مدیریت مالی	
مهارت‌های مالی	
توانایی در کنترل مالی	
مدیریت استراتژیک مالی	
توانمندی در برنامه‌ریزی مالی	
مهارت در مدیریت بودجه	
توانمندی در تحلیل مالی	
توانمندی در تصمیم‌گیری مالی	
کمبود آگاهی از سیاست‌ها	آگاهی ناکافی از
ناکافی بودن آگاهی از سیاست‌گذاری	سیاست‌ها
ناکافی بودن آگاهی از سیاست‌های سازمانی	
عدم آشنایی با سیاست‌ها	
کمبود اطلاعات درباره سیاست‌ها	
ناکافی بودن آگاهی از ضوابط سازمانی	
عدم آشنایی با سیاست‌های داخلی	

نقص در آگاهی از سیاستها کمبود دانش سیاستی عدم کارایی ابزارها نقص در روشهای ارزیابی کمبود ابزار تصمیم گیری عدم کارآمدی ابزارهای تصمیم گیری نقص در سامانه ارزیابی عدم کاربست ابزارهای مدیریتی ناکافی بودن روشهای سنجش کمبود ابزار پشتیبانی نقص در ابزار تصمیم گیری کمبود منابع فناوری ناکافی منابع IT محدودیت در فناوری اطلاعات کاهش منابع ارتباطات نقص در منابع فناوری کمبود منابع ارتباطی عدم سرمایه گذاری کافی در IT ناکافی سرمایه گذاری در فناوری کاهش منابع فناوری اطلاعات کمبود سرمایه برای ارتباطات محدودیت در استفاده کاهش کارایی سامانهها مشکلات در مدیریت منابع انسانی استفاده ناکافی از سیستم کمبود امکانات سامانه مدیریت منابع انسانی عدم کارآمدی در سیستم نقص در امکانات مدیریت منابع انسانی کمبود قابلیت سامانه محدودیت در استفاده از سامانه منابع انسانی کاهش کیفیت سیستم نبود دادهها و اطلاعات کافی کمبود دادههای مهارتی عدم شفافیت در تجربیات	موانع ارزیابی نقص در ابزارها و روشهای ارزیابی کمبود منابع فناوری اطلاعات و ارتباطات محدودیت در استفاده از سامانههای مدیریت منابع انسانی نبود دادهها و اطلاعات کافی در مورد مهارتها و تجربیات متقاضیان

اطلاعات ناکافی از مهارت‌ها
عدم شفافیت در رزومه
کمبود اطلاعات از تجربیات
عدم شفافیت در مهارت‌ها
کمبود داده‌های پروفایل
عدم کمال اطلاعات متقاضیان
کاهش شفافیت در رزومه
محدودیت در دسترسی
کاهش امکان دسترسی
منابع ناکافی آموزشی
عدم دسترسی مناسب
کمبود امکانات آموزشی
نقص در دسترسی به منابع
کمبود منابع آموزش
محدودیت در امکان دسترسی
کاهش امکانات آموزش
فرصت ناکافی آموزشی
کیفیت ناکافی ابزارهای مصاحبه
عدم کارآمدی ابزارهای مصاحبه
کاهش کیفیت ابزارهای مصاحبه
نقص در ابزارهای تحقیق
کمبود کیفیت در ابزارهای مصاحبه
عدم کاربرد صحیح ابزارهای مصاحبه
کمبود امکانات در ابزارهای تحقیق
عدم تغییرات سیاستی
کمبود تحولات سیاسی
نقص در سیاست‌های حکومتی
عدم تغییرات در مقررات
کمبود تغییرات سازمانی
نقص در سیاست‌گذاری
کاهش تحولات حکومتی
عدم بروزرسانی مقررات
کمبود تغییرات در سیاست
نقص در تحولات حکومتی
تأثیرات اجتماعی
اثرات فرهنگی
تأثیرات فرهنگی بر انتخابات
اثرات اجتماعی بر مدیران
تأثیرات فرهنگ بر انتخاب مدیران
اثرات اجتماعی بر مصاحبه

**محدودیت در دسترسی به
منابع آموزشی**

**کیفیت پایین ابزارهای
مصاحبه**

**تغییرات در سیاست‌ها و
مقررات حکومتی**

**تأثیرات اجتماعی و
فرهنگی**

تأثیرات فرهنگی بر سیاستگذاری اثرات اجتماعی بر انتخاب مدیریت تأثیرات فرهنگ بر معیارهای انتخاب اثرات اجتماعی بر ساختار سازمانی شرایط اقتصادی وضعیت اقتصادی شرایط مالی اقتصاد کلان وضعیت مالی وضعیت اقتصادی کشور شرایط اقتصادی جهان اثرات اقتصادی موقعیت اقتصادی شرایط اقتصادی منطقه تنوع جغرافیایی چندگانگی جغرافیایی تنوع فرهنگی اختلافات فرهنگی تنوع جغرافیایی و فرهنگی تنوع جغرافیایی در مدارس نقص در مقررات سازمانی کمبود ضوابط سازمانی ناکافی قوانین و مقررات عدم تدوین درست قوانین نقص در ساختار سازمانی کمبود قوانین داخلی نقص در مقررات داخلی کمبود ضوابط داخلی ناکافی بودن ساختار قانونی سلسله مراتب ساختار سازمانی نظام ارتباطات سازمانی سلسله مراتب سازمانی سازمان دهی ترکیب سلسله مراتب ساختار ارتباطات داخلی نظام تصمیم گیری سازمانی تدوین ساختار سازمانی هرم ساختاری	موانع ساختاری

شرایط اقتصادی

تنوع جغرافیایی و فرهنگی

قوانین و مقررات سازمانی

سلسله مراتب و ساختار سازمانی

فرآیندهای تصمیم‌گیری ناکافی تدوین تصمیمات نامناسب نقص در فرآیندهای تصمیم‌گیری عدم شفافیت تصمیم‌گیری تداخل در فرآیندهای تصمیم‌گیری فرآیندهای تصمیم‌گیری ناموفق کاهش کارایی در تصمیم‌گیری ناکافی شفافیت در تصمیمات نقص در پروسه‌های تصمیم‌گیری فرآیندهای تصمیم‌گیری غیرموثر عدم کفایت در انتخاب مدیر نقص در معیارهای انتخاب قابلیت‌های ناکافی انتخاب عدم کارآمدی در انتخاب مدیر کمبود معیارهای انتخاب مدیران نقص در پروسه‌های انتخاب مدیر عدم توانمندی در مصاحبه انتخابی مهارت‌های ناکافی سازمان عدم تطابق هدفی عدم هماهنگی مأموریت تطابق ناکافی اهداف عدم تناسب مأموریت عدم انطباق هدفی نقص در تطابق انتخاب عدم تطابق هدف سازمان در انتخاب هماهنگی ناکافی انتخاب عدم تناسب اهداف سازمان ناتوانی در توسعه فرآیند کمبود توانمندی برای انتخاب منعطف عدم قابلیت پذیرش تغییر نقص در توسعه فرآیند انتخاب انعطاف پذیری ناکافی کاهش توانمندی برای تغییر ناتوانی در پذیرش منعطفیت عدم آمادگی برای توسعه انتخاب نقص در توانمندسازی فرآیند کمبود انعطاف پذیری در انتخاب عدم تغییرات صحیح ناتوانی در تحولات آموزشی تغییرات ناکافی سازمانی	فرآیندهای نامناسب تصمیم‌گیری سازمانی ناکافی بودن توانمندی‌های سازمانی در انتخاب و انتصاب مدیر عدم تطابق با اهداف و مأموریت سازمان ناتوانی در توسعه یک فرآیند انتخاب منعطف عدم تغییرات درست در نظام آموزشی

کمبود تغییرات موثر نقص در تحولات آموزش عدم اصلاحات درست نقص در تغییرات ساختاری ناتوانی در تغییرات موفق	

جدول ۲، مربوط به رتبه چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی می باشد. با توجه به اینک مقدار خی دو (۱/۵۲۹) با درجه آزادی (۴) در سطح ۰/۰۵ معنادار می باشد، می توان گفت بین چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی از نظر رتبه بندی اختلاف معناداری وجود دارد. بر اساس نتایج حاصله، طبق نظر خبرگان، از بین موانع و چالش های موثر به ترتیب موانع درون سازمانی، موانع ساختاری، موانع ابزاری، موانع فردی و موانع محیطی در اولویت قرار دارند.

جدول ۲ نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی میزان اهمیت هر یک از رتبه بندی چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی

ردیف	ابعاد	میانگین	رتبه میانگین	خی دو	درجه آزادی	سطح معنی داری
۱	موانع درون سازمانی	۳/۵۲	۳/۳۸			
۲	موانع ساختاری	۳/۱۶	۳/۱۱	۴/۲۹۰	۵	۰/۰۰۱
۳	موانع ابزاری	۳/۰۸	۳/۱۰			
۴	موانع فردی	۳	۲/۸۸			
۵	موانع محیطی	۲/۷۶	۲/۵۴			

بحث و نتیجه گیری

این تحقیق با هدف شناسایی و رتبه بندی چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی استان آذربایجان غربی در سال تحصیلی ۱۴۰۲ در ناحیه ۱ شهر ارومیه انجام شد. بدین منظور از کارشناسان آموزش و پرورش شهر ارومیه مصاحبه نیمه ساختا یافته با هدف مذکور بعمل آمد. نتایج نشان داد که چالش ها و موانع انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی شامل ۵ مفهوم اصلی در قالب ۳۲ مقوله بوده و به ترتیب براساس تحلیل سلسله مراتبی عبارتند از: ۱- موانع درون سازمانی، ۲- موانع ساختاری، ۳- موانع ابزاری، ۴- موانع فردی و ۵- محیطی. در ادامه به بحث در ارتباط با هر کدام از موانع و چالش های شناسایی شده و مقایسه نتایج بدست آمده با تحقیقات مشابه پرداخته شده است:

موانع فردی: موانع درون فردی در فرآیند انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی به مسائل و چالش هایی اشاره دارد که به عنوان چالش ها و موانع درون شخصیتی افراد درگیر در این فرآیند مدیریتی می باشد. یکی از این موانع می تواند کمبود اعتماد

به نفس باشد. عدم اعتماد به نفس فرد می‌تواند اثرات منفی بر تصمیمات او داشته باشد و باعث تردید در انتخاب و انتصاب مدیریت اجرایی شود (Balyer, 2016). همچنین، کمبود تجربه و مهارت‌ها نیز می‌تواند به یکی دیگر از موانع درون فردی تبدیل شود. عدم تجربه و مهارت‌های کافی ممکن است باعث ناکامی در مدیریت و رهبری مدرسه شود و در نتیجه، انتخاب یک مدیر موفق ممکن گردد (Khanal & Regmi, 2023). این موانع ناشی از ویژگی‌ها و شخصیت فرد ممکن است به تحلیل و بهبود مهارت‌ها و اعتماد به نفس افراد مشارکت‌کننده در این فرآیند مدیریتی کمک کند. بایلر (۲۰۱۶) و خانال و رژیم به نتایج مشابهی تاکید کردند.

موانع درون سازمانی: موانع درون سازمانی در انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی به مسائل و چالش‌هایی اشاره دارد که درون سازمان و از جانب داخلی آن پدید می‌آید. یکی از این موانع ممکن است عدم وجود انتخابی شفاف و عادلانه باشد. این موضوع به معنای عدم ارائه یک فرآیند انتخاب با معیارها و ملاک‌های شفاف و عادلانه است که همه اعضای سازمان بتوانند به آن پایبند باشند (Sezer & Engin, 2021). عدم شفافیت می‌تواند باعث ناتوانی در ایجاد اعتماد و انگیزه در اعضای سازمان شود و به چالش کشیدن عدالت در فرآیند انتخاب مدیران دولتی بپردازد. بهبود شفافیت و ایجاد یک فرآیند انتخاب شفاف می‌تواند به تقویت اعتماد و پایداری درون سازمانی کمک کند (Riyadi, Bafadal, Burhanuddin, & Timan, 2023). روت (۲۰۲۱) نیز به نتایج مشابهی دست یافت (Rut, 2021).

موانع ابزاری: موانع ابزاری در انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی به مشکلات و نواقص در ابزارها و روش‌های ارزیابی مرتبط با این فرآیند اشاره دارد. یکی از چالش‌های مهم ممکن است عدم نقص در ابزارها و روش‌های ارزیابی باشد که به طور مستمر و جامع اجرا نشوند. این می‌تواند منجر به انعطاف‌پذیری کمتر در فرآیند انتخاب و عدم تطابق معیارها با نیازها و متغیرهای محیطی شود. همچنین، کمبود منابع فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند به عدم کارایی و به‌روزرسانی ابزارهای مورد استفاده در انتخاب مدیران منتهی شود (Tukaev, 2022). این موانع ابزاری می‌توانند به صورت مستقیم تاثیرگذاری منفی بر شفافیت و قابلیت اطمینان در فرآیند انتخاب مدیران داشته باشند و نیاز به بهبود و به‌روزرسانی ابزارها را مطرح کنند. در این راستا نتایج مشابهی توسط رحیمی و همکاران (۱۴۰۰) و رفزه و همکاران (۲۰۲۳) در راستای انتخاب مدیران گزارش شده است.

موانع محیطی: موانع محیطی در انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی به اموری اشاره دارد که به عنوان چالش‌ها در اطراف سازمان و در محیط خارجی آن تداوم دارند. یکی از این موانع می‌تواند تغییرات ناپایدار در سیاست‌ها و مقررات حکومتی باشد. تحولات متقابل در سیاست و تصمیمات حکومت ممکن است باعث ناتوانی در استقرار یک فرآیند استاندارد و پایدار برای انتخاب مدیران شود (طرهانی، عبدالهی، زین آبادی و عباسیان، ۱۳۹۸). عدم ثبات در سیاست‌ها و مقررات حکومتی ممکن است باعث ناپیوستگی در استراتژی‌ها و فرآیندهای انتخاب مدیریت شده توسط دولت شود. این شرایط محیطی ممکن است تاثیرگذاری منفی بر شفافیت و عدالت در فرآیند انتخاب مدیران داشته باشند و به عنوان یکی از چالش‌های مهم در مسیر توسعه و اصلاحات در سازمان‌های آموزشی دولتی شناخته شوند (ابیلی، پورکریمی، مزاری، خبار، و باده بان، ۱۳۹۳).

موانع ساختاری: یکی از موانع ساختاری در انتخاب و انتصاب مدیران مدارس دولتی، عدم وجود قوانین و مقررات سازمانی یا نقص در تدوین و اجرای معیارها و الزامات انتخاب مدیران می‌باشد. این وضعیت ممکن است منجر به عدم شفافیت و عدم انصاف در فرآیند انتخاب شود (Khanal & Regmi, 2023). عدم وجود یا کمبود قوانین و مقررات مناسب می‌تواند باعث ایجاد ابهامات در معیارها، عدم تعیین وظایف مشخص، و فراهم نبودن یک فرآیند استاندارد برای انتخاب مدیران گردد (مکوندی، ۱۳۹۸). این امور می‌توانند اثرگذاری مثبت و کارایی فرآیند انتخاب و انتصاب مدیران را به چالش بکشند و در نهایت

به ناتوانی در ایجاد یک ساختار مناسب و عادلانه برای انتخاب مدیران مدارس دولتی منجر گردند (علیجانی، امین بیدختی و مکوندحسینی، ۱۳۹۸).

در تایید نتایج بدست آمده، در تحقیقات مشابهی صورت گرفته است. در این راستا تیرگیور و همکاران (۱۴۰۱) به پابندی افراد به ارزش‌های دینی و اعتقادی، ویژگی‌های فردی، شهرت، مهارت‌ها و تجربیات حرفه‌ای، توانایی‌های علمی و پژوهشی، مهارت‌های انسانی و اجتماعی، شایستگی‌های فکری و ادراکی، توانایی‌های رهبری و مشارکت افراد و علاقه‌مندی، رضایت، انگیزه و تعهد شغلی و سازمانی تأکید کرده‌اند (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۰). همچنین، مسئله عدم وجود رشته تخصصی ویژه تربیت مدیران در دانشگاه‌ها نیز به عنوان یکی از چالش‌ها مطرح شده و این نقاط ضعف باعث کمبود نیروی انسانی توانمند در این حوزه شده است. نتایج این تحقیقات نشان می‌دهد که بازتعریف وظایف مدیران، آموزش‌های ویژه برای بهبود اثربخشی مدیریت، و شایسته‌سالاری در انتخاب مدیران اقدامات موثری جهت بهبود فرآیند انتخاب مدیران مدارس متوسطه می‌باشند.

References

- Alijani, R., Bidakhti, A. A., & Mokondi Hosseini, S. (2019). Presenting a model for stakeholder participation in selecting school principals in Khorasan Razavi province based on grounded theory strategy. *School Management (Journal of School administration)*, 7(4), 178-209. [in Persian]
- Balyer, A. (2016). School principals' administrative competency: Teachers' views. *Yıldız Journal of Educational Research*, 1(1), 16-36.
- Ejteghadi, H., Nikkhah, M., & Saeidian, N. (2022). Presenting a practical model for improving the selection and appointment of secondary school principals in Iran. *Educational Management Research*, 14(54), 33-52. [in Persian]
- Ghaderi Zefreh, E., & Pouratashi, M. (2023). Pathology of Selection and Appointment Primary School Principals in District 5 of Isfahan. *Journal of Innovation and Value Creation*, 21(21), 1.
- Khanal, J., & Regmi, K. D. (2023). School principals, selection criteria, and responsibilities: Challenges in educational policy implementation. *Policy Futures in Education*, 14782103231185698.
- Kinesti, R. D. A., Ro'fati, D. N., Syahrani, M. B., & Sakilah, A. (2023). Upaya Kepala Sekolah dalam Meningkatkan Mutu Pendidikan melalui Program Tahfidz di MI Al-Ma'shum Surakarta. *ANWARUL*, 3(4), 635-646.
- Lindeman, N. I., Cagle, P. T., Aisner, D. L., Arcila, M. E., Beasley, M. B., Bernicker, E. H., . . . Kerr, K. (2018). Updated molecular testing guideline for the selection of lung cancer patients for treatment with targeted tyrosine kinase inhibitors: guideline from the College of American Pathologists, the International Association for the Study of Lung Cancer, and the Association for Molecular Pathology. *Archives of pathology & laboratory medicine*, 142(3), 321-346.
- Ogunode, N. J., & Sarkinfada, H. (2023). Appointment and selection of leaders in university system in Nigeria. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(6), 311-322.

- Makoodi, M. (2019). Examining the rationality of educational policy: A case study of the school principal selection plan with teacher vote. **School Management (Journal of School administration)**, 7(2), 82-107. [in Persian]
- Rahimi, R., Ghorouneh, D., & Ahangchiyan, M. R. (2021). Dimensions and requirements of professionalizing school principals (Case study: Girls' high schools in Mashhad city). **Journal of Educational and Educational Studies**, Serial 26 (Spring 1400), pp 137-162. [in Persian]
- Riyadi, A., Bafadal, I., Burhanuddin, B., & Timan, A. (2023). Instructional leadership, differentiated instruction, community of practice, and student wellbeing: Based on the perspective of the principal strengthening training policy. *Pedagogika/Pedagogy*, 149(1), 5-34.
- Rut, T. Y. (2021). School Leaders Recruitment and Selection Process in Lare Woreda Gambella Region, Ethiopia. Haramaya University,
- Sezer, Ş., & Engin, G. (2021). School principals' views on selecting, training and appointment of administrator for schools: A case study. *Egitim Ve Bilim*, 46(206).
- Sholeh, M., & Lestari, D. N. (2023). Selection Process of School Principals in Indonesia and Some Other Countries (A Comparative Study). *Jurnal Penelitian dan Pengembangan Pendidikan*, 7(1).
- Stephenson, C. F., Serry, T. A., & Snow, P. C. (2023). Teachers' perspectives on the role and scope of practice of speech-language pathologists working to support literacy in the early years of school. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 1-14.
- Tarehani, A., Abdolahi, B., Zeyn Abadi, H. R., & Abbasiyan, H. (2019). Designing a model for training school principals. **New Ideas in Education**, 15(1), 111-134. [in Persian]
- Tirgir, H., Nikkhah, M., & Saeidian, N. (2023). Providing a practical model for improving the selection and appointment of principals of secondary schools in the country. *Educational Administration Research*, 14(54), 33-52.
- Tukaev, R. (2022). General Three-Component Structural-Dynamic Theory of Psychotherapy and Its Implementation in Method of Positive-Dialog Psychotherapy. In *Counseling and Therapy-Recent Developments in Theories and Practices: IntechOpen*. Abili, K., Pourkarimi, J., Mazari, E., Khabareh, K., & Badeban, S. (2014). The role of self-efficacy of school principals in improving their performance: A case study of principals in Ray District. **Education and Evaluation (Educational Sciences)**, 7(26), 103-124. [in Persian]

امام خمینی (ره):

اگر بخواهید عزیز و سربلند باشید باید از سرمایه های عمر و استعداد جوانی استفاده کنید. با اراده و عزم راسخ خود به طرف علم و عمل و کسب دانش و بینش حرکت نمائید که زندگی زیر چتر علم و آگاهی آنقدر شیرین و انس با کتاب و قلم و اندوخته ها آنقدر خاطره آفرین و پایدار است که همه تلخی ها و ناکامی های دیگر را از بین می برد.